ЛЕТОПИС

МАТИЦЕ СРПСКЕ

УРЕЂУЈЕ

ТИХОМИР ОСТОЈИЋ

ГОДИНА LXXXIX — КЊИГА 298

СВЕСКА 2 ЗА ГОДИНУ 1914

У НОВОМ САДУ

ИЗДАЊЕ МАТИЦЕ СРПСКЕ

1914

Писцима

Г. Г. сараднике и остале писце, кад што пошљу за штампање у *Летопис*, молимо:

1. да рукопис читко напишу,
2. да пишу само с једне стране листа,
3. да наслове књига и дела не стављају под знак навода него да подвуку правом цртом,
4. да места или речи које желе истакнути у тексту подвуку вијугавом цртом.

Према одлуци Књижевног Одбора, непримљени *рукописи се не враћају.*

На знање Г. Г. члановима Матичиним

Г. Г. чланови Матичини имају да за год. 1913 добију још једну *Књигу Матице Српске*, и то бр. 46. Ова књига се доштампава, и чланови ће је добити за кратко време.

Молба

Ко има добро очувану 291 књ. *Летописа*, а не треба му, молимо га да нам је уступи. Чим књигу примимо, пошаљемо новац за њу (К 1·50).

Књиговођство Матице Српске

Старе књиге

брошире, листови, листићи, рукописи, песмарице и др. старине молимо да се шиљу Матичиној Библиотеци на дар. Тамо ће се оне сачувати за нашу науку и биће приступачне сваком.

Давидовићеве Новине

што су излазиле у Бечу год. 1813—1822 молимо да се пошљу Библиотеци Матичној на дар. Ако то није могуће, молимо да нам се јави ко их има, колико, јесу ли целе и шта им је цена.

Рекламације

Ако Г. Г. чланови не добију *Летопис*, крива може бити само пошта. Стога молимо Г. Г. чланове да свагда, пре него што се обрате нама за коју књигу, изволе прво распитати на пошти за њу.

Рекламације *Летописа* уважићемо само за 20 дана од дана експецидије.

ЛЕТОПИС

МАТИЦЕ СРПСКЕ

УРЕЂУЈЕ

ТИХОМИР ОСТОЈИЋ

ГОДИНА LXXXIX — КЊИГА 298

СВЕСКА 2 ЗА ГОДИНУ 1914

У НОВОМ САДУ

ИЗДАЊЕ МАТИЦЕ СРПСКЕ

1914

Инв. бр. 2889

ЕЛЕКТРИЧНА ШТАМПАРИЈА УЧИТЕЉСКОГ Д. Д. „НАТОШЕВИЋ
У НОВОМ САДУ

ПРЕГЛЕД САДРЖИНЕ 298 КЊИГЕ

СТРАНА

I. Автономни проблеми, од Милутина Јакшића 1
II. Песме Милете Јакшића 15
III. Порука, песма Жарка Лазаревића 17
IV. Политички и културни развој модерне Хрватске (II), од Д-ра Јована Радонића 18
V. Културни преглед
Опадање рађања у светлости науке (II), од Мирка М. Косића . 42
VI. Позоришни преглед
Хрватско Земаљско Казалиште. Новине у репертоару од априла 1913 до фебруара 1914, од Стјепана Пармачевића . . . 51
VII. Књижевност
Оцене и прикази
Милутин Бојић (*Песме*) — Бранко Лазаревић 60
Слободан Јовановић, *Уставобранитељи и њихова влада* — Д-р Јован Радонић 66
Giuseppe Sanarelli, *Tuberculosi ed evoluzione sociale* — Мирко М. Косић 72
Dániel Arnold, *Többtermelés* — Д-р Емил Поповић Пеција . . 75
Белешке
Р. — Историја (*Српска католичка црква — Правек словенски*) . 81
— Старине (*Archaeologiai Értesitő* — Уметничке резбарије у срп. правосл. цркви коморанској — Турски споменици из Београда у Угарској) 83
Култура (М. М. К. — *Das Jahr 1913* — М. Ш. -- *О праву књижевника и уметника*) 84
М. Ш. — Књижничарство (Каталог свих журнала) 86
М. — Исељавање (*Сеоба у Србију*) 87
Нове Књиге 88
VIII. Гласник
Прва певачка слава Срба певача, од Тихомира Остојића . . 90
Двадесетпетогодишњица Професорског Друштва, од Светислава Баница 91
† Армин Павић, од Д-ра Драг. Прохаске 94

АВТОНОМНИ ПРОБЛЕМИ

од

МИЛУТИНА ЈАКШИЋА

□ □

Сто година стајао је Српски Народ пред послом уређивања и тумачења Привелегија. Кад су најпосле Декларатоpијом од год. 1779 онс уређене, то је уређење и тумачење тако изведено, да од политичке садржине Привилегија није ништа остало. Што је иза Регуламента и Декларатоpије у крепости остало, то је била црквена автономија — неки сурогат за Привилегије.

Затим се прешло на уређење автономије. Оно се започело шездесетих година прошлога века. Рескриптом од 1868 год. ударен је темељ, а иза њега су наскоро дошле поједине уредбе, створене седамдесетих година. Што је од законодавних послова касније на саборима посвршавано, није добивало, бар не оно што је било најважније, највишу потврду. Најзад је рескриптом од 11 јула 1912 једним потезом пера автономија укинута, — уништено је све што је један народ кроз стотине година многим и тешким жртвама за престо и отаџбину стекао.

Чини се да опет стојимо пред послом уређивања автономије. Још онда кад је стари автономни устав укинут, обећано је да ће се створити нова уредба. Како на сабору који ће се за то сазвати ваља и патриарха бирати, јасно је да наш народ стоји пред крупним пословима у автономији. Да би се они могли успешно свршити, треба свако да допринесе колико може. Особито је нужно пречистити неке основне појмове. У ту сврху

могу добро доћи сваком без разлике поуке прошлости и историјске науке, нарочито оне које су довољно поуздане да се њима могу користити људи који се у јавном раду руководе једино уверењем и разлогом.

I

О РЕСТИТУЦИЈИ КАНОНА

У нашој автономији се водила дуго борба око тога, ко ће у њој вршити власт у црквеним, школским и фундационалним пословима: јерархија сама, или јерархија уз учешће народа, и колики ће бити утицај државне власти.

Поборници епископске свевласти узимали су и узимају за основ свога стајалишта каноне и прошлост. У прошлости су, на основу канона, епископи вршили у цркви сву власт. Канони су делом, — наиме они који имају свој основ у Светом Писму и Светом Предању, — неизмењиви, а и који се могу изменити, измену може извршити само васељенски сабор, а никако појединa аутокефална црква. Ко се канонима противи противник је законитог поретка у цркви те, у неколико, и саме вере.

Против тога стајалишта износили су народњаци из црквене историје доказе, да је и народ имао учешћа у црквеној власти и трудили су се да и у канонима нађу доказ за своје стајалиште. На саборима шездесетих и седамдесетих година много су се читали канони и превртале велике колекције Беверегија, Веге и Јустела, па је после дошао на ред и Томасин и Бингам и многи други.

Борба између ова два супротна начела се води одавно, али противницима до данас није пошло за руком да један другог увере или коначно победе. Народњацима помаже народ, сав или бар огромна му већина, јерархистима монаштво и један део парохијског свештенства. Али ова друга странка била би сувише слаба, да нема са стране потпоре — од државне власти.

Државна власт, пак, без нужде никад се није упуштала у борбу, и силу је употребљавала само онда, кад на други начин није могла да протури оно што је хтела. Најрађе је она играла улогу судије, пред којим су се судила два автономна парничара, народњаци и јерар-

хија. И она је обично потпомагала слабију странку, али не увек. Због тога нису никад били сигурни и дуговечни успеси и плодови победа ниједног супарника.

Не може се побити истинитост тврдње, да по опћем црквеном законодавству, по канонима, епископат има у цркви пуноћу власти црквене, и ко се стави једнострано на становиште канона, не може противно доказати. Зато је био узалудан посао с Беверегијем у руци доказивати да народ треба да бира епископе, да народ треба да има пуноћу власти и т. д.

Спољашњи изглед ствари давао би за право, дакле, јерархијској странци. Автокефалне цркве не могу мењати оно што су васељенски сабори узаконили. Сем тога, епископи полажу при посвећењу заклетву, да ће се држати канона, и они већ и стога не би могли пристати на учешће народа у црквеној власти, на штету канона.

У таку једностраност правног формализма падали су и таки јерархијски људи о којима се не може рећи да су се руководили само личним и сталешким интересима. Иако понекад дубоког ума и јаке интелигенције, нису могли да се еманцишују од тог формалистичног схватања, које дуготрајним васпитањем улази у крв, и да виде да има нешто много важније од букве ма како важних закона, а то је народни живот. Никанор Грујић је био човек дубоког ума и велик националист, па је ипак падао у једностраност, својствену његову сталежу. Он је, као епископ, тражио пуноћу канонске власти за оне људе које је, као ниже клирике, у својој *Автобиографији*, приказао као права чудовишта, интригане, који су му већ као професори богословије почели ногу подметати, који су доцније, као епископи, њега и патриарха код државне власти клеветали, и тако даље. Нико није црњим бојама описао калуђерске штребере и нико после тога за њих није више власти тражио него баш Никанор Грујић.

Сасвим друкче изгледа ствар, кад се гледа на суштину а не на форму, кад се узму у обзир прилике у којима се налазила наша митрополија од векова овамо, кад се узму у обзир прилике у ма којој православној

цркви која живи у неправославној држави, под иновер-ном државном влашћу. Нећемо да тврдимо, да наши стари нису то осетили; они су се, шта више, при аргу-ментацији и позивали на изузетност политичког положаја, али нити су своје тврдње те врсте поткрепљивали с до-вољно доказа из прошлости наше цркве, нити су своје стајалиште јасно формулисали.

Ако су хтели да обезоружају своје противнике, ва-љало је да доказују — не то да канони допуштају и народу да врши највишу власт у цркви, јер то се није могло доказати, него то: да се чист канонски систав, који је створен за православну цркву, у православној држави, не може остварити у православној цркви под иноверном држав-ном влашћу, и то зато што то не допушта баш та иноверна државна власт. То се може доказати непобитним доказима, од којих су неки главнији на-ведени у 285 и 286 књ. *Летописа* (год. 1912), у чланку: *Ко је судио и вршио духовну управу у Карловачкој Ми-трополији од постанка јој до данас.*[1]

Кад се у првој половини XVIII века, за митро-полита Вићентија Јовановића и патриарха Арсенија IV Шакабенте, народ почео мешати у неке послове нај-вишег црквеног суђења и тражио за се учешће у свима главнијим пословима митрополије, онда су врло важна агенда, која би по канонима имао да врши Синод, већ била у рукама државне власти. У парници између митрополита Вићентија и епископа бач-ког Висариона Павловића није судио Синод него царска комисија, и поменута два јерарха сами су позивали на-род у помоћ један против другог, и митрополит је са-ставио први пројект о највишем црквеном суду, у ком, у неким парницама, имају бити и народни туто-ри. Државна власт је и после присвајала право да суди епископима, као што се види из историје сабора од 1744 и 1769 године, а Дворско Ратно Веће (Hofkriegsrat), у парници против епископа бачког Арсенија Радивојевића,

[1] В. и чланак *Прте из автономије угарских Срба* у *Делу* за год. 1913, св. 11 и 12.

по једном његову отпису, само зато није судио што је епископ, наводно, полудео био.

С друге стране, пребацивао је сабор од 1744 епископима да се дају „од кнезова“ постављати. Заиста се државна власт већ за патријарха Арсенија IV и сувише мешала у изборе епископа,[1] и епископство су у Бечу израдили, против воље патријархове, Софроније Јовановић и Гаврило Поповић, а администрацију карансебешке епархије Исаија Антоновић.

Епископи нису могли да сачувају своја права, а још је теже било једном одузета им права натраг повратити. То се могло извести само фактором који је репрезентовао неку снагу, јер се увек — и онда, и после — у политици рачуна само с оним ко има снагу. Снагу је, пак, осим државне власти, имао само народ. Зато је народ притекао у помоћ епископату, да сједињеним напором поврате изгубљена црквена права. Па како се она нису могла ни у будуће сачувати самом снагом епископата, тражио је народ учешћа у тој власти, да би се могла одржати независном.

Кад би се канонском реституцијом епископима вратила свевласт, она би убрзо опет доспела у оне руке из којих смо ју, с народном помоћу, освојили. Тако би дошло до простог подржављења наше црквене власти, а не до истините канонске слободе. Државна се власт показала вољном да само у речима, а не у ствари, попушта од своје ингеренције. То је после издања Синодског Статута јасно и несумњиво. Зато нема смисла предавати се илузијама којима смо многи дуго нагињали.

Кад би наши епископи из строге начелности заступали безусловност канонског сустава и енергично бранили канонску чистоту до краја, онда они не би могли ни државној власти, иноверним световњацима, допустити ни корака у свој круг рада. Кад они, међутим, могу да чине тако много уступака канонских иноверним световњацима, како се могу противити учешћу својих

---

[1] В. у књизи Милутина Јакшића: *О Арсенију IV Јовановићу Шакабенти* (Карловци, 1899).

верних у црквеној власти? Тим пре би то могли допустити, што, као што видесмо из историје наше митрополије, они помажу бранити цркву.

II

ДАЉСКО ПИТАЊЕ

Дальско питање је ставио на дневни ред пок. патријарх Лукијан Богдановић. Он је при избору свом обећао, осим 50.000 круна на годину Синоду за буџет, још 20% својих прихода фонду за дотацију свећеничку. Но више него својим обећањем ставио је он ово питање на дневни ред својом трагичном судбином....

Дальско питање требало је давно покренути. Ако ћемо на то питање применити дистинкцију мађарског просвећеног католичког бискупа Отокара Прохаске, који је изјавио, да величина дотације јерархијских лица треба да зависи од функција које она врше, и да она у данашње време треба да је мања, јер је мања функција која та лица данас врше него некад, — онда је патриарашке приходе одавно требало смањити, јер су с установљењем Народно-Црквених Фондова ванредно смањени издатци митрополита-патријарха, као што му је автономијом ограничен круг рада.

Некад је наш митрополит издржавао чак једну хусарску регименту. У старо време се сила тропило на депутације за солицитацију Привилегија у Бечу. Било је више придворних калуђера који су отправљали учительске и административне послове, који се данас плаћају из фондова, а некад их је митрополит издржавао.

У старо време нису се разликовали приходи митрополије од прихода митрополитових, као ни издатци. То је било штетно, јер је омогућавало да се више троши на потребе митрополита, двора му и родбине него на опће црквене просветне потребе. Приходи митрополита патриарха у нашој митрополији су данас већи него потребе једног апостолског преіемника у једној сиромашној цркви и у народу остављену самом себи. Кад наш митрополит троши

сав велики приход, који му је као поглавици цркве дат, на личне потребе, то је тако исто, — само, разуме се, у већем — као кад би римски папа приходе који су с папским достојанством скопчани (на пример, т. зв. Петров новчић) трошио на потребе своје личности и родбине.

Они који оправдавају трошење дањских прихода на потребе митрополита патријарха, личне и његове родбине, тврде да је то потребно за репрезентацију и да је за народ корисно да се имовно подиже што више наших породица. Што се првога тиче, може се овим браниоцима Дања одговорити: репрезентација код епископа не треба да се показује у спољашњем сјају и богатству него у обиљу духа и хришћанске љубави. Апостоли су живели од заната, јели су хлеб насушни у зноју лица свог, па још нико није тврдио да су слабо репрезентовали учење и установу Цркве Христове. Репрезентација је форма а хришћанство ваља да је дух и истина, а обично бива да је све мање духа и истине што је више форме. А што се тиче материјалног снажења неких породица, врло је проблематична вредност створити којег богаташа или племића, јер ти доста пута, не имајући у свом народу себи равних, одлете у туђе јато. Колико је апсурдно на ј е д н о г дигнитара трошити толики приход, само да би била репрезентација му што сјајнија, било би нам јасније, кад би ко предложио да с приходом свих народних фондова и фундација, који је по прорачуну за 1911 год. износио 1,339.116 круна, установило место још једног таког достојанственика као што је патријарх. У том случају остали би без издржавања сви епископи, сви средишњи и епархијски чиновници, сви средњи и виши просветни заводи, све стипендисте народне! Кад бисмо тај и такав предлог примили и остварили, онда би сваком била очевидна монстрозност таког поступка. Али исто је то и употреба дањских прихода на приватне потребе митрополита-патријарха, само смо се, дугом праксом, на ту монстрозност навикли.

Дањско питање је изнесено на дневни ред још пре више од 160 година. За трајања сабора од 1749 године, који је изабрао за митрополита Павла Ненадовића, један саборско-синодски одбор споразумео се да новоизабрани

митрополит, без давања рачуна, од митрополитских прихода може употребити 12.000 форината, а о осталом мора дати рачун тројици народних пленипотенцијара, другим речима: мора трошити на опће потребе. Митрополит је на то пристао и потписао записник одбора с осталим члановима му.

Није нам познато колико је и докле извршено то решење. Касније му нема трага. Биће да је иништено за лакомога митрополита Јована Георгијевића, којега је, после смрти Ненадовићеве, натурио сабору год. 1769 комесар Хадик, и коме нису били довољни ни сви приходи митрополитски него је уживао и приходе од дотадашње своје епископије (вршачке), коју је до пред саму своју смрт администрирао.

То решење једног саборско-синодског одбора, иако није било потврђено од државне власти, нити је ушло у какву уредбу и извршавано, ваљда, само за митрополитства Ненадовићева, имало је ипак великих и благодетних последица. Рачуни Карловачке Митрополије, која је од времена Вићентија Јовановића стењала под теретом дугова, и њено финанцијско стање доведени су најзад у ред, а митрополит Павао оснивач је два велика народна фонда, Клирикалног и Неприкосновеног.

Као најглавнију сметњу решења даљског питања у корист народа и цркве наводе то што на тако решење — какво је већ једном донесено — државна власт никад неће пристати. Откуда знају то они који то тврде? Ко би био могао спречити пок. патриарха Лукијана да обећа па и даје за народне фондове још много више него што је обећао и дао, па ушло то у уредбу или не ушло, било потврђено од државне власти или не?

Не знамо зашто би и само узакоњавање уређења даљског питања државна власт ометала. Има примера у прошлости Карловачке Митрополије да је сама државна власт захтевала да митрополит један део својих прихода троши на опће потребе. У накнадној инструкцији комесара Хадика 1769 био је комесар упућен да поради на том, да нови митрополит један део својих прихода употреби на свећенички семинар и за свећеничке удо-

вице и сирочад. И није то једини случај да је тако нешто од митрополита тражила баш државна власт.[1]

Кад би епископат исто тако искрено затражио решење дальског питања као и чланови Сабора, брзо би се свршила ствар у корист народа. Како би се могла на највишем месту одбити молба епископата и представника једног сиромашног народа, којега се школе затварају због недовољних средстава за издржавање, који се због сиромаштва сели у Америку и слаби војну снагу монархије, — да му се од сувишка дотације патриарашке притече у помоћ хуманитарним и просветним установама? Зар се није, у своје време, допустило изједначење епископских плата одузимањем Сирига од бачког епископа?

Кад би се решило дальско питање, нестало би из нашег народно-црквеног живота великог камена спотицања и узрока раздора и саблазни, који су већа штета и од саме материјалне штете. Дошло би се до богата извора за задовољење наших културних и просветних потреба. Олакшао би се и положај самоме патриарху: на њега не би толике чељусти зијале. Патриарху Лукијану је казано у нашој јавности, уз замерку што је само 20% својих прихода обећао у помоћ свећеничкој дотацији, да ће од оних 80% имати много мука и невоља. „Осамдесет перцената прихода значи осамдесет перцената мука Георгијевих“, рекао је један лист. И патриарх Лукијан их је зацело и имао толики перценат, и није их могао издржати.

II

МАНАСТИРСКО ПИТАЊЕ

Већ је доста давно покренуто у нашој автономији и ово питање, нарочито онда кад је донесена Манастирска Уредба, — која је сад већ и укинута.

При решавању тога питања, чини нам се да нема бољег критерија него што је споменуто мерило мађарског католичког бискупа Отокара Прохаске. Да ли наши

---

[1] Види чланак Илариона Руваца: *Шта се и како се и с које се стране досле покушавало, да се и код нас оснује семинарија за кандидате свештеничког реда?* (*Глас Истине* за год. 1886 и 1887; и посепце оштампано 1887).

монаси треба да задрже приход од великих манастирских имања, у том треба да одлучи то: да ли они врше у народном животу таке потребне и корисне функције које захтевају толика средства — или не врше.

Шта би могли радити и ваљало да раде у српском друштву наши калуђери, најбоље ћемо показати тим, ако изнесемо, шта су од свог постанка радили, шта је основни задатак монаштва, шта му је био у друштву raison d'être.

Из књиге *Дела Апостолска* познато је да је у првој хришћанској општини у Јерусалиму била уведена заједница имања и трпезе, нека врста комунизма. Размирице око дељења јела, које су изазвале жене и деца, биле су повод установљењу ђаконске службе, али се комунизам ипак није могао одржати. А ипак је хришћанска љубав захтевала да се не оставе незбринути они чланови друштва хришћанског, који се нису могли сами издржавати (болесни, стари, нахотчад, путници мисионари). Ваљало се за њихово издржавање заједничком снагом побринути. Али се комунизам могао остварити само у друштву у којем нема жена и деце. Манастири, истина, нису установљени само у хуманитарну сврху, да би се поменуте потребе задовољиле, него су у прво доба они били уточишта за људе који нису могли да издрже терете борбе за опстанак у обичном друштву људском, који нису били задовољни с обичним животом, него су тражили мирнију и идеалнију средину. Али убрзо постадоше они склоништа болних, слабих и немоћних сваке врсте. Први идеални калуђери су нашли да се помагање људској беди и невољи врло добро слаже с њиховим лепим позивом. Уз манастире се стадоше дизати болнице (нозокомије), уточишта за немоћне старце (геронтотрофије), склоништа за нахотчад (орфанотрофије) и гостионице за путнике (ксенодохије), а после и школе.

И српски манастири су у верском и просветном животу вршили врло важне функције. У старија времена они су били просветни заводи, расадници просвете. По једном рукопису Душанова Законика наређено је било да се уза сваки манастир подигне и школа. У манастирима

су се књиге писале, преводиле, преписивале и штампале, израђивале иконе и спремали кандидати за парохијско свећенство. Вук Караџић је учио школу у манастиру Троноши. Стари српски калуђери купили су прилоге за црквене потребе; путујући по свима православним земљама, били су веза између православних народа. Они су били тешитељи народа у тешким приликама под турским јармом и исповедници (духовници, дȏвници). Они су били и политички радници: они су ишли, на пример, у Беч да израде потврду Привилегија, они су бранили православље од навале црквене уније, и тако даље.

Што идемо ближе нашем добу, функција монашких у нашем друштву све је мање, круг њихова рада све се сужавао. Растко Немањић је нашао у Светој Гори у манастиру неки виши духовни живот и просветилачку активност; задахнут том средином и понесен њеним идејама, латио се и он просветилачког рада, у намери да оплемени живот свога народа. Кад је, пак, после неколико векова, Димитрије Обрадовић у манастиру то исто тражио, нити је у фрушкогорском Хопову ни у Хиландару светогорском нашао прилику да се просвети и посвети.

Из смањивања функција и круга рада калуђерâ мора народ и црква извести потребне конзеквенције: што је мање функција, треба и мање калуђера и манастира, па и мање манастирског имања.

Реформирати манастире на тај начин, што ће им се одузети управа манастирског имања и дати монасима годишња плата, једва да је целисходно, јер им се тим одузима и последњи — уз богослужење — посао, који може неке користи донети: економисање. У још већој доколици и дугом времену само би се повећала прилика за кварење монашког живота. Целисходније би било смањити број манастира и монаха, а имање које иза њих остане употребити на просветне и културне потребе народне. Од манастира треба оставити и надаље оне који врше важније функције у народном животу (на пример, Раваницу) или којима се нађе така функција. Остале треба одфилирати већима или претворити у прњаворске парохијске цркве, са по једним монахом или удовим

мирским свећеником. Претварање манастира у прњаворску цркву народ једва да би и опазио, и за њ одатле не би било саблазни ни штете за побожност. Промена би настала у трапезарији и осетили би је они који због трапезарије долазе манастиру. Који иду онамо ради цркве, не би промену ни на ум узели.

Добра реформа манастира могла би се извести само у споразуму с епископатом, јер без тога споразума она, као што се показало, не може бити дуга века. А епископат би требао да изиђе на сусрет жељама јавног мишљења у народу и захтевима времена, кад је већ пропуштао прилике кроз векове, да поправи жалосно стање манастира, и допустио да манастирски живот толико дегенерише.

IV

ЕГЗЕКУТИВА У АВТОНОМИЈИ

Употребљавање оружане силе против оних који не дају прописане дажбине у цркви је уопће неумесно. Још је гори абузус тражити ради тога брахиум световне власти у помоћ. Жандари не треба да имају посла у нашој автономији, јер што они у њој више баратују, тим је она мање автономија.

Дабогме, ми смо се већ прилично навикнули на то да смо већ подржављена црква, јер где је министар највиша инстанција власти и где политичке општине утерују вероисповедни порез, ту је утицај мирске власти већ врло велик. Свећеници који хоће да служе свом народу најбоље то осећају. Ко се с таким стањем у нашој цркви помирио, том изгледа наша тврдња, да треба краја учинити свакој брахиалној егзекуцији, неизведљиво идеализање.

У самој ствари може црква да буде без помоћи мирске власти. У прва три века гоњења зацело се није могло ни помишљати на њу. Није је било ни код нас, колико нам је познато, све до Рескрипта од 1868. Од разних Колонића, Петација, бискупа-жупана нити се могла тражити, нити се могла добити. Радило се тада духовном принудном силом: ускраћивало венчање, а владике су због неплаћања чак и богослужење забрањивали.

Било је и злоупотроба, нема сумње, али интервенције мирске власти није било.

Помоћ мирске власти при утеривању црквених дажбина у толико је опаснија за автономију, у колико се у некад српским општинама множе иноверци, те су општинске власти све мање у рукама православних људи, даље, у колико се већма ограничава автономија политичких општина. Ако дође до подржављења администрације, онда ће утицај мирских и иноверних људи у православној цркви бити још већи.

Црква је институт који је никао из вере и љубави хришћанске, и с њима стоји и пада. Страх од егзекутиве не може накнадити љубав, јер „страх изгони љубав". Црква у којој нема вере и међусобне љубави не може се дуже времена одржати. Кад верни једни друге, или јерархија верне, стану световском суду тужакати, љубавна задруга се претвара у гомилу парничара. То би било тако, као кад би се родитељи и деца пред судом парничили: онда породица већ нује више породица.

Ако и народ има љубави према цркви и школи, неће оне пропасти ни без помоћи жандара и егзекутора. Што народ воли и у што верује, то расте и буја под жаром љубави, као трава под силом сунчане топлоте. Ко је створио Матицу Српску? Ко толике народне задужбине? Ко је подигао школе у будимској епархији? Ко је учинио Привредник јаким? Из љубави и побожности шиљали су, у своје време, Јудеји из целог света — а не само они који су живели у Палестини — Храму Јерусалимском дарове, те се у њему нагомилало блага више него што је требало. У што, пак, народ не верује и што не воли, то вене, опада и губи се, ма имало средстава за егзистенцију. Наши манастири имају 34.000 ланаца земље, али у њима нема живота ни полета. Зашто? Зато што су невршењем функција које народ од њих с правом очекује изгубили народну љубав и поверење.

Свећенство наше најбоље ће одржати народну љубав и поверење истинском службом, тим, ако свагда буде остало потребно народу, као што ће хришћанство по својој суштини, као вечити закон људскога живота, свагда требати човечанству.

Али ако хоћемо да автономија буде одиста оно што та реч значи, ако желимо озбиљно да она има угледа пред народом и да сама из себе функционише, без туђе помоћи, морамо сви чувати углед свећенства. Не треба свећенство искоришћавати у сврхе које су туђе цркви, а сасвим ће му се убити популарност, ако се буде употребљавало као маљ против автономије, ако се буде на челу жандара слало у борбу против народа да извојује реституцију канона, од које, у самој ствари, не би имали користи епископи.

С друге стране, да народ вољно и без принудне силе врши све дужности верозаконске, потребно је да автономне власти уживају његову љубав и поверење, а то се може постићи само потпуном објективношћу и беспристрасношћу. Оне, у првом реду, не смеју бити експозитуре мирске иноверне власти, али је штетно и то, ако су проста оруђа кликâ па и странака. Од овога последњега је лек, не уништење автономије, као што би хтели јерархисти да докажу, него поправка автономије у том смислу, да народне странке не траже никад свевласт за себе него за све независне родољубе. То се може постићи, ако се при попуњавању општинских, епархијских и митрополијских власти буду респектовале и мањине, и буду, држећи се строго пропорције, и оне пуштале у одсеке. Доста је било гложења и кавге. У автономном програму народних странака начелне разлике нема нити може бити, и оне могу да се сложе, ако хоће, као што се у последње време и догодило. Мудрим и трезвеним држањем може се још у последњем часу много, можда и све, повратити. Ако у овом, за автономију судбоносном, времену не увидимо ругобу наше штетне и бесцињне борбе у автономији, онда ће се на нама испунити оно: „Пропаст твоја од тебе...“

Ако у народу оснажимо љубав према свећенству и автономији и поверење према автономним властима (без чега у опће не може ни бити автономије), онда неће бити потребна брахиална снага у автономији. Ако се има према установи љубави и вере у њу, биће и саме духовне казне довољне.

ПЕСМЕ МИЛЕТЕ ЈАКШИЋА

□ □

Пљусак

Бурне, обилне сузе из облака
Што је у ле́ту наишо̂ случајно
Пролиле су се доле. На западу,
Ко умивено, трепти сунце сјајно.

На сваком листу сузе се стаклене;
Мирише душа земље, дах озо́на,
Влажна прашина; чује се од некуд
Радосно певање вечерњих зво́на.

Ко да је неки грдан терет мино̂
Од кад је онај црни облак плако,
Чини се да је после тешких суза
Великом срцу света лако, лако.

Недеља после подне

Недеља. Одмор: шетња и седење,
Град је од дневних послова одано,
Уморно сија то сунце јесење
Но свет обучен у руво свечано —
Старац окреће у своје санду́че
Ноту, у којој бол и туга звуче.

У скрињи јеца тужно срце неко
Што се на дане из прошлости сећа:
Плаче л' у њему детињство далеко,
Ил' једна давно промашена срећа?
Што јеца тако то старо сандуче,
Нота, у којој бол и туга звуче?

За кога плаче арија сирота?
Да ли за старца милостиње проси,
Или радости мало од живота
За оног који празно срце носи?
За кога плаче то старо сандуче,
Нота, у којој бол и туга звуче?

Ах! дани, кад је ко препуна чаша
Кипело срце од богатства жеља,
Прошли су давно, као радост наша
С празником светлим далеких недеља...
Старац окреће у своје сандуче
Ноту, у којој моје сузе звуче.

ПОРУКА

од

ЖАРКА ЛАЗАРЕВИЋА

◇ ◇

Када будеш драга радосна ко птиче
што рашири крила и полети светом,
срећно када може да весело кличе,
и с гране на грану да лепрша летом...
када будеш срећна, како желиш сама,
и љубљена будеш драгим усницама
оног кога волиш, —

ја ћу тихо, као чежња или туга,
походит' те тајно и у твојој срећи
сећаћу те, можда, на онога друга,
чији бол од твоје среће је још већи...
А ти ћеш се тада насмешити благо
као негда, кад је име моје драго
твојој души било...

И мене ће тада, као зрачак среће,
тај безнадни осмех да слатко разгали,
и да опомене да се вратит' неће
оно прошло време, кад смо сркутали,
узајамно, жељно, силну љубав нашу,
и не сањајући да последњу чашу
испуњава туга...

ПОЛИТИЧКИ И КУЛТУРНИ РАЗВОЈ МОДЕРНЕ ХРВАТСКЕ

од

ЈОВАНА РАДОНИЋА

□ □

IV

Било је више разлога што је у Хрвата, у другој четврти XIX века, народна свест силно кренула напред. Верски моменат, који је дотле снажно везивао хрватске и мађарске сталеже, почиње да губи своју дојакошњу снагу. Почело се увиђати да вера није битно обележје једнога народа, него поглавито језик и обичаји. Те идеје почеле су особито бујно струјати из Немачке, где је у почетку XIX века идеја националности била живо проповедана од песника, књижевника и философа, као Арнта, Фр. Шлегла, Фихтеа и др. Ну још више кренута је била хрватска народна свест радом словенских књижевника и научника: Добровскога, Копитара, а особито Шафарика, Колара и В. С. Караџића. Из њихових дела стекли су образованији Хрвати појам о снази и величини словенскога народа, поносећи се да је и њихов народ члан велике словенске фамилије. Како је име хрватско тада ограничено било већином на кајкавце, и то на жупанију загребачку до Купе, вараждинску и крижевачку, ваљало је за буђење народне свести прихватити други назив, много шири од овога провинцијалнога хрватскога назива. Тако се онда прихвата назив илирски, под којим су се разумевали и штокавци, који су тада имали јаче развијено народно осећање од кајкаваца.

Име „Илир“ литерарнога је порекла. Како су некада на западној половини Балканскога Полуострва станова-

ли Илири, преци данашњих Арбанаса, то су у доба Хуманизма западни и византијски писци тим именом почели називати јужнословенска племена, која су држала те крајеве. Стари географско-етнографски називи, дакле, преносе се на јужне Словене, који беху сасма различита порекла од Илира. Тако је онда назив Илирија обухватио простране области на северозападу Балканскога Полуострва, са данашњом Хрватском, Далмацијом и Крањском. Јужни Словени, дакле, са изузетком Бугара, почели су да се окупљају под једним општим именом илирским. Убрзо се почело укорењивати погрешно мишљење да су јужни Словени, као потомци Илира, од вајкада становници у њиховим садашњим крајевима, и да су римски цареви: Константин Велики, Диоклецијан и Проб, рођени у тим крајевима, такође били Словени. Популаризатори илирске идеје, особито у етнографском смислу, били су Сењанин Павао Витезовић (1652 + 1713) и Загорац језуит Андрија Јамбрешић са својим латинско-хрватско-немачко-мађарским речником. Наполеонова Илирија, обухвативши велик део нашега народа у једну политичку целину, учинила је такође много да је илирско име постало блиско и симпатично ширим образованијим слојевима. Што се тиче аустроугарских Срба, у њих је народна свест, тесно спојена са именом српским, била толико јако развијена, да су Срби име илирско предусретали свагда с неповерењем, иако их аустријски двор током XVIII века редовно зове Илирима. Име илирско, дакле, није било нешто ново када се Људевит Гај јавио да разбуди успавану свест Хрватскога Народа. Он је оно што је било познато врло лепо прихватио, те га згодно употребио за извођење свога великога задатка. Ну не треба сметнути с ума да је на Гаја и на развој његова народносног осећања од особитога утицаја био плодан рад В. С. Караџића. Под утицајем Вукове граматике, речника и српских народних песама, дошао је Гај на велику идеју да српски говор уведе и међу кајкавске Хрвате као књижевни језик. Говорећи о ђачком илирском клубу у Грацу из год. 1827, каже Гај, да га је један члан тога клуба, Мојсије Балтић, упознао с го-

вором, који ће Гај доцније да уведе у хрватску књижевност.

„On meni, т. ј. Балтић, prvi otkri nutarnju vrijednost čistoga našega narodnoga jezika, koji je jedini dostojan općenoga imena ilirskoga. Trudom se njegovim ja kano rodjeni Zagorac naučih poznavati azbuku i valjanim izgovorom izgovarati čist jezik. S njim prvim čitah narodne pjesme srpske po Vuku na svijet izdane, te dokučih i osjetih neprocjenost njihovu".

Чим се Гај из Будима, где је на њ такође снажно утицао Колар, са својим идејама о словенској узајамности, вратио у Загреб 1831, почео је радити на буђењу хрватске народне свести заједно са Д-ром Матијом Смодеком, који се такође школовао на пештанском универзитету и био под утицајем Коларових идеја. Смодекова понуда, да у загребачкој академији бесплатно учи омладину хрватском језику, довела је до сукоба између хрватске и мађарске омладине. Идуће, 1832, јавља се млади правник Иван Деркос с латински писаном књижицом: *Геније домовине над својим синовима, који спавају*. У тој књижици истиче он да је Хрватска нешто сасма различно од Угарске и да је потребно да се сва наречја у Хрватској, Славонији и Далмацији сложе у један књижевни језик, који ће привући и Србе, и с ове и с оне стране Дунава и Саве, јер се њихов језик неће разликовати од овога заједничког језика трију краљевина. Исте године изишла је у Загребу, настојањем Коларовим, а о трошку Гајеву, једна књижица словачкога пастора из Гложана у Бачкој, Рохоња, у коме се обара на Мађаре што хоће свој пословењени мађарски језик да натуре Хрватима. Но нема сумње да је у тој години најзнатнија била *Дисертација* старога графа Јанка Драшковића, упућена будућим хрватским делегатима за угарски сабор у Пожуну, заказан за 16 децембар 1832. У *Дисертацији* графа Драшковића, писаној штокавским говором, истиче се потреба да се земље: Хрватска, Славонија, Далмација, Војна Граница, Ријека и Босна, Крањска, Штајерска и Корушка уједине у једну велику политичку целину, Илирију, у којој искључиви званични језик треба да буде илирски (т. ј. штокавски говор).

Драшковић, дакле, захтева ускрснуће Наполеонове Илирије, с баном на челу, под врховном влашћу хабсбуршке куће.

Већ на хрватском сабору од год. 1832 чују се жестоки говори против Мађара због њихова непоштовања хрватских муниципалних права. У инструкцији делегатима тражи се да се код Угарског Намесничког Већа постави и саразмеран број Хрвата, да се бански авторитет појача сједињењем Војне Границе, Ријеке и Далмације с Хрватском. У језичном погледу даје се делегатима налог да бране права латинскога језика, а ако не би било успеха, нека делегати изиђу из угарскога сабора, па ће се краљевина Хрватска, као и Ердељ, сама побринути за своја права. Као што се види, Хрвати сада узимају много одлучнији став према Мађарима. Види се јасно да нове идеје нису захватиле само млађу него и старију генерацију, и то чак и у аристократским круговима, где је предњачио граф Јанко Драшковић, кога је хрватски сабор упутио као свога делегата за угарски горњи дом.

Састанак пожунске дијете пред крај 1832 очекивали су бечки меродавни кругови са страхом и зебњом. У Бечу су се, наиме, бојали да ће у доњој кући превладати мађарска интелигенција, која је тежила да из основа измени дојакошњу физиогномију Угарске. Стога је бечка влада пред састанак сабора утицала колико је год више могла на жупанијске скупштине да за своје заступнике на пожунској дијети изаберу присталице старога, феудалнога, система. Али напори бечке владе нису много успели. Већина угарских жупанија послала, је као своје изасланике, на дијету присталице нових, либералних, идеја, између којих се већ тада истакао потоњи вођ мађарске слободоумне странке, млади племић заладске жупаније, Фрања Деак.

Пожунска дијета одмах на почетку саборскога рада показала је чврсту вољу да средњовековну Угарску из основа реформише и да јој даде чисто мађарски карактер. Угарски сталежи тражили су да се сабор из немачкога Пожуна пресели у Будим, да се Ердељ споји с Угарском, и да се краљевски одговори, као и сви за-

кони, који се буду изнели, пишу на мађарском језику. Наравно да је бечки двор одбио ове жеље угарских сталежа. Двор се неко време носио мишљу да распусти угарску дијету, страхујући да ће Мађари изићи са реформним предлозима. Бриге бечких апсолутиста нису биле неоправдане. Мађарски сталежи у доњој кући изнели су на расправу питање како да се регулишу односи између бесправних кметова и господе, која су имала земљу у рукама. Млада либерална странка у доњем дому хтела је одлучним мерама да из основе промени дојакошњи економни и бесправни политички положај јобађа (кметова), али је у горњем дому наишла на жесток отпор. И хрватски заступници противили су се овим реформама, истичући, да ће хрватско племство ослобођењем кметова потпуно пропасти. Ну заузимањем графа Сечењија и барона Вешеленьија прихвати, најзад, и горњи дом реформне предлоге доњега дома, те се тај законски предлог упутио у новембру 1833 краљу Фрањи на санкцију. Осећајући како би се тим предлогом Угарска и Хрватска знатно демократизовале, одбацио је краљ Фрања овај законски пројекат.

Пожунска дијета, сем других ствари, позабавила се још неким питањима, која су још више затегнула и онако већ незгодне односе између Мађара и Хрвата. Тако је, на пример, потакнуто питање о слободи протестантске вероисповести наишло код Хрвата на једнодушан отпор, јер су Мађари тиме очито намеравали у групама насељавати по Хрватској протестанте Мађаре. И питање о Славонији, Ријеци и Приморју, које су Мађари желели сасма спојити с Угарском, био је предмет бурне дискусије у дијети, али је језично питање, потакнуто и овога пута са пуно страсти од стране Мађара, ископало непремостиви јаз између Мађара и Хрвата, све до скора искрених другова у њиховој заједничкој борби с апсолутистичким тенденцијама из Беча. Закључак угарскога доњега и горњега дома, да Хрватска са Славонијом има примити мађарски језик као службени, изазвао је запрепашћење код хрватских делегата. Дабогме да Беч ову свађу дојакошњих савезника није нерадо гледао. И када се Хрвати обратише за помоћ новом краљу Фердинанду

V и свемоћном кнезу Метерниху, решио се двор, киван и онако на Мађаре због слободоумних идеја, које су провејавале тадашњи доњи дом, да Хрвате, као слабије, помогне. Законски предлог о увођењу мађарскога језика у Хрватску и Славонију не доби краљеве санкције, на велику радост Хрвата, док Мађари остадоше страховито огорчени. Сити борбе с Хрватима, чули су се већ тада гласови неких мађарских патриота да би најбоље било када би се Хрватска оцепила од Угарске, али без Славоније. Томе су се противили други мађарски политичари, који су истицали, да Угарска без Хрватске не може опстати. Ако би се извело оцепљење Хрватске од Угарске, говорили су они, не би могло више ни речи бити о сједињењу Ријеке, Далмације и Босне с нама, будући да у овим земљама станује један исти народ, те су оне поменутом Хрватском и Славонијом географски одељене од Угарске.

У дебати о језичном питању изјавили су хрватски делегати на пожунској дијети мимогред како је хрватски језик у најновије доба напредовао у разним правцима. Свакако су они овде мислили на рад Гаја и његових пријатеља око снажења и развијања народнога језика. Гај је својом умешношћу и окретношћу успео да је бечка влада 1834 предложила цару Фрањи I да допусти Гају издавање новина, „јер, каже се у представци министра Седлницкога, не лежи у превишњој намери Ваш. Величанства, да народни језик Хрвата истисне језик Мађара“. Тако је Гај 1835 почео издавати *Novine Horvatske*, с литерарним прилогом *Danicza Horvatzka, Slavonzka y Dalmatinzka*, старим правописом и кајкавским дијалектом. Интересанто је да су ова два листа имала испрва чисто локалан значај. Претплатници беху већином кајкавци. Врло их је мало било из Војне Границе (где већином беху Срби) и Славоније, а скоро ни мало из Далмације и Босне. Тако се Гај одмах на почетку свога предузећа уверио да кајкавци сами за се нису довољно бројни ни снажни да подржавају засебну литературу и да, као такви, с успехом могу предузети борбу за опстанак. Због тога он већ идуће, 1836, напушта кајкавски говор и назив хорватски, који тада ограничен беше, у

главном, на три жупаније: вараждинску, загребачку и крижевачку. По узору на старе Дубровчане, а још више под утицајем Вукова рада, уводи Гај штокавштину у *Илирске Народне Новине* и *Даницу Илирску*, које су сада много више привлачиле пажњу на се него локалне кајкавске *Novine Horvatske*. На тај је начин Гај извео врло крупно дело, уклонивши преграду између многих наших области на северозападу и учинивши крај вековном сепаратизму и провинцијалном дробљењу. Од тога доба, управо, улазе Хрвати у историју с јачом националном свешћу, од тога доба почиње се да мисли на јединство нашега народа од Соче па све до Цариграда. Као што је пожунска дијета 1832—1836 знаменита за унутрашњи развој Угарске, тако се са год. 1836 почиње да губи стара, сталешка, Хрватска, која ће полако да уступи места новој, млађој, демократској Хрватској. Погрешно би било мислити да су хрватски делегати на пожунској дијети из чисто националних разлога устали против увођења мађарскога језика у Хрватској и Славонији. Национално осећање у њих тада није било још толико развијено, да би они, руковођени само њиме, устали против увођења мађарскога језика. Њих су више њихови политички и сталешки интереси отерали у опозицију према Мађарима. Кивни на Мађаре, што су хтели да из основа измене државноправни однос Хрватске према Угарској и да реформама у кметском питању окрње привилегије хрватских сталежа, окомили су се Хрвати на мађарски језик, обративши у том пажњу и матерњем језику, који се баш тада, благодарећи млађој хрватској генерацији, почео више да негује. Хрватски је клир, опет, нарочито огорчен био на Мађаре због захтева да се протестантима допусти слобода вероисповести у Хрватској. Тако се онда, из разних побуда, нашли скупа у једном колу против Мађара: и велик део хрватских племића, и свештенство и одушевљена омладина. Они ће убрзо да формирају једну народну илирску странку, чија ће задаћа бити да буди успавану свест народа и да га спреми за борбу за опстанак. Како је бечки двор све више зазирао од младе напредне мађарске слободоумне (реформне) странке, добро му је долазио Илирски По-

крет, уперен против Мађара, те је намислио да се њиме користи с времена на време. Гај је био веома вешт, те је умео да искористи ово расположење бечких меродавних кругова. Снабдевен препорукама из Загреба, кренуо је Гај маја 1836 у Беч да изради допуст за подизање штампарије у Загребу. Подносећи Гајеву молбу кнезу Метерниху, пропраћа је министар полиције, Седлницки, значајним напоменама. Између осталога, каже он да је Гају пре две године дата дозвола за издавање хрватских новина, поред осталих разлога, још и због тога, што се очекивало да ће се тим новинама придобити за Аустрију Срби, Бошњаци, Херцеговци, Црногорци и Турска Хрватска, који као да више маре за Русију. Ова очекивања нису остала неоправдана, јер се посредовањем ових новина ови народи почели приближивати један другом у књижевним пословима, па је, услед тога, порастао код њих и интерес за Хабсбуршку Монархију. Да би се, дакле, Хрватима корисно могли послужити против Мађара и да би се преко, династији оданих, Хрвата увукли у сферу аустријских интереса сродни балкански народи, предлаже граф Седлницки кнезу Метерниху да се Гају даде дозвола за подизање штампарије у Загребу. Гај је био добро обавештен о расположењу бечких политичких кругова. Доказује то његово писмо од 10 јуна 1836, Антуну Мажуранићу. Оно је пуно препонизне оданости према кући хабсбуршкој, што се види нарочито из ових речи: „Mi pako dužni smo sve zmir polag pelde naših pradjedova za milostivu kuću naših pravednih carova stati, i ak će potrebno biti i krv prolijati.... Ova kuća nas veže s braćom našom, a sjedinjena moć čuva nas od nasilja istočnoga i sjevernoga“.

Пун наде да ће му се допустити отварање штампарије, враћа се Гај из Беча у Загреб, где започиње акцију око стварања Илирске Матице по узору на Српску Матицу у Пешти. Гај се носио чак и мишљу да од 1838 издаје *Илирске Народне Новине* једну половину латиницом а другу половину ћирилицом. Да га Беч у овом плану није био спречио, Гај би, по свој прилици, коначно усвојио ћирилицу, те би на тај начин хрватска и српска књижевност већ одавна чиниле једну јединствену целину.

Поред Гаја развија и граф Јанко Драшковић веома жив рад око организације Народа Хрватскога. Његовим настојањем, и других хрватских родољуба, отварају се хрватске читаонице у Вараждину, Карловцу и Загребу. Помишља се и на оснивање господарских друштава и на подизање позоришта, које „književni jezik najlaglje. najbliže i najopćenije rasprostraniti može“. Као и у књижевном језику, тако су и у питању позоришта, које је Хрвате требало да учи књижевном језику, Хрватима били учитељи Срби. Маја 1840 начинио је Димитрије Деметер са српским новосадским позоришним друштвом уговор, по коме ће српска трупа два месеца давати представе у Загребу, а по године у Карловцу, Вараждину, Петрињи и Сиску. 10 јуна 1840 давало је српско позоришно друштво прву представу у Загребу, приказавши Кукуљевићеву јуначку игру *Јуран и Софија*, коју су хрватски родољуби с усхићењем дочекали.

V

Током 1839 помутио се био политички хоризонат Европе. Изгледало је да може врло лако доћи до оружаних сукоба, због чега је Хабсбуршка Монархија морало чинити припреме за рат. Како је за ратовање требале средстава, одлучио се бечки двор тешким срцем да сазове за 5 јуни 1839 угарски сабор у Пожун, да му овај одобри нове кредите. Хрватски сабор, који се састао у очи отварања угарскога, дао је својим делегатима таке инструкције да се могло очекивати да ће и овога пута доћи до оштрога сукоба између Мађара и Хрвата. Хрватски сабор тражио је да се у краљевском наслову, поред Угарске, а иза Чешке, свагда помене још и „Далмација, Хрватска и Славонија“, ударајући нарочитим гласом на ову последњу. Сем тога хрватски делегати имали су се жестоко противити грађанском праву протестаната и увођењу мађарскога језика у Хрватску и Славонију, где треба више да се негује илирски језик, „који обухвата све народне дијалекте, а који се у последње време и лепо развио“.

Пожунска дијета од 1839 имала је сасма друкчији изглед од ранијих. Она је, додуше, још једнако имала

сталешки карактер, али је у доњем дому превлађивао број посланика реформатора, који су желели да Угарску преобразе из основа. Чак и у горњем дому био је приличан број аристократа, који су задахнути били новим слободоумним идејама. Како се бечки двор бојао да ће Француска изазвати заплете у Европи, у које би увучена била и Хабсбуршка Монархија, морао је попуштати захтевима мађарским. Тако је у Угарској уведен тада мађарски језик у свима гранама јавног пословања, сем у војсци, у чему Беч апсолутно није хтео да попусти. Донесено беше, сем тога, неколико законских чланака у корист економног снажења Угарске, вотирана беше сума од 450.000 фор. за подизање народнога позоришта у Пешти и т. д.

За време рада пожунске дијете, хрватски делегати стајали су свагда на страни конзервативне владе. Они су свом снагом устали против реформистичких тежња, гледајући у њихову остварењу опасност за своје сталешке интересе. У дебати о грађанском праву протестаната, стајали су Хрвати такође на конзервативном становишту, те није чудо што су Мађари свом снагом поново навалили били да мађарски језик уведу као званичан у Хрватској и Славонији. Особито је Славонија била предмет бурних и страсних дебата. Мађари су хтели три славонске жупаније (вуковску, сремску и пожешку) да припоје Угарској, тврдећи да су оне од вајкада тесно биле спојене с Угарском. Што се тиче имена Славоније, оно нека се пренесе на жупаније крижевачку, вараждинску, загребачку и вировитичку, које су се, према Вербецијеву *Трипартиту*, и саме некада називале тим именом. Ну Хрватима пође овога пута за руком да Славонију одрже у дојакошњем односу према Хрватској, док су у језичном питању претрпели потпун пораз. Оба угарска дома, после бурне дебате, донеше законски чланак о увођењу мађарскога језика у Хрватску и Славонију, након десет година, само што и овога пута овај законски предлог не доби владарске санкције.

Непријатељско држање Мађара према Хрватима на пожунској дијети изазвало је опште огорчење у Хрватској, које се особито манифестовало на жупанијским скуп-

штинама. Огорчење Хрвата најбоље илуструје предлог графа Јанка Драшковића на скупштини загребачке жупаније, да се Хрватска оцепи од Угарске па да се од владара моли засебна влада за Хрватску. Хрватски сабор, који је отворен у августу 1840, донео је такође неколико закључака с обзиром на рад угарске пожунске дијете. Бојећи се да се Славонија не оцепи од Хрватске и припоји Угарској, упутио је сабор краљу представку, с молбом, да жупанијама пожешкој, вировитичкој и сремској остане назив доња Славонија (Slavonia inferior). У исто време именовао је сабор одбор за израду споменице, у којој ће се историјским доказима потврдити да је Славонија од вајкада била саставни део Хрватске. Именован је, сем тога, још један одбор, који је имао да спреми меморандум о томе да је Далмација такође саставни део Хрватске. Рад хрватскога сабора знаменит је нарочито с тога што је XXIV зак. чл. одредио да се, уз претходну приволу краљеву, установе катедре „чистога народнога језика“ (штокавштине) у загребачкој академији и свима хрватским гимназијама. На том сабору, дакле, свакако под утицајем млађе хрватске генерације и јаке акције Мађара на свом дому у истом правцу, манифестовала се први пут јасно народносна свест Хрватскога Народа. Убрзо затим оснива се Господарско Друштво, а чине се и најозбиљнији кораци за стварање Матице Илирске. На место ранијега мртвила и националне апатије, опажа се свугде живахан полет, енергија и воља за борбу. Да би се, с једне стране, ослабио Илирски Покрет, а с друге, опет, груписале народне снаге за одбрану, опажа се у Хрватској после 1840 јака потреба за организацијом удружења с једним мислима и једнаким тежњама. Тако се онда, по примеру Угарске, где се у то доба такође формирају политичке странке: конзервативна, либерална (с Деаком) и радикална (с Кошутом на челу), образују и у Хрватској две политичке странке. Старијег је датума образовање мађаронске или „хрватско-угарске странке“. Чланови ове странке, највише племићи, ставили су себи за задатак да се боре против Илирскога Покрета и „влашке“ штокавштине а у интересу кајкавштине, како би се Хрватска што чврше сје-

динила с Угарском. Ова мађаронска странка ишла је, у крајњим конзеквенцијама, за потпуном пропашћу хрватске муниципалне самосталности, спремна пре да се претопи у Мађаре него да пристане уз Илирски Покрет. Мађарони су у борби с Илирцима служили се и недопуштеним средствима. Тако су одмах, пошто су се конституисали, оклеветали у Бечу Илирце као велеиздајнике, јер стоје, тобоже, у служби православне Русије. Нарочиту акцију развила је мађаронска странка у широким масама хрватскога сељачкога племства, особито у Туропољу. Код Туропољаца агитовало се с тим, као да Илирци хоће, с напуштањем кајкавштине, да напусте и римокатоличку веру, бројећи међу своје „турске Бошњаке“ и „влашке Србе“. Дабогме да је овака агитација имала јака успеха међу простим Туропољцима, који листом пристадоше уз мађароне.

Оснивање мађаронске странке изазвало је образовање илирске народне странке, уз коју листом приста омладина. Обучени у нарочите огртаче (сурке), с црвеним капама, на којима се видео илирски грб (полумесец са звездом), с ханџарем, сабљом, пиштољем или палицом, ходила је илирска омладина поворкама кроз загребачке улице, певајући родољубиве песме и лупајући кашто и прозоре на кућама познатих мађарона. Омраза између обе странке била је толико велика да су убрзо прекинули све међусобне односе. Борба између ове две странке усредсредила се у жупанијама, избијајући свом снагом на површину код жупанијских рестаурација, т. ј. обнове жупанијског чиновништва. Рестаурација крижевачке жупаније 1841 свршила се потпуним успехом илирске странке. У вараждинској жупанији пред крај 1841 било је такође веома живе борбе, али је, најзад, победила и онде илирска странка, спречивши предлог мађарона да у будуће жупаније шиљу непосредно из своје средине делегате за угарски сабор а не преко хрватскога сабора. Да су мађарони надјачали, и овај предлог да је био примљен, хрватске би се жупаније изједначиле с осталим угарским жупанијама, и Хрватска би изгубила свој дојакошњи засебан положај према Угарској.

Од особита интереса и значаја беше борба ове две

странке у загребачкој жупанији. Онде су пред рестаурацију и једна и друга странка развиле необично жив рад, да придобију за себе сељачко племство из Светоиванаца, Моравчана и Драганићака. Код избора дошло је до крвава сукоба између мађарона и присталица илирске странке, којом приликом Гај умало не плати главом, али је, најзад, илирска народна странка извојевала коначну победу. Значај загребачке рестаурације од 1842 по развој хрватске народне мисли уочили су јасно већ савременици. Даровити Србин Максим Прица писао је између осталога Гају: „Рестаурација 1842 је више учинила и више нашем свијету живота донијела, него све у нас написане књиге и књижице“. У брзо после загребачке рестаурације доноси се предлог да се хрватски, као службени језик, уведе у хрватске жупаније.

Али ни мађарони нису седели скрштених руку. Дошавши к себи после пораза у Загребу, уложише протест код Угарске Дворске Канцеларије због, тобоже, неправилно спроведених избора, помагани у тој акцији особито од Мађара, који су се неслогом Хрвата веома радо користили да се мешају у хрватске унутрашње послове. Забринут због тобожњих веза илирске странке с православном Русијом, а под притиском незадовољства у Угарској, решио се бечки двор да Илире притегне. Бечке кругове особито је узнемирила била вест како Илири, тобоже, хоће, ни мање ни више, него да јужнословенске земље оцепе од Аустрије па да од њих, заједно са Србијом, начине нову самосталну илирску државу. 11 јануара 1843 забрањена је краљевском наредбом из Беча употреба назива: „илирски“, „илиризам“ и „Илирија“, због чега је Гај већ 18 јануара 1843 почео издавати место *Илирских — Народне Новине*, с књижевним прилогом *Даница хорватска, славонска и далматинска*. Чудновато је и необјашњиво да су баш Гајеви најинтимнији пријатељи велик део кривице, због забране илиризма, свађивали на Гаја, чија популарност од тога времена почиње да слаби и опада.

Забрана илирскога имена изазвала је у народној странци запрепашћење и клонулост. Под утиском првога страха, почело се говорити како ће бечка вла-

да да укине Хрватску Читаоницу у Загребу и Матицу. Чини се, по свему судећи, да се збиља тако нешто и намеравало, али се личним заузимањем графа Јанка Драшковића у Бечу одустало од тога. Ну хрватска народна странка није могла повратити поверење бечких меродавних кругова, који су строгом цензуром и јаким полицијским надзором гледали да спрече сваки слободоумнији покрет у Хрватској. Али је хрватска народна странка (раније илирска), повративши се од првога страха, наставила и даље на дому успешно борбу с мађаронима, а на угарском сабору борбу против мађарских империјалистичних тенденција. Нарочито је жупанија загребачка предњачила осталима у схватању политичке ситуације. Под њеним утицајем донео је хрватски сабор у априлу 1843 закључке, веома значајне за даље односе Хрвата према Мађарима. Сабор је, наиме, преко својих делегата тражио да Славонија добије иста муниципална права као и Хрватска, да се с Хрватском споји Далмација, Воіна Граница и Ријека с читавим Приморјем. Хрватски сабор отишао је још даље у својим захтевима. Тражио је, ни мање ни више, него да се за Хрватску обнови Хрватско Намесничко Веће, т. ј. влада, потпуно посебна од Угарске, и равноправна с Угарском. У језичном питању задржава сабор још једнако латински као званичан, али тражи да за професоре на хрватским гимназијама могу бити постављени и они који не знају мађарски, тражи, даље, отварање Универзитета, са катедром историје хрватскога народа и стварање ученога друштва, поглавито за неговање матерњега језика. Међу млађом генерацијом истакао се на том сабору својим патријотским говором млади Иван Кукуљевић Сакцински, потоњи историк, док је добар део старије генерације још једнако мислио да ће се слогом моћи доћи до споразума с Мађарима.

По угарским жупанијама протекли су веома бурно избори за угарску дијету, коју је Фердинанд V заказао био за 14 мај 1843. Борба се водила између конзервативне владине и опозиционе реформне странке, која је, између осталога, хтела да једним законским чланком оптерети порезом и угарске племиће. На том сабору, који

је Фердинанд V свечано отворио 20 маја, дошло је одмах на почетку рада до сукоба између Мађара и Хрвата. Када је, наиме, хрватски делегат Метел Ожеговић почео на сабору говорити латински, почеше мађарски посланици жестоко протестовати, истичући да се на сабору сме говорити једино мађарски. Неки мађарски посланици (Лоњаји и Калаји) отишли су чак тако далеко у својим захтевима, тражећи не само да се мађарски уведе као званичан језик у Хрватској, него да се латински избаци чак из цркве, где треба да га замени мађарски. Узалуд је умерени председник доњега дома, Стефан Серенчи, опомињао мађарске посланике да не буду претерани у питању употребе мађарскога језика, посланици мађарски ипак 20 јуна 1843 донеше закључак да хрватски делегати у будуће имају говорити мађарски на угарском сабору.

Питање о слободи вероисповести и о слободном насељавању протестаната у Хрватској изазвало је такође бурне препирке између Хрвата и Мађара. Хрвати су доказивали да је за то питање, као унутрашњу ствар Хрватске, једино надлежан хрватски сабор, док су Мађари заступали противно гледиште. Мађарски посланик Семере доказивао је да је Хрватска на сабљи добивена земља, те да би био прави политички апсурд када угарска дијета не би могла доносити законе за Хрватску. Тако је онда и у том питању донесен по Хрвате неповољан законски предлог и упућен горњем дому на дефинитивно решавање.

Много невоље причинио је хрватским делегатима на пожунској дијети један од вођа мађарона у Хрватској, туропољски „комеш“ Јосиповић. Он је, наиме, изашао пред угарски сабор с тужбом, у којој је доказивао да је прошли хрватски сабор незаконито сазван, те да, према томе, хрватски делегати на угарској дијети нису законити представници хрватскога сабора. Наравно да је угарски сабор прихватио врло радо тужбу Јосиповића, жељан да се умеша у чисто унутрашње хрватске ствари. Ну како је и горњи угарски дом, као и хрватски делегати, био мишљења да за решавање Јосиповићеве тужбе није надлежан угарски него хрватски сабор, скинута беше с дневног реда Јосиповићева тужба.

8 јула 1843 донео је угарски доњи дом неколико закључака, који су из основа потресали дојакошњи државноправни положај Хрватске. Поред законскога предлога да је у будуће и наследник престола дужан учити мађарски, изгласан је и законски предлог, по коме се мађарски, као обавезни предмет, уводи у свима школама хрватским, с додатком, да после 10 година, од дана проглашења тога закона, нико не може у Хрватској добити јавне службе, ко не би знао мађарски. Горњи дом ублажио је законски предлог доњега тако, што је, на предлог барона Етвеша, одлучио да се у Славонији (пожешкој, вировитичкој и сремској жупанији) Ријеци и Бакру уведе након шест година мађарски као званичан језик, док се Хрватска за своје унутрашње послове може латинским, а мађарским, који ће се као обавезан предмет увести у све школе, да се мора служити у дописивању с мађарском владом. Исто тако дужни су хрватски делегати говорити мађарски на државном сабору. Доњи дом усвојио је, с неким незнатним изменама, законски пројекат горњега дома, те је тако, крај свега протестовања хрватскога делегата Хермана Бужана, решено једно кардинално питање без споразума са хрватским сабором, чиме су тешко повређена била муниципална права Хрватске, док је Славонија одлукама горњега и доњега дома деградирана била на степен обичних угарских жупанија. Хрватске и славонске жупаније, са изузетком сремске, где Срби беху у већини, одговорише Мађарима тако што закључише да се моли краљ да даде Хрватској засебну владу, онако како је било до год. 1779, а да се у Хрватској и Славонији остави за свагда употреба латинскога језика.

Краљевско решење од 12 октобра 1843, којим је краљ узео у заштиту Хрвате, не одобривши решење угарске дијете од 20 јула, изазвало је радост и самопоуздање у Хрвата. Али је њихова радост била прерана, јер је угарски доњи дом у новембру исте године одлучио да се краљево решење не узме на знање, а одлука доњега дома од 20 јуна да остане у снази. Заузимањем угарскога палатина надвојводе Јосифа продрли су, нај-

зад, Мађари и код двора са својим захтевима. II зак. чл. од г. 1843/4 допушта се Хрватима да се још за шест година могу служити латинским језиком у угарском сабору, а пошто тај рок истече, да морају говорити мађарски. Иначе се и тим законским чланком мађарски уводи као обавезан предмет у све хрватске школе.

Дојакошњи државноправни положај Хрватске према Угарској претрпео је још један удар одлуком угарске дијете, да се на тужбу туропољског „комеша“ Јосиповића рестаурација загребачке жупаније има обновити, пошто је она од 31 маја 1842 незаконито била спроведена. Угарска дијета, дакле, без пристанка хрватских делегата, почела се мешати у чисто унутрашње хрватске ствари. Старешина Туропоља, Јосиповић, отишао је у свом мађарофилству чак тако далеко, да је радио на томе, да се Туропоље оцепи од хрватске жупаније, те да се непосредно подчини угарској влади. Наравно да је, због свега тога, дошло до крвне омразе између народне странке и мађарона, тако да се приликом одгађања заказане поновне рестаурације, у децембру 1843, пуцало из пиштоља по загребачким улицама. Енергично држање хрватске народне странке у туропољском питању забринуло је много мађарске политичке кругове. Угарски доњи дом нашао је за добро да једном нарочитом представком упозори краља на опасности од Илиризма који потпомаже руски цар, а ту представку усвоји и горњи дом. Ну ову представку не узе у поступак бечки двор, који је, крај свега попуштања Мађарима, с неповерењем пратио рад угарске дијете, која је, под утицајем нових идеја, тежила да и у политичком и економном погледу реформише државу у интересу ширих народних слојева. Мађарски прваци Сечењи, Деак и Кошут предузимали су кораке да се уставни живот уведе и у аустријским наследним земљама, како би онда Угарска и Аустрија успешније могле водити борбу против апсолутистичких тенденција двора. Колико су Мађари закључцима пожунске дијете 1843/4 много добили у националном погледу, толико је опет много жеља остало неиспуњених. Требало је донети нов кривични законик, преудесити царински систем, ради процвата домаће ин-

дустрије, и много друго. А с онаком владом и начином управе то се није могло извести. Зато су Мађари, под утицајем западноевропских идеја, почели да траже „одговорну владу“ и „административни централизам“. Како су Мађари преко жупанија мислили то постићи, покушао је кнез Метерних да путом администратора по жупанијама насиљем створи влади одане људе, који ће, опет, из своје средине за угарски сабор бирати двору угодне посланике. Али овај систем није се могао одржати. Услед буне у Галицији 1846 напусти Беч систем администратора по жупанијама.

Наравно да су овај насилнички систем у пуној мери осећале и хрватске жупаније. Нарочито тежак беше притисак цензуре. Због тога је и штампана била у Београду знаменита брошира *Šta namjeravaju Iliri*, која садржи илирски политички програм. Настојањем илирских родољуба штампан је 1844 у Београду и листић *Branislav*, у коме се илирски родољуби свом жестином обарају на Мађаре. Иако се у *Бранисла*ву нарочито истиче лојалност и оданост Хрвата према хабсбуршкој кући („mi imamo milostivoga kralja, koji sve svoje podanike čini dionicima svoje milosti“), ипак је бечку владу необично узнемирила појава овога листића у Београду. Владин цензор, Д-р Фрања Миклошић, реферишући по налогу владе о садржини првога броја *Бранислава*, истакао је, како није добро да Хрвати штампају своје књиге у земљи која је под утицајем руским, „јер би тако појединци (од Хрвата), предобивени од Руса, лако могли своје оружје окренути и против које друге стране, ма да се о каквим симпатијама Хрвата према Русима не може ни мислити.“

Како је Беч непрестано страховао од Мађара, гледао је у почетку 1845 да придобије Хрвате да се придруже мађарској конзервативној странци, обећавајући извесне уступке. Због тога је Беч на почетку 1845 и дозволио опет употребу илирскога имена, али сада само у књижевности, као ознаку за јединствени књижевни језик и литературу, а сем тога олакшао је и цензурне прилике у Хрватској. Беч је радио, даље, на томе да измири две завађене политичке странке у Хрватској, како би их у

згодном моменту корисно могао употребити против Мађара. Али су противности између народне странке и мађарона биле врло велике. Показало се то о рестаурацији загребачке жупаније 28 јула 1845, где су с помоћу туропољских сељачких племића победили мађарони. Након извршене рестауације проливена беше 29 јула крв по загребачким улицама, и то поглавито због непријатељског расположења постројене војске. Дабогме да се с победом мађарона у Загребу одједном измени и држање загребачке жупаније према Мађарима и према читавом хрватском народном покрету. Жупанија загребачка, наиме, предложила је одмах влади угарској да наредбом уведе у Хрватској опет стари правопис, да се кајкавштина предаје место штокавштине на загребачкој академији, док се у Осеку или Пожеги може подићи катедра за штокавштину. Све то предлаже се с мотивацијом да заједничког хрватско-славонскога језика нема. Делегатима за угарски сабор дата је инструкција да најтешње приону уз Угарску. Мађари су, дакле, са успехом у Загребу могли бити потпуно задовољни.

VI

Рестаурација загребачке жупаније од год. 1845 у корист мађарске странке био је велики ударац за народну странку. Ну ова победа мађарона непријатно је била примљена и у Бечу, јер су тиме Мађари добили превагу у најглавнијој хрватској жупанији. Како хрватска народна странка није била толико јака да би могла за кратко време однети победу над мађаронима, одлучио је Беч да помогне народној странци, јер се бечком двору хитало да обележи што пре своје енергично држање према Мађарима. По старој пракси требало је да се те јесени састане хрватски сабор, да прогласи донесене законе на прошлој пожунској дијети и да саслуша извештај својих делегата са пожунске дијете. Како су мађарони поглавито с помоћу многобројног сељачког туропољског племства намеравали да не узму на знање извештај хрватских делегата и у опште читавом раду хрватскога сабора да дају карактер једне секције угарскога сабора, постарао се Беч да то онемогући, па тиме

уједно да привеже за себе хрватску народну странку. Краљевим решењем од 14 септембра 1845 искључено беше из саборскога деловања многобројно необразовано сељачко племство, главни ослонац мађарона, те омогућен успешан рад хрватској народној странци.

Рад хрватскога сабора у октобру 1845 био је веома значајан за даље угарско-хрватске односе. На томе сабору надвладале су потпуно мисли и жеље хрватске народне странке. На том сабору усвојен је, пре свега, законски предлог о устројству хрватскога сабора, на коме се у будуће има расправљати латинским или хрватским језиком, како којем посланику буде угодно. Саборски записници водиће се такође и на латинском и на хрватском језику. Што се тиче туропољског племства, усвојен је предлог да оно и на жупанијској конгрегацији и код жупанијске рестаурације има укупно само један глас, у лицу свога старешине (комеша). У погледу будућих односа Хрватске према Угарској било је два предлога. Предлог саборскога одбора тражио је да се умоли владалац да за Хрватску и Славонију код угарске владе (Угарскога Намесничког Већа) и Угарске Дворске Канцеларије образује посебне секције, док је други предлог заступника вараждинске жупаније Петра Хорвата тражио да се за Хрватску образује од Угарске независна влада, каква је била од 1767—1771. Свој предлог правдао је Хорват великом опасношћу, која Хрватима прети од увођења мађарскога језика: „Tako će se sve malo pomalo, говорио је он, i dalje širiti po našoj domovini magjarski jezik, i prije nego li ćemo opaziti, bit' ćemo u gvozdenim verigama iz kojih se nikada više nećemo osloboditi". Хорватов предлог усвоји већина сабора, који је, сем тога, тражио да се установи учено друштво, да професор историје на загребачкој академији, која има да се претвори у Универзитет, предаје хрватску повест у доба пре него што је Хрватска спојена с Угарском, да се отвори хрватско народно позориште, и да се, најзад, загребачка бискупија подигне на степен надбискупије.

Хрватски је сабор, као што се види, израдио врло важне законске пројекте, те је сада све своје наде полагао на бечки двор, од кога је, услед спомену-

тог непријатељског расположења према Мађарима, очекивао једну помоћ. Лепо се то види из једног савременог написа у Гајевим *Новинама,* где се о раду сабора овако говори: „No samo sjeme je bačeno, ali nas milost i dobrota našega milostivoga vladara stalnom nadom goji, da će sjeme ovo, kao što su se zbilja onomadne opet zrake ufanja pokazale, niknuti, i plodom, — ako Bog da i sreća junačka — uroditi". Хрвати су, због показане наклоности бечкога двора, толико били одушевљени да су преко жупанија молили краља да им за бана или поткраља даде надвојводу Албрехта. Ну иако су у Бечу веома задовољни били овим изјавама лојалности, мислило се онде ипак да би Хрватској указана била и сувише велика милост, ако би јој се поставио на чело један члан династије. Бечки меродавни кругови знали су добро да ће Хрвати задовољни бити и најмањим знаком краљеве милости. У место жељенога „поткраља" у лицу надвојводе Албрехта, добили су Хрвати за комесара загребачке жупаније Јанка Куковића, који је био кандидат хрватске народне странке.

Сасма је други дух вејао у редовима тадашње мађарске напредне странке. Док вођа те странке, Лајош Кошут, свом снагом заступа модерне демократске идеје, хрватски меродавни политички фактори још су далеко од тога да се могу уживети у те идеје и разумети их. Било је, додуше, много и мађарске кривице што су Хрвати тешко прихваћали уз нове идеје. Претерана искључивост Мађара и њихова интензивна тежња да од Угарске и Хрватске начине једну јединствену националну државу испуњавала је Хрвате с великим неповерењем. Стога су они напредне демократске идеје примали вазда подазриво, страхујући у првом реду за своја средњовековна муниципална права, па онда за национални опстанак. Види се то веома лепо из разговора Кошутова у Ријеци с Амброзом Вранићанијем, једним од првака хрватске народне странке. Кошут је, у огорчењу, пребацивао Хрватима претерани сервилизам према бечкој влади. Бечкој влади треба, истицао је Кошут даље, ставити на супрот народну снагу, а то ће се постићи само тако, ако се што већем броју народних синова даде право

гласа у политичким питањима. Хрвати, пак, поступају сасма противно, јер Туропољцима одузимају право гласа у жупанијској конгрегацији. Све то чине из сервилизма према бечкој влади а никако из патриотизма, јер да су Хрвати патриоти, избацили би на последњем хрватском сабору потпуно латински у јавним пословима и увели искључиво хрватски.

Кошутова критика била је, истина, оштра, али у многом погледу умесна, само је Кошут, корећи Хрвате, потпуно заборављао дојакошњу нетрпљивост Мађара према Хрватима. Враницани, у одговору Кошуту, нагласио је нарочито да су Мађари криви што је дошло до тако запетих односа између Мађара и Хрвата. Наравно да Враницани, као племић, у првом реду истиче неповредимост хрватских муниципалних права, док у питању употребе хрватског језика у јавним пословима очито признаје да Хрвати још не знају толико хрватскога књижевнога језика да би се могли служити њиме у званичним пословима. Због тога је, истицаше он, потребно да се латински још неко време остави у употреби, јер нагла промена не би донела никакве користи.

Интересантно је да је Кошут, крај свих прекора Хрватима, ипак желео да се стави у додир с првацима народне странке, не би ли се како год могло доћи до споразума. Када је, пак, Враницани доставио првацима ову жељу Кошутову, одбише ови једнодушно сваки споразум с њиме. Кошут хоће, говорили су они, у првом реду заједничку борбу против Беча, а то је врло опасно сада, када су Хрвати добили јасне знаке краљевске милости. Наравно да, због оваког држања народне странке, нису ни мађарони седели скрштених руку. Загребачка жупанија, у којој су владали још једнако мађарони, уложила је протест против закључка, тобоже, незаконитог хрватског закона о установљењу самосталне хрватске владе, позвавши све угарске жупаније да подрже овај протест код Угарске Дворске Канцеларије, па и код самога краља. Поред других угарских жупанија, пештанска је нарочито прихватила представку загребачке жупаније. На предлог Кошутов, који је онде имао главну реч, изјавила је пештанска жупанија да неће признати хрват-

ске делегате на угарској дијети за законите, што је хрватском племству (Туропољцима) одузето право гласа на хрватском сабору. Бечки двор се и овога пута ставио на страну хрватске народне странке. Он је строго укорио пештанску жупанију што се плеће у ствари које се ње ништа не тичу, а тако исто и мађаронско чиновништво загребачке жупаније, које није хтело признати краљевскога комесара Јанка Куковића.

Упоредо с борбом на политичком пољу, води се огорчена дискусија и на научном пољу. Када се, наиме, питање о односу Славоније према Угарској и Хрватској и о државноправном односу Хрватске према Угарској почело живље да расправља у угарској дијети, заинтересоваше се и историци обе стране за та питања. Тако је онда, за кратко време, нарасла читава литература о тим питањима. Као и у политици, тако су и у науци обе странке уносиле много страсти и полемике а веома мало трезвености и критике. Мађари су тврдили да је Славонија (пожешка, вировитичка и сремска жупанија) од вајкада саставни део Угарске, а Хрватска, да је на сабљи добивена земља. Како, даље, између Хрвата и угарскога краља Коломана у почетку XII века није било никаква уговора, него је Хрватска Угарској била силом подложена, то је онда и читаво Приморје, заједно с Ријеком, мађарска својина. Између мађарских дела нарочито се мноштвом прибраног градива истицало немачки писано дело Стефана Хорвата, али већ сам његов наслов очито одаје тенденциозност списа.[1] Од Хрвата у тој полемици учествовали су латинским и немачким списима бискуп Мирко Ожеговић, Људевит Вукотиновић и Фрања Жигровић. Али је хрватско схваћање оснажио новим материјалом бечки архивар Јосиф Хмел, пруживши лепих доказа за Хрватску тезу да је Хрватска „савезна“ („regnum socium“) а не подјармљена („regnum subiugatum“) краљевина.

Хрватски сабор, који се састао у октобру 1847 да изабере своје делегате за пожунску дијету, заказану за 20 новембар, радио је сасма у духу прошлога сабора од

[1] *Ueber Croatien als eine durch Unterjochung erworbene ungarische Provinz und des Königreichs Ungarn wirklichen Theil* (Leipzig 1844).

1845. Једино загребачка жупанија, где су мађарони још увек били на крмилу, није хтела да призна ваљаност закључцима саборским. Сабор је, изабравши делегате за угарску дијету, настојао свом снагом да саборски закључци од 1845 добију владарску санкцију. Интересантно је да сабор, свакако по мигу из Беча, није сада хтео обнављати предлог о самосталној хрватској влади, остављајући да то учини после пожунске дијете. Види се очито како бечки двор није хтео потврђивати ове политичке законске предлоге, одгађајући ствар, да би видео, како ће се развијати прилике у Угарској. Сабор је донео, даље, закључак по коме се у сва звања уводи, као службен, хрватски језик, који се има предавати у свима гимназијама хрватским. Уједно је сабор, свакако под утиском научне полемике између Хрвата и Мађара, поверио Ивану Кукуљевићу да прибере историјску грађу за хрватску повест. Одлучивши да за бана моли једног члана владарске куће, или човека који зна хрватски, изразио се сабор једнодушно против наставе мађарскога језика у хрватским школама.

Као што се види, сабор од 1847 већ потпуно јасно изражава хрватску народну мисао и очиту тежњу да Хрватска у будуће сама собом рукује, независно од Угарске. Али су Хрвати тим закључцима дошли у сасма опречан положај с Угарском, која, у напону снаге, на то апсолутно није могла пристати. Противности су биле тако велике да је до сукоба дошло одмах на угарској дијети од 1847 и 1848 год., а убрзо је дошло и до страховитог крвавога судара. Тада су Хрвати, уставши првобитно у одбрану свога народнога опстанка, силом прилика ставили се на страну бечкога двора против некадашњих својих савезника. Положај Хрвата био је тада веома тежак. Због непомирљивог држања Мађара друкче, можда, нису могли поступити, али је убрзо најближа будућност показала колико су биле претеране наде које су тада полагане на бечки двор и бечке политичке факторе.

КУЛТУРНИ ПРЕГЛЕД

Опадање рађања у светлости науке

III

Изложили смо све парцијалне узроке ограничавања порода, дали смо историјат теорија и „закона“ о репродукцији живља. Да пређемо сада на завршно и најважније питање о социалним и културним последицама хотимичног ограничавања порода као и о историјском значају тог „рационализовања“ сексуалног живота. Многи делимични ефекат споменут је мимогред и додирнут већ напред, но нису споменута два главна гледишта: социално-развојни значај и могућности историјских последица му. Данас можемо већ с више изгледа на апроксимативност стварности заузети оба становишта, него пре педесет и више година. Истина, и нас буне „илузије близине“, како се је изразио недавно преминули амерички социолог Лестр Ворд, али ми с много савршенијим научним, пре свега биологијским и социологијским, оружјем приступамо питању, него што се је то пре педесет година и снивати могло. За основно биологијско појимање репродукционог проблема, као и за даље социологијске закључке из тих биологијских спознања, стекао је Голдшајд већ са првом свеском свог огромног дела неоцењивих заслуга. Иако тешко, несварљиво, разгажено и несређено изложене, делују његове тезе и аргументација им управо као неко откровење. Да споменемо само главне тачке његова разлагања: „Свака врста може се на два начина одржати у животу: или великим бројем потомства или врснођом, до савршенства индивидуа“. „Свака виша врста — то је наглашавао и биолог Плате — одржава се све то мањом количином порода према нижим врстама“ (стр. 67). „Сваки начин репродукције одређен је скупом свих животних услова врсте и индивидуе. Репродукциони механизам, и још те више његово дејствовање, само су појаве прилагођавања као и сваки други рад организма“ (стр. 389). Економска диференцијација жене у данашњем позно капиталистичном добу не снижава, истина, потенциелну плодовитост жене, али јој одузима време и снаге

за рађање и одгој (стр. 406). Велика социална померавања измењују из основа начин и обим одгоја потомства, те одређују и количину му. Поједини родитељи стављени су пред алтернативу: или мање деце добро, или множину рђаво отхранити и васпитати. Ограничење количине порода постаје неизбежним условом за дизање квалитете му (стр. 428). Ограничење порода је рационално утицање на један природан процес, почетак циљи свесног владања генеративним автоматизмом. Свако ограничавање броја деце само је један део оног рационазирајућег процеса који управо и чини нашу целокупну културу (стр. 400). Репродукцијом дуго времена није управљао интелект, него је била чисто автоматска, нагонска (стр. 419). У проплом веку сва човечја продукција, а нарочито у сточарству и индустрији, тежила је квалитативним вредностима. Од сваког радника очекује се данас у продукцији да му је идеал квалификованост рада, само у производњи потомства би хтели да је квантитативног менталитета. То је једна психологијска немогућност.

„Капиталистична интензивна производња материјалних добара и средњовековно екстензивна производња људи не могу дуго једно поред другог постојати“ (Goldscheid op. cit, стр. 418). Но ипак зато не мора ограничавање броја порода водити и опадању прираштка. „Та баш период најнаглијег опадања рођаја поклапа се са добом највишег умножавања човечанства“ (стр. 419). Заблуда би било, кад би из досадашњег закључивали да Голдшајд заступа, или бар донекле одобрава, „једночедни и двочедни систем“. Напротив. Изреком се ограђује против евентуалног таковог, т. ј. „акнеомалтусовског“ схватања његова учења: „Треба се чувати од идентификовања двочедног системо са квалитативном продукцијом како ју ја тражим. Квалитативна продукциа није тако једноставна, да би требало само мање деце рађати, па већ да се сме очекивати побољшање порода. У Француској је двочедност једино индивидуалистично уобичајена и раширена, а није се учинио ни први корак истински социално заснованом систему мањега рађања. У осталом, ни постојећи друштвени поредак, ни наша моћ над природом нису таки и толики да бисмо двочедни систем могли учинити нормом наше популационе економије. У данашњем поретку мора, шта више, да води двочедни систем к погоршању расе. Двочедни систем претпоставља потпуну елиминацију дечјег помора, јер иначе води постепеној депопулацији. Тако пак интензивно сузбијање дечјег помора није још'те засада могуће“ (стр. 424). За Голдшајда је — противно селекционистима — пресудна реч у напретку друштва и врсте дата човеку. Од његова спознања природног и социалног каузалног нексуса и активног подешавања, т. ј. модификовања животних услова, зависи брзина и ступањ „дизања“, асценденције човечанства, људског друштва. Али свако „ограничавање порода без социалних мера које воде бригу о

побољшању органских темеља и склоности као и миљеу изрично је самоубиство расе“ (стр. 425). Данашња милитарна држава анелује с етичним тирадама на савест својих грађана, позива их: „множите се, јер ће нас иначе грабљиви суседи с лева и десна прогутати“, **mutatis mutandis** понављају исто и шовени „ура-патриоти“ као и поштени наивни родољуби! Они не знају да така етичка интројекција у један чврст ланац природних и социалних узрочности нема дејства. Ако се у овом појаву хоће гледати борба индивидуализма и колективизма, како то чини социолог-аматер Макс Нордау — онда је засада триумфовао индивидуализам. Диркем и његова школа могу се сада уверити да има и индивидуе, и то не само поред, него и против друштва, а они су јој негирали сваку самосталну егзистенцију, видели су у њојзи само апстракцију из друштва, које једино постоји, скупине, државе. Голдшајд је, чини ми се, на правом путу кад тражи да један тако еминентан социалан процес, као што је репродукција скупине, прима на себе друштво, да га изведе из домаћег „малог заната“ и реформише у смислу капиталистички управљаног, великог, колективног предузећа. И продукциона средства човек, тле људске биљке, изискује мелиорације капиталом, радом, генијем и иницијативом. Минимум је такове људске економије или културне политике у основном делу, т. ј. биологијском: борба против алкохола још те у школи, поучавање о нези тела, организаторске, социалномедецинске — не једино законске — мере против ширења проституције и полних болести, интензивна заштита радника, најбрижљивија заштита жене и деце, савесна хигијена за време менструације, бременитости и бабиња, социална брига о младежи, дизање културног нивоа на селу, реформа градских станова на широкој основи; брига за довољно хране и сна, пропаганда за превентивну селекцију код наследно тешко оптерећених, бактериелно окужених, алкохолом или другим отровима неизлечиво оштећених; поред тога енергичан рад на наследном растерећивању (т. ј. повољним укрштањем лако оптерећених са потпуно здравима; ово је задатак позитивног дела евгенике!); побољшање и изградња из основа читаве народне просвете као и грађанског образовања, преображај војне службе у велику школу социалног васпитања и хигијенског окрепљења — то би били неки предуслови квалитативне производње човека (стр. 447/448).

У побијању двочедног система слажу се са Голдшајдом и иначе доктринарни евгеничари Макс Грубер и Гротјан. Грубер вели: „Колико је год неопходно потребно свесно управљање рађањем порода, исто тако постаје судбоносним по народе кад при томе једино егоизам индивидуа долази до речи“.[1]

[1] M. v. Gruber und E. Rüdin: *Fortpflarzung. Vererbung. Rassenhygiene.* München, Lehmann 1911, на стр. 171.

Гротјан закључује своја извођења: „Двочедни систем мора се на сваки начин одбацити, пошто води к изумирању живља и тиме представља изречну негацију друштва.“[1]

Оставимо се етичког апела, патриоттке и родољубиве болећивости. Они не помажу. Против једном постигнутог ступња културе не бори се декламацијама и капуцинадама него треба тежити за компензацијом негативних страна једном постигнутог културног ступња. Компензирати можемо једино активном акомодацијом, — у томе сам безусловно уз Голдшајда, — т. ј. једном радикалном културном политиком која полази од органских основа скупине а не од идеологијског Überbau-а! Голдшајд мисли чак да од реформе милјеа може очекивати једновремено и квантитативно и квалитативно дизање порода широких маса (стр. 419). Тако би доспело људско друштво до рационалног ограничавања расилођавања, као једног значајног услова за рационализоване културног развоја уопште, или за „владавину над културом“, по терминологији немачког социолога Милер-Лира.

Демолог Рубин разликује три ступња у човековој култури: на првом ступњу лута по мраку, т. ј. с обзиром на генетични феномен, без размишљања рађа децу, од које опет мора велик број да поумире; на другом степену види опасност и избегава је, т. ј. ограничава прираштај предупређивањем заметка или побацивањем, али без сваке социално-културне оријентације, једино индивидуалистичним одн. приватно-егоистичним моментима руковођен. Највиши би ступањ био оно, кад човек сагледа опасности и побеђује их систематском социално-културном политиком. Европа у ранијем добу и примитивне скупине нецивилизованог света представљају први ступањ. Многе европске земље, а највише Француска, налазе се на другом и све више тону у њему; трећи треба тек да постигнемо.[2] Сва Голдшајдова реформа милјеа тежи овом трећем ступњу људске културе. Са своје стране имао бих да нагласим један моменат који није социално-културно без сваког значаја: и код (Рубиновог другог ступња!) „приватне политике прираштка“ — ако смем тако рећи — морамо разликовати два степена: (1) чисто репресиван, где се побацивањем или помором одојчади „нормира“ број деце, и (2) превентиван, где се са свима неомалтусовским практикама предупређује заметак. Срби у Угарској (широке масе!) још се држе првог неекономског, некултурнијег система, док већ њихови самештани или бар суседи „Швабе“ од дуже времена потпуно владају комплицаранијим методама другог, да не кажем, вишег степена. Видни је ефект исти, али је примитиван начин и грубљи и неекономски, а пре свега по организам жене штетнији, често катастрофалан. И овде се

[1] A. Grotjahn: *Soziale Pathologie*. Berlin, Hirschwald, 1912, на стр. 672.

[2] N. Rubin: *A measure of civilation*. Journal R. Statistical Society 1897, No 3. по Елису op. cit. стр. 83.

показује да не треба тражити културне квалитета једино у шта? него и у како? Треба се чувати превеликог оптимизма да ћемо заиста сви, сви народи, групе и државе, досећи тај трећи ступањ, да носимо у нама некакав иманентан нам развојни „закон“. Таквог „закона“ нема (као што уопште не можемо да верујемо у некакав „неминовни, свеопшти природан закон“ развоја); а то нам најбоље доказује изумирање толико народа и племена па и раса, и то не само на првом него и на другом степену културе. Корадо Ђини иде чак тако далеко да сматра неминовним конац сваке скупине, или бар веома велик преображај у правцу декадансе. Све ако човек и није поклоник тих нешто антропоморфних теорија, по којима народи, једнако појединцу, имају младост, зреле године, иза којих долази опадање снаге, учмалост енергија, старост, а с њоме и смрт[1], може врло лепо видети у Ђинијевој теорији каква судба постиже све народе који се за времена не трґну. Засада не лежи опасност у опадању природног прираштка читавих скупина, него пре свега у ограничавању порода виших друштвених слојева у тако интензивној мери, да се више друштвене класе уопште ни не репродукују а некамоли множе. Сви образовании друштвени разреди врше своју генеономску функцију са дефицитом. То је управо највеће зло нашег културног система. Зато узвикује Голдшајд: „Квалитативна продукција мора значити и социално изједначен подмладак. Не смеју они друштвени разреди који се налазе под бољим животним условима у таковој мери ограничити број подмлатка свог, да морају да роде главни квантум управо они који се налазе у најјаднијим приликама. Не смемо експлоатисати пролетаријат чак и у том!“ (стр. 434). А виши разреди свију културнијих земаља и народа одиста већ врше ту „експлоатацију“, али на своју штету. Ђини полази од те чињенице и конструише читаву нову теорију за интерпретацију историје. Уз већ досада бројне једностране теорије, — од којих су главне: идеолошка, телеолошка (Марксова), расна (Гобино, Волтман, Чемберлен и др.), једностране милје-теорије (н. пр. климатска, телурна — Рацл, — социална у ширем смислу Опнхајмерова, са претензијом на свестраност), спиритуелна (Лампрехтова), — поставља нам Ђини нову: демолошку. Не можемо се овде упуштати у историјску страну нити критиковати је као једну нову интерпретацију историје, но ћемо остати при културолошком разматрању. Антропологија нас учи како су постојали сасма други типови у појединим

[1] У последње време подгрејава ту теорију стари Пјетро Елеро на пуних 1400 страница свог дела: *La vita dei popoli* (Torino, 1912 год.), али с једном значајном приновом: једино је народ Италије изузетак од те људске судбине. Сад, да ли ће баш Талијански Народ умети избећи своју „смрт“ или не — не знамо, али је извесно да је то дато сваком народу, само ако завремена спреми потребне социално-културне мере.

културним земљама, виши, долихокефали, „племенитији“, где им данас ни трага нема, — осим по гробницама и листинама. Баш ове је године довршило енглеско Антропологијско Друштво своја дванаестогодишња проучавања значајне појаве, да у послодње доба, од друге трећине прошлога века, нестају у Енглеској све више маркантни британски типови, и да их потискује једна нова „раса“ ниских, брахикефалних, већином смеђих људи. „Урбанизам, као последица индустријализације земље, прогутаће племениту британску расу“. Али се зна да је исто тако једном у Чешкој у VI—XII столећу, у Баварској X—XII, а у Русији IX—XIII веку једна „раса“ одмењена другом, и то без досељавања, постепено, у току више генерација. Чак на Мадагаскару и у Јапану, тврде антрополози, извршио се исти процес. Како да се објасни? Блохову интерпретацију ове појаве, да се, наиме, током многих генерација може један тип преобразити у други, иако остаје под истим климатским, економским и социалним приликама, одбацили су антрополози a limine. Ђини пружа једно тумачење које би се лако могло показати тачним. „Данас владајућа племена свију земаља не потичу непосредно од владајућих народа у прошлости, и то и кад нису досељеници“. „Појединци једне скупине, као и ћелице једног организма, обдарене су врло различитом способношћу за расплођавање: многи умиру без подмлатка, други остављају само један изданак, други се опет расплођавају изобилно.“ Две петине до две трећине становништва, већ према земљи и добу, умире неожењено, одн. неудато, од жењених, одн. удатих, од трећине до, најдаље, седмине изумире без порода.[1] Нова генерација није репродукована од прошле него тек само од једног јој дела. У најбољем случају потомци су једва једне половице претходне генерације, али није искључена могућност да потичу тек од $^2/_9$! Али и та половица, одн. од половине до $^2/_9$, врло различито суделује у репродукцији нове генерације: половица нове генерације рођена је, у најбољем случају, од једне седмине читаве претходне генерације, али и, у најгорем случају, од $^1/_{15}$ а $^3/_4$ нове генерације рођена је од $^1/_3$ до $^1/_8$ претходне. „Претпоставимо да тај незнатни одломак генерације која нестаје представља посебне антропологијске облике, видне навике, одн. обичаје или интелектуалне недостатке, нарочите моралне склоности или религиозна веровања, дакле да се битно разликује од већине генерације која изумире било у ком обзиру. Те посебне склоности наслеђиваће потомство им у значајној мери,

[1] Једино статистика Будимпеште исказује број потомства умрлих брачних другова. Од 1903 до 1906 год. 31·1% брачних умире без живог порода а 26% није уопште ни имало деце, дакле 74% је имало деце. Три четвртине нове генерације рођени су од 52% брачних, дакле тек половице прошле жењене одн. удате генерације а једва од три петине од целе, и неожењени, прећашње генерације.

било путем физиологијског наслеђа, било посредством породичног одгоја и васпитања. Јасно је да ће се велика већина — $^3/_4$ — нове генерације битно разликовати од велике већине — $^2/_3$ — $^3/_4$ — претходне јој генерације. У размаку од тридесет до тридесетишест година, толико траје једна генерација, имаћете пред собом два живља знатно друкчија на истој територији, без сваког новог насељавања и без љуљања вере о постојаности људских типова (у истом миљеу!) Разуме се да је релативно мало случајева где се неплодна већина и расплодна мањина генерације што изумире битно разликују у једном обзиру: зато се радикалне промене у карактеру живља врше редовно много спорије него у току једне генерације, али се разуме да лакше разлике избијају већ у идућој генерацији без сваког виднијег разлога“ (C. Gini: *I fattori demografici* .. etc, стр. 12). Када би те разлике биле више мање случајне, социјалним миљеом неутврђене, одмењивао би се и више случајно правац тих промена, можда би се после две-три генерације повратио првашњи тип и карактер, па тако наизменце у три случаја! Али је у ствари сасма друкче. Правац је константан. Изумире тип образованијих, имућнијих, прегалачких и предузимљивих, смелих и рафинираних. Виши друштвени разреди не расплођавају се готово никако, градски старинци изумиру све већма.[1] У Француској је у годинама 1902—1909 умрлих 382.876 поседника, оба спола, оставило једва 300.000 потомака. Кад би била сама себи остављена поседничка класа, спала би већ у једној генерацији са 100 на 80, док се целокупно становништво дигло од 100 на 105·4! Пуна четвртина поседника рекрутује се из нижих друштвених слојева, и то већ у току једне генерације! Још те су видније разлике у репродукцији разних разреда у Угарској: 1900—1902 год. био је природни прираштај радника: $14^0/_{00}$, интелектуалних радника $12{\cdot}5^0/_{00}$ а од тих опет код т. зв. „слободних позива“ (лекари, лечници, књижевници, уметници и одветници) тек 10·9! У Хрватској-Славонији били су односни бројеви: $14{\cdot}5^0/_{00}$, 10·5 и $9{\cdot}6^0/_{00}$!

„Досада је веома недовољно проучавана појава да изумиру читаве породице на посе у мушкој грани. Изгледа да така судба постизава у првом реду социално и економски истакнуте породице (племство, патрицијат и т. д.). Како се до таких истакнутих положаја долази тек са нарочитом обдареношћу било у

[1] Georg Hansen рекао је у свом делу *Die drei Bevölkerungsstufen* да би сви градови били у току три генерације настањени самим Црнцима, када би дошљаци са села били црне коже. Данас (Ханзи је писао 1889 год.) није изумирање тако нагло, благодарећи социалној хигијени и социалној политици али, Енглез Центли није могао да нађе ниједну индивидуу у Лондону чији би још дед и мајка били рођени у престоници. Кетибел је доцније наишао неколико таких Лондонаца али по борделима и таминцама. По проф. Шоту (D. Sigismund Schott: *Alte Mannheimer Familien*, 1910 Leipzig) изумрло је у 19 веку од 3081 старих породица у Манхајму 2538, а само је 543 остало и даље у животу.

ком обзиру (интелигенција, таленат, јака воља и т. д.), а пошто је тако јаке даровитости само један незнатан део становништва, а у врло значајној сразмери прелази и на потомство, за расу значи то изумирање истакнутих породица велик губитак, који одржава народ, као целину, на много нижем ступњу образованости, него што би досегао, кад би се обдарени просечно једнако умножавали.“[1] Имамо монографија о репродукцији великих талената или највиших класа и за Шведску и Холандску и Данску и Париз. Свуда иста појава: изумрли или ће извесно већ у трећој генерацији изумрети. Нестор француске демологије Бертијон нашао је да 445 најистакнутијих Парижана разноврсних позива има само 575 деце и то: 94 уметника 104 деце, 133 литерата 127, 111 политичара 193, 23 обртника и трговца 39, 33 војника и чиновника 54, 51 значајна мужа другог положаја 56. Колико ће деце доживети доба женидбе, колико њих оставити потомства? У браковима професора универзе и виших „средњих завода“ нашао је Фалбек просечно 2·43 детета (испитао 971 брачни пар). У Будимпешти је 369 поседника кућа оставило (у времену од 1887—1905) 256 живе деце. Племство Шведске представљало је 1815 године 0·39% целокупног становништва, 1830 пало је на 0·36, 1855 на 0·32, 1895 год. на 0·24, иако се је међутим много нових племстава поделило. Сиротиња се брже множи но поседници, а најмањи је прираштај интелигентних, и то све мањи што је положај виши. Дере које настају у вишим класама испуњују „скоројевићи“, „уљези“. У свима вишим школама Западне и Средње Европе 60% ђака рођено је од породица нижих и најнижих друштвених слојева. У свима скупинама нестају носиоци културе и њихова места испуњавају елементи ниже културне способности, но пре свега из много нижег миљеа и без сваке културне традиције. Тако пропадају најбоље културне вредности виших класа а ниже опет подлежу сталној контраселекцији, у колико ће и они изумрети који се, благодарећи својим посебним способностима, попеше у више разреде да испуне мањак. Изгледа да нема право Вилфредо Парето, талијанско-француски економист и социолог, са својом чувеном теоријом о Circulation des Elites: „елита“ друштва не кружи, не враћа се на ниже ступње него изумире! Ограничавање порода постаје условом за породице нижих класа да им се деца могу попети у друштвеној скали, јер при великом броју деце не може се ниједно дати на више школе. Међутим неистина је што проповедају неомалтусовци да мања количина значи свагда бољу каквоћу подмлатка, јер што их је мање у прирасту све мања је могућност одабирања за разне положаје, све је мање добре утакмице.

[1] M. v. Gruber u. E. Rüdin: *Fortpflanzung. Vererbung. Rassenhygiene.* München Lehmann 1911, на стр. 114.

Број народа има пре свега своју историјску значајност: не одлучује само каквоћа но и количина у том ко води, ко управља, ко одређује ток културног рада. Белох[1] своди на величину народа и расе њихове хегемоније у историји. У 14 веку било је, по њему, Романа 30 милијона, Германа 20 м., у 16 веку 40 м. Романа, 27 м. Германа, у 18 веку 60 мил. Романа, 54 Германа, 50 Словена; у 20 веку, почетак у Европи: 130 Словена, 124 Германа, 96 Романа (са Румунима 106), а на земљиној кугли: 210 милијона Германа, 165 м. Романа, 140 м. Словена.

Ограничавање порода значи до извесне границе (3—4 детета) дизање квалитета, али како пређе свој optimum (вероватно код 4 детета), значи падање, декадансу расе. Само једна социологијски основана национално-биологијска политика може се назвати истинском социалном евгеником, и она може отклонити много зло и велику опасност, ако јој се приступи за времена и то са најдаљом социалном пожртвовношћу. А како су нижи слојеви родитељи великог дела сутрашњих културних радника и ширитеља културе, треба баш њима обратити посебну пажњу, и то не само евгеничну, но и социално-економску па, last not least, друштвено-просвећивачку. Народно Просвећивање није Панацеа, није „лек за све и против свачега“, али је један пут за ширење разних реформних мисли. Евгеника, али никако неомалтусовска, треба да је једна, а социално-економско дизање баш наших малих ратара, путем пропагисања напредније технике за изобилнију производњу, друга полазна тачка у раду за очување, крепљење и дизање наше национално-културне целине. Обе тачке изискују подробно расветљавање. Надамо се да смо допринели бар нешто к правилнијим спознањима тих обају културних задатака и тиме испунили наше социалне дужности.

Мирко М. Косић.

---

[1] Th. S. Beloch: *Die Volkszahl als Faktor und Gradmesser der historischen Entwicklung*, у журналу (Sybels) Historische Zeitschrift, 3 Folge, 15 Band, 2 Heft — 1913 г. — стр. 321—337.

ПОЗОРИШНИ ПРЕГЛЕД

Хрватско Земаљско Казалиште

Новине у репертоару од априла 1913 до фебруара 1914

У нас се драмска књижевност није развила, и не развија се, онако како би се, у нашим приликама, требала да развије, и како би се, уз извјесне околности, и могла да развије. Наш живот посљедних година много је драматичан, он је много згодан за друштвену комедију, и није правилно што немамо, из посљедњега времена, ниједне драме ни комедије која би додиривала наш живот, износила његове типове, у којој би се узбуђивали наши живци, у којој би нас пекли наши пороци или нас весселиле — рецимо! — наше врлине. Драмских талената, већих, мањих и најмањих, имамо. Имамо их толико да, гледећи на то, наша домаћа драма не би морала кубурити. Поред Ива Војновића, ту су Срђан Туцић, Јосип Косор, Петар Петровић, у првом реду новелистички таленат, и други. Па ипак ми, у вријеме о којему је овдје говор, нијесмо имали на позорници ниједнога домаћега драмскога дјела које би се могло похвалити потпуним успјехом, које би, било у којем погледу, заниједло критику, или барем опћинство; за које би се могло рећи да ће остати не само на репертоару, него и у нашој књижевности. Ову неугодну чињеницу осјетила је и позоришна управа, па је, концем прошле сезоне, Г. интендант приредио анкету о том на који би начин процвала хрватска драма, и обећао је најбољем одговору Деметрову награду од 100 круна. Одговорило је више књижевника — неколико је одговора било, одиста, стварних! — но наша се драма, ипак — није развила, и казалишна управа, у послу анкете, није предузела даљих корака. У тим је одговорима, на различне начине, наглашено поглавито и то да се драматичарима пружа премало прилике за натјецање, јер многе драме, због различних разлога, који нијесу увијек литерарне природе, (у много случајева је крива и цензура), не могу никако да дођу на позорницу гђе им је право мјесто: да онђе или пропадну или живе.

*

*

Од домаћих писаца, хрватких и српских, давало се од априла до данас неколико новитета, од неколико писаца. Карактеристично је ово: ниједна се о тих драма не бави нашим сувременим животом. Даље, ни једна од њих није могла код књижевне критике успјети, иако је било појединих гласова који су неке од њих бранили и настојали их спасти за литературу. Напокон је карактеристично и то да већина од тих драма нијесу тако лоше да би се човјек могао озбиљно љутити на њих, него готово све иду по оној проклетој средини, у којој ти на час сијне таленат, да те онда замрачи баналност, и ражалости неустрајност писаца којом, кадшто, добро замишљене ствари нијесу умјели добро наставити ни добро свршити.

Г. Туцић, с *Голготом*, није имао несретну мисао да нам прикаже живот као Голготу, с које ваља бјежати. Млади монах, заточен у манастиру, жуди за слободом пунога живота. Али, стекавши је посредством Христа, он увиђа да је боље у самостану, и да се ваља вратити Христу. Како је речено, ова грађа није, у драми, неподношљива. То је истина. Но у исти мах, писац, у овом случају, има врло тешку задаћу. Он има, с једне стране, да нам прикаже све вјероватним: да нас, на свој начин, очара, да невјероватности изиђу вјероватностима. А с друге стране, идејно, писац треба да, у том случају, буде дубок. Г. Туцић, у томе, није успио. Он, овђе, није дубок, јер нас храни афоризмима који нијесу прве врсте, иако се, у осталом, кадшто угодно слушају. Долазак Жене — символа живота — у првом чину баналнa је неукусност.

Ефекте који дају главни тон и поглавиту боју дјелу Г. Туцић напросто је узајмио од других. То, напокон, није ништа недопустиво. Ја бих био посљедњи који бих то спомињао, кад би драма иначе, по чемугод, била снажна. Но сва су та лица лутке које се крећу како је аутору драго. Главни јунак, калуђер, који касније излази из манастира, жени се, противувјерски је писац, па се поповно враћа у манастир, фразер је и сноб који у нама не може оставити утиска праве трагичности, кривицом пишчевом. Ми видимо на позорници његове поступке, но аутор се није трудио да нам их објасни, да нас увјери о њиховој нужди. Он је, главни јунак, нарочито у другом чину зато несретан, јер то треба писцу у трећем чину. Он, даље, на позорници угуши своју жену, премда ни издалека не знамо, да је он спреман и на то. Но и то је потребно да се климакс његових гријеха, у трећем чину, узмогдне свршити једном, што снажнијом тачком. На многа питања, која се с правом стављају, драма не даје одговора. Зашто ово? Зашто оно? У теорије су све то могуће ствари. Но за драму није доста да доноси само могућности. Она треба да то учини тако да ми видимо да су могуће, или да, напокон, и немогућности доноси тако, те се не бисмо спотицали о њих.

Жена, у драми, најприје символ, а касније збиљска жена главне личности, зла је, сва од страсти, без скрупула. Месо јој је прва и посљедња заповијест. Дијете јој умире, а она се љуби са својим драганом пред одајом у којој оно лежи. Такова жена, ето, разорава животну срећу главнога лица. Ово лице, уопће, не проживљује друге трагедије, осим разочарања у својој жени, и не налази за то другога ријешења, него да се убије. Ствар изгледа тако као да модерни човјек нема других разлога да живи, да ради, да се не разочара, осим — вјерне жене. У том је погледу драма сасвим једнострана и много сентиментална.

У другом чину има нешто што би могло бити драма: брак бившега калуђера и те страсне жене која има љубавника. Елементи су ту. Но све је, у том чину, потиснуто у позадину, јер он служи само као нека илустрација за оно што је било прије и што ће послије доћи. Кад и не би хтио, ту се човјек мора сјетити другога дијела Војновићева триптиха *Господа са сунцокретом*. Христос, у драми, позајмљен, није могао спасти ситуацију, јер се мора бавити пословима који нијесу за њ.

По мојем мишљењу, дакле, Г. Туцић има бољих дјела од *Голготе*: оригиналних, више својих, мање снобских, књижевних, јачих у сваком погледу: у погледу израза, у погледу психологије и у погледу онога што је хтео да каже. Драмска је снага у *Голготи* слаба, јер се, већином, исцрпљује у ријечима, и јер чини, у драми, немају непобитне мотивације.

У сва три чина, да споменем напокон и свјетлије стране драме, има неколико врло добрих расположења на која чувства угодно реагују. Има више згодних парадокса. Кадшто је прелаз из реалности у симболику, и обратно, добар и нараван. Драма има, напокон, и више спољашњих ефеката, сасвим за галерију. То је све што се повољније може рећи о драми.

Г. Мирко Дечак лети такођер за књижевним модама. Послије Војновићеве *Господе са сунцокретом* и Туцићеве *Голготе*, он је написао декоративни *Црвени кимоно*, што би га био Мопасан, у новели, изврсно обрадио. Г. Дечак, који има извјесних драматских склоности, смисла за декоративност, за расположења, није, као minor међу нашим драмским талентима, из свога свијета умио написати добру драму. Сестра заведене љубовце, која је починила самоубиство, има да се освети њену љубавнику, а постаје његова љубовца — та замисао није лоша. Но Г. Дечак није ту могао задовољити ни језиком, јер он не зна писати хрватским језиком, ни стилом, ни психологијом.

Покојни интендант Стјепан Милетић, који је за хрватско позориште стекао великих заслуга, бавио се, за живота, мишљу, да напише пенталогију о хрватским краљевима. Но није доспио. Оставивши написану хисторију *Томислав*, није дочекао њена приказивања, иако је веома желио да је види приказивану под ведрим небом, на мјестима, посвећенима нашом давном историјом. *Томислав* је пун родољубља, идеје хр-

ватскосрпскога јединства, духа антиклерикализма и хрватскога отпора.

Милетићево је дјело пуно гласних момената, свечано настројено, без много бриге за детаље, без настојања да, у главним лицима, видимо људе и њихове душе. Неке су споредне личности, у том погледу, боље израђене од Томислава. Из патоса се прелази у патос, из декламације у декламацију. *Томислав* је први дио засноване пенталогије, коју је покојни Милетић мислио приказивати на солинским рушевинама, у позоришту у слободној природи. Дјело је тако и написано, и у том би случају, уз помоћ различитих елемената, и јаче успјело и јаче би одјекнуо моћни родољубни глас из њега. *Томислав*, не представљајући особитога књижевнога дјела, могао би често да се приказује, нарочито би требао да обиђе наше покрајинске позорнице. Као и у Загребу, тако би и овдје постигао своју сврху: распалио би срца, узнесао би мисли, ражарио огорчења и потјерао крв нашу. Као средство националистичке агитације, *Томислава* би требало поздравити свагђе најсрдачније.

У књижевном погледу ваљало би учинити дјелу неколико замјерака, уосталом, таковых које је, можда, осјећао и сам Милетић. Но није им настојао избјећи, јер је хтио више да даде тешко свечаносно позоришно дјело, него дјело које би се могло уживати чисто умјетнички. Милетићев позоришни таленат дошао је и у *Томиславу* до лијепога изражаја. Знао је истицати или подређивати неке ствари, знао је уносити личностима у уста адекватне ријечи, итд. Ријечју: оно што је Милетић доиста био, позоришни мајстор, није могао затајити ни *Томиславом*.

Г. Д-р Милан Огризовић написао је такођер историју *Цар Дукљанин*, који више вриједи као историјски репетиторij него као драма. То је драма велике направе, но далеко од тога да би искористила људске црте Дијоклецијанове. И ондје гдје се, сами собом, нуде драматски конфликти, остала је драма без њих, па се више изгубила у описе, а нарочито је драмско мотивирање остало по страни. Драма је пригодна, написана за прославу миланскога едикта, и из прославнога оквира није изишла. Људи који воле умјетност нијесу, у њој, могли умјетнички уживати. У најбољем случају, њоме су могли бити задовољни само вјерници, но и ови не из умјетничких разлога. Позоришно је Г. Огризовић удесио ствар доста спретно.

Новајлија у нашој драмској књижевности, Г. Д-р Ђуро Димовић, написао је *Диобу Јакшића*, драму с озбиљним претензијама. Он је на окосници народних пјесама о браћи Јакшићима хтио да даде изразе неким својим идејама, па је по драми свуда разасута извјесна филозофија. Читава драма, кад се гледа, много је нејасна, и публика није, на много мјеста, могла да схвати интенције пишчеве. Писац износи на позорницу више субјективну душу човјекову, него драмске догађаје, којима управо народне пјесме о диоби Јакшића ни не

обилују. Из тога разлога родило се и то, да Г. Димовић није поступао много економично, него је ствар растезао, кадшто, управо до немила. Ово, па онда нејасноћа појединих сцена, нејасноћа неких лица у цијелости, а неких опет у појединим сценама, оно је о што се треба највише спотакнути: оно драмско у драми премало је кондензирано, а лирско је доста развучено.

Симпатично је у *Диоби Јакшића* озбиљно пишчево настојање да даде отмјено књижевно дјело. У погледу језика, пјесничких поредаба и разасутих опсервација, то му је и успјело. Одјеци из европских књижевности угодно се разабирају у раду Г. Димовића. Једнако ваља истакнути, да се Г. Димовић није никада задовољио само мотивима из народне пјесме, него им је дијелом дао нарочито тумачење, дијелом их допунио својим схваћањем, и уопће модифицирао их према модерним потребама. Но одатле је настала и једна мана: уз ову модернизованост зна се у драми наћи којешта што, по стилу, онамо и не спада.

Бранислав Нушић је, својом лакрдијом *Пут око свијета*, доста компромитовао своје књижевне способности. Дјело, одређено само за нижу забаву широке публике, значи назадовање Г. Нушића.

Поводом 40-годишњице књижевнога рада Нестора хрватске књижевности, Ферде Бецића, давала се његова *Лајтманушка депутација*, лакрдија којом се писац руга покондиреним тиквама: оним граничарским женама које су преко ноћи пестале лајтмануше, кад су им се мужеви одликовали на бојном пољу. Г. Бецић руга се доброћудно и, као, у првом реду, новелистички таленат, нешто преопширно и нимало згуснуто. У тој лакрдији разасуто је много народних досјетака. Написана је јаким хрватским језиком.

Хасанагиница лијепо је пјесничко дјело лиричара Г. Алексе Шантића, не гледамо ли је као драму. Драмски има недостатака више него један. У Г. Шантића је лијеп језик, јака дикција, лаки стихови. Дајући народну пјесму као драму, требао је Г. Шантић до краја драмски поступати. Није било доста одиста драматске елементе те лијепе и чувене народне пјесме само изнијети, него их је ваљало и ваљано мотивирати. Шантићева је *Хасанагиница*, уосталом, само „драмска слика“. У самом догађају, остао је писац вјеран народној пјесми. У мотивацији, додао је неке своје детаље.

На овом мјесту треба говорити и о словеначкој драми. Давана је само *Текма* од Г. Антона Фунтека, поводом педесетгодишњице његова живота. У драми су два умјетника који се, доведени на то различним инцидентима, „такме“, натјечу ко је од њих бољи умјетник. Неки су хтјели да виде, у овој драми, борбу Старих и Младих. Међутим, у њој од „Солнеса“ нема ни трага. Догађаји су, у *Текми*, тражени и намјештени, и не увијек тако да би барем дјеловали ефектно,

у позоришном смислу. Г. Фунтек уносио је своје људе у драми у ситуације у какове је хтио, без обзира на унутрашњу потребу ствари. Многе су сцене изнесене сасвим шаблонски, без дубине, готово без осјећања. Љубав између кћери старога умјетника и младога театрална је, без иједнога важнијега и животнијега детаља, без иједнога нарочитога опажања.

*

Остала словенска драма, у овом размаку времена, није, по новитетима, била на нашој позорници готово никако заступљена. Тургењев, Потапенко и Ришков јесу, поред Хрвата Срба и Словенаца, једини Словени који су дошли на нашој позорници до ријечи дјелима што их до онда загребачка публика не познаваше. Комад новелиста Тургењева није друго него лијепа, много дирљива, новела, испричана у дијалогу. Потапенкова је *Љубав* „позоришни комад“ који, ни у којему случају, није јак драмски рад. Та је драма одвећ извјештачена и сувише дидактична, а да би и могла бити то. Као што ова драма, тако има еминентно новелистички карактер и *Битанга*, у којему је писац оштро — и сувише епски — ишибао друштвене пороке. Битанга за друштво престаје бити битанга чим оно осјети да му тај презрени сват може донијети и доноси користи — на том је сграђена читава ова интересантна драма.

На овом ћемо мјесту споменути и Материинка, чија је дубока прича *Плава птица* одушевила загребачку велику и малу публику, својом непосредном наивношћу, својом поезијом и — истином. Давала се и његова *Тентажилова смрт*. Мистика и страх провејавају ово дјело, које није друго него несвјесно и тјескобно очекивање смрти. Оно нејасно у нашој души налази у лијепим простим ријечима овога дјела свој адекватни израз.

Француска је комедија на гласу, а познат је и француски глумац Sacha Guitry. Комични рецепат како се заузимају женске тврђаве, пристојне госпође, дао нам је тај Француз с много духовитости и хумора у *Заузећу тврђаве*. George Courteliu наругао се у *Судачком мјерилу* француским законима, а у *Глумачким побједама* глумачкој таштини. Обје су ове ствари минијатуре, писане без нарочитих књижевних претензија.

Рибокоси од Renarda одлична је књижевна ствар. Над њом лебди стално мрачна атмосфера несреће и душевне трагике. У њој су мајсторски приказана осјећања дјетета које постаје младић, а које не осјећа љубави своје матере ни свога оца, и због тога, постаје прерано старо. Драма није, ни по чему, шаблонска, ни досадна својом оригиналношћу, она је кадра оплодити драмску литературу. Међу многим књижевним дјелима која се баве, млађом или старијом, дјечјом душом, *Рибокоси* је, озбиљношћу своје обраде, на видном мјесту. Имајући свој стил, драма остаје у њему до краја.

Поред споменутих дјела француске књижевности, прика-

зано их је још неколико о којима, овдје, не треба говорити, као *Пут у Мексико* и друга.

Од енглеских новитета давао се *Оперушани голуб* од John-a Galsworthy-a. Све нека буде како јест; на крају, смрт ће све поправити — овако некако свршава социјална филозофија овога модернога енглескога писца какова излази из *Оперушаног голуба*. Ово је мишљење писац илустровао са неколико примјера у току своје драме. Он се крваво наругао свима поправљачима живота и њиховим мудрим, некорисним, теоријама. И онај који најискреније и најдјелотворније хоће да од пропалица, босјака итд. учини друштву корисне људе не постизава те сврхе. Све што постизава јест тренутно задовољство које долази од учињена добра дјела. Наравн оних који „поправљају“ живот и нарави оних које ваља поправити међусобно се не схваћају. У тому је сва биједа. И оне „пропалице“ хоће да имају право на самоодређивању, па и на смрт. А кад тамо, добротворна ће друштва свакога ко покуша самоубиство спасти, иако нема нигдје никога ко не би мислио да је за такове људе најбоље ријешење: смрт. Оперушани голуб — то је онај несебични алтруист који покушава, без успјеха, у пракси поправљати људе, а у ствари он их само подржава у досадашњем начину живота. Попут чувених вештих драма, и *Оперушани голуб* мање је драма, у обичном смислу ријечи, а више су то слике из живота, повезане међу собом.

У бечком Burgtheater-у је, у моје вријеме, врло успјела *Кућа крај мора* од Нијемца Stefana Zweig-a. То значи да, у том позоришту, успијевају и мање успјели радови. Добар и културан писац, имајући смисла за књижевне суптилности, Zweig је написао већ неколико дјела изнад просјечности у којима се, нарочито, истичу појединости. Човјек од талента, окушава га свуда где мисли наћи занимљив проблем, набујало расположење и, ређе, особиту гесту. *У Кући крај мора* хтио је приказати трагику до краја поштена, али слаба, човјека који, разочаран у својој жени, одилази од ње далеко у свијет. Само је случај што се он, након много година, враћа у свој дом, налази жену преудату, и што баца другога мужа своје жене у воду и што сам погине с њиме. У цијелости дјелује ова драма доста неприродно, извјештачено, направљено. Ово цртање живота нијесу утисци из прве руке. Акција је избијељела, нимало згуснута. Распоред је грађе више новелистичке концепције, него ли драмске. Одатле долази и то да драма дјелује с позорнице врло слабо, осим у два три момента. Бечки фељтонист, Raoul Auernheimer, такођер није, код нас, успио својом веселом игром *Пар по моди*, у књижевном погледу. Све што је показао јест то да има позоришне спретности, да зна говорити о свему, премда често, сасвим вулгарно, кавански и тротоарски.

Књижевни је догађај у казалишту био *Разбијени врч*, ко-

медија од Heinrich-a von Kleist-a. Комедија, старија од сто година, у својој је врсти изврсна. Солидно грађена, она носи у себи печат јаке индивидуалности свога писца. Пуна хумора, она је забавна до краја. Премда рођена случајно, као књижевничка каприца, она је задржала своју свјежину до данас. Људи и ствари у њој приказани су реалистички и изразито. Доста опсежна књижевност о животу и раду Клајстову налази да он спада међу класичне њемачке књижевнике, не само својим драмама, него и пјесмама и приповијестима.

Један њемачки Strindberg, заљубљен у еротске и сексуалне проблеме, носи име Frank Wedekind. Разумије се: Strindberg мање дубок, а шири, мање свој и оригиналан, а више епигон, мање књижевник, а више љубитељ бучне сензационалности. Он идеју, позајмљену уосталом од Strindberg-a, илустрира, често врло опширно, не водећи рачуна о драмској згуснутости, и, на много мјеста, веома декоративно.

Жена, из друштвених талога, подигла се до даме од свијета и, сретно, покопала три мужа; свакога на други начин, а из истога разлога. Један, филистарски путени уживач, пада, у навали љубоморе, преко позорнице, ударем капљом; други, сликар, пререже сам себи, у споредној соби, врат бритвом; а трећега убија она, на позорници, револвером, иза сцене, пуне неартикулованости у сваком погледу. Њезиној се демонској снази није могао нико отети: ни блазирани афрички путници, ни артисти ниске врсте, ни гимназијалци — нико. Она убијаше памети и разграђиваше мозгове. Најразумнијег и најпокорнијег човјека тјераше у очајање, овијаше се око њега попут прилагодљиве змије, трујући га пехотице, нагонски. Са својим је жртвама поступала час небесно љубећи их, час их брутално силећи на извршивање своје воље, ријешене интелигенције, воље какову имаду животиње. борећи се за опстанак. Жена је, дакле, наша пропаст — то је идеја на којој и из које је сграђена трагедија *Земски дух* (Erdgeist) која се даваше на нашој позорници. Ако је жена наш демон, Wedekind је држао да то мора доказати с неколико примјера, како се то чини у научним радовима. Међутим, у књижевном дјелу, није доста ређати доказе, један за другим. Није доста наводити факте, као што то, уосталом, не достаје ни у научном раду. Треба их повезати чврсто, да не остане ни моменат сумње, да би се могло учинити и друкчије, боље. А, у *Земском духу*, могло се учинити много тога боље, но што је учинио Wedekind. Ако, дакле, није успио створити беспрекорно књижевно дјело, успио је да напркоси филистрима, а с тиме је Wedekind задовољан.

Ибсенов *Градитељ Солуес*, пун недовршености, али зато и необично пун ибсенске поезије, није одушевио публике. Он је претежак за разумијевање с позорнице, с које неке финесе дјелују управо гротескно. С позорнице, стога, нија одјекнула онако како би требало ни главна идеја драме: страх оних

који одлазе пред онима који долазе. Ова драма, с јаким аутобиографским елементом, траже, од гледалаца, готово детаљно познавање интимности из живота великога Норвежанина.

Видјели смо и *Љубавника у шкрипцу* од шпанскога класика Calderon-a de la Barka. Љубавник који, у исто вријеме, љуби двије дјевојке главно је лице Калдеронове веселе игре. Око те окоснице саткан је духовит заплет и расплет, па комедија, од прије триста година до данас, није изгубила готово ништа од своје дражести и свјежине.

Вук од мађарскога писца Фрање Молнара ефектна је ствар. И то је највише што се, о *Вуку*, може казати. Иначе се Молнар и овдје показао духовит писац, премда му духовитост не досиже духовитости из *Ђавола*. Но ни духовитост *Вука* није могла сакрити очајне празнине и површности која леже у тој „игри“.

*

Прегледавши овако, осим неколико њих, новитете који су прошли напом позорницом кроз готово годину дана, видимо да ту има заступљених довољно имена и довољно дјела. Даље, међу њима се налази и добрих писаца и ваљаних радова. Доста је од тих дјела и позоришно врло добро донесено, уз добру глумачку игру и солидну режију.

С. Парамачевић

КЊИЖЕВНОСТ

ОЦЕНЕ И ПРИКАЗИ

МИЛУТИН БОЈИЋ[1]

Кад се 1910 године, у омладинскоме листу *Венцу*, појавила песма *Вране*, под непознатим потписом М. Бојића, доста се лако могло да пророкује да ће то име, ускоро, бити познато. Те године, јавила се једна маса „нових људи“ и, многи од њих, имали су ове или оне поетске квалитете (лепу школу, културу, пријатан израз, окретну верзификацију); али, нико није имао у толикој мери онај квалитет који се, у нас, одређује неодређено речју таленат. Тај му је квалитет, наравно, био довољан да, после непуне четири године, изда збирку којој врло лепо место припада у данашњој лирици и, најлепше, у лирици његове генерације.

Као оно у староме Риму: „Хлеба и позоришта!“, поклич ове збирке могао би да буде: Жене и Отаџбина! Овај поклич садржи, управо, два битна мотива поезије М. Бојића; први нарочито.

Све наше модерне лиричаре везивала је жена врло много; али, нико је није схватио са толико темперамента и страсти, колико Милутин Бојић. Док је Дучић са женом интересантно ћаскао и француски је мазио; Милан Ракић трубадурски уздисао и меланхолично јецао; Пандуровић јој тражио смисао и значење, са Вељком Петровићем и Влад. Петковићем Dis-ом; Светислав Стефановић је медецински и физиолошки посматрао „у име Вечнога“; Милан Ћурчин се играо по бечкој шуми и мирисном сену, а Владимир Станимировић и читава поворка с њим, брали с њом љубичице, певали псалме и уписивали се у њихове албуме, и тако даље; — док су, дакле, сви ти тако схватали „краљицу и робињу“, Милутин Бојић је узео дарвински и спенсеровски, као женку у смислу хотења, жуди и стра-

[1] *Песме*. С. Б. Цвијановић — Београд — 1914. Штампарија „Пијемонт“.

сти, избацујући, наравно, из еволуционистичке теорије „одржање феле“. Жена ради жене, ради уживања, ради пўти... Од жене, он не тражи оно што она, но његову мишљењу, не може да дâ: лепоту мисли, дубоко осећање, префињену душу, срце, мозак. Он тражи лепе форме, страсне усне, упаљену крв, ражарено око, стас створен за загрљај, разблудни и хистерични трзај; жену која је само женка, похота, усијана страст. *Бајка о жени*, то је његов основни мит о постанку света. „И рече Бог: нека буде свјетлост. И би свјетлост“, то није тачно. И рече Бог: нека буде жена. И би жена, — то је основа постања. „У златноме бакру“ тоне сунце тамо негде на Југу. Чемпреси „сагли главе тужно“, земља спава, и читав ред планина. Преко мртвога мора „крикне која врана“, читав „слет ждралова снива“, док „рој мушица дрхће изнад речних става“. Први Човек посматра пеисаж, са душом прожетом сплином: досада, досада, досада... Чека нешто Ново. И:

— И одједном он се страшћу заџерека:
Са јелових гора слазила је Жена.

То је верзија Милутина Бајића о постанку света.

Жена је, дакле, центар света. То је загонетна осовина око које се све окреће. То је, такође, једно решење. Њега су створили лирски песници. То је лирска „небулоза“ и л и р с к и Кант-Лапласов „хаос“. Од примитивног Фицијанца, па преко грчких аеда, европских трубадура, минесенгера и бардова, до Хајнеа и Бајрона, — лиричари су проповедали жену као **nervus rerum**, као „први принцип“. Њима су приступили и они естетичари који су целу филозофију Лепога свели на сексуални инстинкт. И тако се од жене створила Жена. Жена је постала лирски „принцип ствари“.

Наравно, то је Бриарej који има безброј изгледа, и који свакоме другоме другу религију изазива. Религија М. Бојића је религија пўти. Његова *Химна* то је религиозна химна и дитирамб страсти:

Жедан сам те, Сласти, јер у души чујем
Крик вечите жудње... —
Љубави и Среће, кô кобац вас кљујем! —
Док дамари прште и играју жиле,
Тонем у дубине где се свесно скриле
У дремежу тихом снене кћери Тајне.

Тад врлине певам дубоким опелом,
Истурених уста пијем снагом целом
Сласти, сласти, сласти дубоке, бескрајне.

То више није поезија. То је чист религиозни занос; то су екстазе светих апостола. „Сласти, сласти, сласти дубоке, бескрајне“, зар то није молитва упућена Богу? Тако нису певали ни персијски песници, они који су у свима члановима свога песничког *Вјерују* имали, као главну тачку, само страст. Његова ре-

лигија страсти, његова распусна и разблудна кантика пўти иде, као и свака религија и екстаза, у патолошке сфере:

Да отворим жиле хтео бих у трену
И ти на њих усне да поставиш жудно
И крв да ми сишеш, док ти жуднье вену
И, док мрем, да топлиш моје тело студно.

И тад, отрована, дахом мога леша,
Да ме гризеш, док ти трну уди голи...

(*Ветром шибани*)

Ми се непрестано бранимо да нисмо Азијати. Али, ми смо то; у овом случају, бар. Уосталом, зашто се бранити? Овде је та „азијатика“ тако искрена и интуитивна и, нарочито, уметничка, да нам она може бити и похвална и оригинална карактеристика. Главно је бити искрен, кад је човек, наравно, уметник. А Бојић је, свакако, уметник. Он, додуше, врло често, каже своју мисао која је још непрестано нагон и, због тога, што још није постала осећање, што још није „оденута“, она је сувише свежа, непропраћена и „неподигнута“ да би била право уметничка. Између искрености и истине и уметничке искрености и истине разлика је та што ова друга има један „плус“, један „додатак“. Кад се каже: „Лажеш!“ то је прво; кад се каже: „Обилазиш истину!“ то је друго. Кад Јанко Веселиновић, у *Сељанци*, приликом погреба главног јунака, описујући пеисаж, каже: „И сунце зађе...“ он искрено констатује истину; кад Хосе Мариа де Ередија каже: „И златно сунце сави гране своје лепезе...“ он уметнички изражава једну истину. То је тај „плус“, то је тај „додатак“. Кад је писац ових редова — још само реч две дигресије — питао једнога сељака зашто се толико удубио у гуслара који је певао битољску битку, кад и он сам то зна, јер је тамо учествовао, сељак је одговорио: „Овај то д р у г а ч и ј е каже!“ То „другачије“, то је тај „плус“, то је тај „додатак“ стварности који се зове уметност. Тако се изражава наш „играчки нагон“ у уметничко дело. — Дакле, — да се вратимо нашој теми — Бојић, врло често, изражава свој „неподигнути“ нагон. Његов израз је, често, крик, шкрипање зубма, пропињање, урлик пўти:

Опијени мржњом, опкољени вриском,
Пришијене усне до крви смо гризли,
Моћна су нам ребра дрхтала под стиском
Прстију, што међ њих незнано су склизли.

(*Пољубац*) —

Ја хоћу да срчем женске очи снёне,
И да гризем усне...

(*Авет*)

Читајте једну од његових најлепших песама (*Салома*). То је чист нагон у азијском смислу те речи. Од почетка до краја, то је оргија жене у страсти до усијања. То је, кад је у питању жена, чиста нагонска поезија. Као и свака друга нагонска поезија, и његова увек каже све. Он се никад не уздржава, јер је немогуће уздржати нагон и вулкан. Као примитивни народи, и

као она мала деца (Ернст Гросе помиње их у својим *Почецима Уметности*) која су ишла за једном кривоногом девојчицом и певала:

Еч, еч, еч,
Ана има криву ногу,
Еч, еч, еч!

— тако је и у поезији Милутина Бојића: она каже све, апсолутно све и, врло често, нескривено, „неоденуто“. Као његов заљубљени Давид:

Он хукну, док рука пожутела клону,
И отворив врата гледну пут Ливана,
Где прах звезда сребром миje васиону,
И урликну: „Жене!“

— и Милутин Бојић је сав усклик, и поклич, и урлик, и нагон.

Али, колико уверења, снаге и јачине у његовом изразу! То је оно што целој тој поезији нагона даје изглед праве уметности. То је његова дубока вера, спонтано уверење, саставни део „несвесноga“ његове психе. Израз тога, ма како „неповишен“ био, уметнички је, јер је последица религиознога, дубоко уверенога и искренога. Сви су религиозни изрази уметнички изрази. И у религији страсти Милутина Бојића, има много уметности.

Тако стоји поезија Милутина Бојића у односу на први и главни мотив: на мотив жене. Са другим мотивом, мотивом отаџбине, његова је поезија у сасвим другом односу. Ту смо у једном интересантном парадоксу. Док у првом случају имамо експресију импресије „неподигнуту“ и непреобраћену, органски везану за импресију, апсолутно непосредно изражену, са сасвим свежим остацима импресије, у другом случају имамо је, у највећем броју случајева, далеко високо подигнуту, развијену, расцветану, без, да тако кажем, непосредних реминасценција на импресију. Основна импресија, импресија-покретач, изражена је „културно“. Тај циклус песама, назван *Земља Олује*, израз је последњих великих догађаја; али, на супрот првоме мотиву, овде се патриотски мотив изражава сасвим „оденуто“. Док је већина других наших песника (Сима Пандуровић, Dis, Светислав Стефановић, Милутин Јовановић, и тако даље) непосредно говорила о догађајима, и везивала их за појединости и делове, Милутин Бојић, као и Дучић, говорили су високо, широко, јасно, опште-српски. Милутин Бојић је, овде, у великом парадоксу. Па ипак, та два мотива имају једну јаку везу, и она даје његовој поезији израз целине. И један и други, схваћени су и изражени у цело, опште, високо човечански. Његова жена није ова или она жена, плава или црна, ових или оних година, ове или оне нације. То је само и просто Жена: жена свих векова и свих нација. Тако је схваћена и отаџбина. Ту се не види непријатељ, „татарин“, „варварин“, „проклети изрод“, као што је, махом, случај са нашом патриотском поезијом која живи и

траје за време док се догађаји дешавају. Патриотска поезија Милутина Бојића не напада и не грди. Она опева снагу, виталну моћ и експанзију једне нације. Она нема никакву тенденцију; јер, кад би је имала, не би више била права поезија. Покољење Крви ствара Дело — то је синтеза његове патриотске поезије. Док су се остали српски Кернери бавили, да тако кажем, „личним питањима“, Милутин Бојић је говорио о маси која је стварала Дело:

И урлало је, крклјало и врило
И у лавовским канцама се мрело,
У реци мозга стварало се дело
И причешће се из лубања пило...

И Покољење Крви тад се роди.
Кô бог ватрени смрт из себе шину,
Бокоре крина низ падине рину
И груну пољем што у бесмрт води.

Покољење се Крви тада роди.

(*Химна покољења: 1. Васкрс*)

У овој, као и у осталим песмама те врсте (*Поход*, *Размах*, *Јесен на Вардару*, и тако даље), види се оно атавистичко и дубоко укорењено осећање земље и народа које се зове „отачаствољубљем“, и које је саставни део сваке психе. Његов патриотизам је дубље природе, схваћен је филозофско-психолошки, изражен лепо и, стога, и у овоме свом мотиву, поезија Милутина Бојића оставља утисак вишега реда. Вредност те његове поезије пење се још више и стога, што је то поезија у којој са лако пређе с ове или оне стране, и да политичка, тенденциозна, или друга каква „поезија“. Тај случај није никако случај Милутина Бојића.

Прва збирка песама Милутина Бојића, покреће још нека питања. Као и лирике других наших лиричара, и његова, где-где, има и своју филозофију. Она није непријатна, и ако му она није битна особина. Оно што је у њој најпријатније то је известан филозофски дилетантизам са кога полази. Он није одређен. Он пева „моменат“ и, према томе, он се везује за импресију тога „момента“, а не за какво системско и одређено филозофско гледиште. Он није ни оптимист, ни песимист, ни скептик... Он је филозоф-дилетант, онај филозоф — без поређења! — какав би био Ренан да је писао кад му је било, рецимо, петнаест година. То нешто филозофије која се развија у овој збирци, то је још почетничка лирска филозофија и ми ћемо њу чекати да се, у идућим збиркама, развије и да јасан израз. Засада се може рећи да је пријатна, јер се не намеће, јер није књишка и, најзад, јер изражава један инстинктивни joie de vivre. Кад је таква, рекох, она је пријатна. Кад хоће да се

„систематише“, као у Deus deorum, она је натегнута и у нескладу са основном потком књиге.

Напослетку, још коју реч и о његовој верзификацији и његовом поетском речнику. Верзификација Милутина Бојића је једна од најлепших а, по богаству и лепоти сликова, најлепша. Ретко се ко „везаним слогом“ тако лако изражава као Милутин Бојић. Експресија је увек тако инстинктивна да се никада не осећа „занат“ у ритму нити кујунција у сликовима. Мисао се излива без напора, без препрека, одједном, као што се дише и иде. То је само један доказ више да је импресија искрено доживљена, јер нема лепе и поетске експресије без такве импресије. Експресија је адекватна импресији. Није познат велики песник без сјајне експресије. Теодор де Банвиљ и Рикерт ништа противно не доказују. Јер, то није верзификација као експресија и као резултат импресије, већ је то верзификација која има сама себе да изрази. Милутин Бојић има лепу експресију, јер му је и мисао лепа, доживљена, и искрена. Он има у психичној својој организацији јасну мисао, и онда шта је лакше него се јасно и лепо изразити? Слушајте ове терцине:

...И шибала бичем по жилама вратним.
— И жене ми пише страст до кости голе!
И у шаторима вриштала сам ратним,

Док ме очи, уста, док ме груди боле,
Срећна када мучим, срећна кад ме муче.
...О, дрвета, пуна мириса и смоле,

Плодови ме ваши блудној страсти уче!
Зрелост, драж, мекота! — О, милости мени:
Немоћ и пустош празно срце жуче.

Или:

Отворила уста, умире и снива
Бесни танац, раскош Иродова дома.
Бели осмех модрим лицем се разлива.

Тако мру на југу Салóма, Салóма.

Тај ритам, у коме је инстинктивно све на своме месту, неумитно тачно иде оним истим линијама којим и велики ритам свега што постоји: протазис-аподозис, протазис-аподозис... Бојић се скоро никада не огреши. Он тачно зна шта хоће и, према томе, ритам му је увек лак, правилан и одржан. Кад би човек правио психогенезу његове импресије, јасно би се видело да је његов ритам „унутрашњи“ квалитет саме импресије. Тај је случај, наравно, доста редак. Махом, код многих лиричара, ритам је ствар „стилистике“ и „поетике“. Изучи се добро јамбска, трохејска, дактилска, спондејска, и тако даље, конструкција овог или оног стиха и, онда, не иде се од импресије него од теорије. У погледу ритма, Бојић је сав експресија-инстинкт. Слик му је такође од те врсте. Његов слик је, као и сваки слик дуб-

ље поезије, ствар психолошке потребе и, наравно, естетичке природе. Негде-негде, као у *Походу* (друга песма из *Химне покољења*), стих постаје чиста виртуозија (стижу-дижу, вију-рију, пенушпа-груша-комеша-леша, трубе-рубе-грубе-зубе). То је, уосталом, стара прича о жени с лепим зубима: претерује се са оним чега се има у изобиљу.

Толико о његовој версификацији. Што се тиче његовог речника — јер и он изазива неколико речи — интересантно је поменути да је он један од најбогатијих. Наш се поетски речник петрифицирао. Откако су, нешто мало, у поетски свеопшти речник, у онај који је стварала цела поезија нашег XIX века, — Војислав Ј. Илић и, доцније, Дучић, Шантић и Ракић, — унели неке иновације, и развили га нешто мало, од тога доба наш се речник врти сам око себе. Нешто синонима — то је све ново. Отуда је врло пријатно кад дође један млад песник, и унесе читаву масу нових речи у дегенерисани организам нашег поетског речника. Код Бојића ћете наћи читаву масу нових речи сасвим „поетских“ (тиса, тӯја, гњӑт, пести, нӑр, рси, звизгај, и тако даље), ако се, уопште, још може говорити о „поетским“ речима. То је једна лепа појава, и ми и њу констатујемо.

*

Такав изгледа овај сасвим млади песник. Ко буде тражио у њему нервозу наше модерне психе, сложеност и антитетичност наших гледишта и уверења, борбе, и немире, и трзаје који су тако органски везани за нашу генерацију, — тај ће оставити, сасвим разочаран, Бојићевих седамдесет и пет страна лирике. Јер, Милутин Бојић је прав као бор, здрав као млад бик, весео, жив, чио. Његови проблеми не болују од нервозе, његова психа не зна за „сплин“. Његови проблеми су манифестације здравог нагона; распусног и завитланог здравог нагона, ако ми допустите парадокс. Ко га као таквог прими, — наћи ће за себе и новог, и занимљивог, и даровитог песника. Уосталом, у песнику не треба тражити *себе* него *њега*.

Бранко Лазаревић

Слободан Јовановић, *Уставобранитељи и њихова влада (1838—1858)*. У Београду, штампано у државној штампарији Краљевине Србије 1912. Вел. 8°. XII + 285. Цена 4 динара. [Издање Срп. Краљ. Академије].

Ова најновија књига проф. Слоб. Јовановића без сумње је једна од најбољих наших научних публикација за последњих година. Ту похвалу заслужује она и по брижљивости у прибирању и одабирању градива и по начину обраде прикупљена материјала. Г. Јовановић уме као ретко који научник у нас да при сређивању материјала одвоји важно од мање важнога, да оно што је споредно и без значаја за његову тему издвоји, те

да овако пречишћено градиво потпуно савлада, зналачки компонује и да га изнесе и прикаже врло вешто и примамљиво, управо уметнички. Отуда се радови Г. Јовановића, па говорило се у њима и о апстрактним стварима — н. пр. његови *Основи државнога права* —, читају свагда с великим интересом. А када се, као што је случај у овој кризи, расправља о питањима из наше новије уставне историје и о људима који су играли најважнију улогу у то време, онда читалац, по правилу, тешко испушта из руке књигу Г. Јовановића; у књизи су политичке идеје, политичке странке и главнији људи приказани тако живо и пластично, да се читалац преноси у оно доба, он живи и осећа с прошлим генерацијама и њиховим тежњама и намерама. Личности кнеза Александра Карађорђевића, Вучића, И. Гарашанина, К. Николајевића и др. толико су живо оцртане и изразито индивидуалисане, да вам се чине старим познаницима. Поред тога писац се не задовољава само приказом правних установа и прилика посред којих су оне створене, него, према њиховом практичном дејству, свагда даје и њихову оцену, што само диже научну вредност књизи.

Г. Јовановић ставио је себи за задаћу да с политичнога гледишта прикаже уставобранитељски режим, који је у Србији трајао пуних двадесет година, од 1838—1858. Уставобранитељи су политичка странка, која се опрла апсолутној власти кнеза Милоша, извојевала Устав од 1838, оборила 1839 кнеза Милоша, а 1842 кнеза Михаила и довела на престо Александра Карађорђевића, те владала под његовим именом до 1858, када је успостављена династија Обреновића. Уставобранитељски режим је, дакле, нов режим; његови су носиоци нови људи, који осећају да се дојакошња апсолутна власт кнежева мора ограничити. То је доба када падају први почетци детаљне државне организације, у коме се ствара судски и административни механизам, и у коме се ударају прве основе просветним установама. Како кнез Карађорђевић, а још више рушилац Обреновића, војвода Вучић, нису имали никаквих реформаторских идеја, добили су у овом новом периоду школовани Срби из Аустрије претежан утицај на политички развој Србије. Означивши у кратким потезима основне реформаторске идеје Срба из Аустрије, излаже Г. Јовановић у првом делу књиге организаторски рад уставобранитељског режима. Говори се ту о суду, чиновништву, школама, о раду на материјалном благостању и о финенсијама. Главно дело уставобранитељског режима, Грађански Законик од 1844, израђен је по аустријском грађанском законику, који, према римском праву, сматра приватну сопственост неограниченом, апсолутном. Ну законик је био ту, али је, поред мало школованих судија, и организација судова такова, да је брзо суђење готово немогуће. Али и крај свих недостатака, истиче Г. Јовановић, уставобранитељска организација суда имала

*

је огроман значај. „То је био први покушај да се, место старих патријархалних, добију модерни европски судови. Тек тада почиње се судити по писаним законима; тек тада судска се радња подводи под тачно прописане законске форме“.

Чиновништво је за време уставобранитељског режима добило сасма другу физиогномију. Раније кнежеве слуге, постају чиновници сада, државни органи са великим повластицама, управо господарски ред у држави, који, с помоћу јаке полицијске власти, држи народ у безусловној послушности. Ну како је чиновништво већим делом било слабе професионалне способности, а уз то још већином регрутовано од Срба из Аустрије, природно је да народ није могао бити задовољан са чиновништвом које поцепана и слаба врховна управа није могла да обузда.

Основна школа, иако је за време уставобранитељског режима остављена била старању општина, ипак је бројно напредовала, али државни надзор над основним школама није био најбоље организован. За гимназије, које су падале на терет државнога буџета, израдио је 1844 наставни план Јован Ст. Поповић, и то у класичном духу. Овај план изменио је 1853, опет Србин из Аустрије, Платон Симоновић, али и по његову наставном плану уче се у гимназијама многобројни страни језици, тако да гимназија, по речима Ђ. Малетића, постаје завод за учење страних језика. У Лицеју, највишем заводу, уче се првобитно најразноврснији предмети, а год. 1841 отвара се на Лицеју прва година права, уводи се, дакле, стручност у његову наставу. Главни задатак школе био је да створи бирократску интелигенцију. Први српски питомци, школовани у Немачкој и Француској, дошли су одмах по повратку у отаџбину у сукоб са старијом нешколованом генерацијом, која није имала смисла за разумевање модерних, либералних идеја. Нарочито је на развој слободњачких идеја у главама младе интелигенције утицала револуција од 1848, те су енергично почели борбу против тадашњег полицијског државног уређења у Србији.

Стање путова за владе кнеза Александра Карађорђевића веома је лоше, јер се послови предузимају без новаци, без кулука и довољно потребних инжењера, док је пошта организована 1843 са прилично успеха. Кредитни односи почињу такође да се развијају, али је кредит код јавних каса организован само за богаташе и чиновнике, док је сељак остављен био на милост и немилост зеленашима. Није боље било ни са трговином. Како је било проглашено начело слободне трговине, почеше се трговањем бавити и сељаци, али „као потомци сточара, који су по правилу скитнице и отмичари — ти трговци из народа нису могли схватити трговину друкчије него као мешавину коцке и преваре“. Период уставобранитељског режима је време пропадања задруге, с којим се врши прелаз из природне у новчану привреду. Инокосан сељак лакше се задужује, јер не може да

задовољи све оне потребе, које му је задруга могла дати. Његов зајам, дакле, није продуктивна жеља чисто потрошачке природе. Према свему, закључује Г. Јовановић, уставобранитељска влада није ни приближно радила с оном енергијом на материјалном благостању народа с којом је радила на организацији суда, на подизању школа и на стварању бирократије, због чега јој се доцније оспоравало чак и право на опстанак.

Окарактерисавши згодно финансије уставобранитељског режима и утврдивши веома брижљиво узроке лошега финанцијскога стања, црта писац у другом делу књиге борбу између Кнеза и Савета о врховну власт, која је, по Уставу од 1838, дата била Кнезу и Савету на заједничко уживање. Приказујући ову значајну борбу, пружа писац необично жив портрет кнеза Александра Карађорђевића, који је био без икаквих политичких способности и без популарности, налазећи једино ослонца у војсци и у Аустрији. Повода јачем сукобу између Кнеза и Савета дао је Кнежев покушај да за министре узима људе ван Савета. У тај спор умешао се и београдски паша, али је и Аустрију интересовао тај спор. Аустрија, изгледа, била је добро расположена према једној уставној реформи која би проширила Кнежеву власт на штету Савета. Свакако би за тачно познавање аустријског држања у овом питању ваљало трагати у бечком државном архиву. У тој борби са Саветом, у заснивању, дакле, личнога режима, Кнез се највише ослањао на своје рођаке, Александра Ненадовића и Константина Николајевића, ученога конзервативнога човека, који је у спољњој политици био за што чвршћи наслон на Порту, а у унутрашњој био за то да се Савет ограничи на чисто законодавне послове. Затегнутост у односима између Кнеза и Савета долази дотле, да 1857 председник Савета, Стефан Стефановић Тенка, склапа са још неколико саветника заверу против Кнеза. Откриће завере и затварање завереника није Кнез умео искористити како је требало. Збацивши шест саветника, Кнез је у ствари растерао Савет и повредио Устав, због чега су растерани саветници апелирали на Порту и Велике Силе. Тако је, дакле, на штету Кнежеву, Тенкина завера од јадног питања српске унутрашње политике начинила једно питање велике европске политике. Пошто се Кнез, по налогу Порте, морао да измири с нелојалним Саветом, те је на тај начин Србија више добила изглед великашке републике него монархије, постали су војвода Тома Вучић Перишић, као председник Савета, и Илија Гарашанин, као министар унутрашњих дела, господари ситуације. Вучић, силовита и бесна природа, али и „прави крвопилац људски“, потиснуо беше 1842 кнеза Михаила с престола, а 1844 крваво је угушио т. з. Катанску Буну, те је неко време био прва личност у Србији. У Вучићу се, каже врло згодно Г. Јовановић, укрштају два разна типа из две разне епохе. С једне стране, један четобаша из устанка, који је после ратовања с Турцима угазио сав у наше

борбе унутрашње и династијске, а с друге стране, прототип нашега сељачкога демагога, с две основне идеје, да владу не треба поштовати, јер смо сви једнаки, и друго, да је најбоља она власт која нас најмање стаје, која најмање, наиме, пореза узима. Док је кнез Милош рођен био да управља, Вучић је био примитивни сељачки анархист, због чега и није био способан за владу. Гарашанин, пак, који стоји по средини између „стараца“ и „паризлија“, одликује се необичном енергијом, ширином погледа и доследношћу у вођењу спољашње и унутарње политике. Као министар унутрашњих дела, највише се истакао доношењем полицијскога закона од 1850, којим је дао полицији право да суди иступе и да телесно кажњава. У погледу спољне политике, Гарашанин је био мишљења да Србија не треба да држи ни с Русијом ни с Аустријом, него са Западним Силама, на првом месту с Француском, која, далеко будући, неће имати онолико повода да се меша у унутрашњу политику Србије. Али је Русија оборила Гарашанина пре него је и могао шта озбиљно покушати.

Под Вучићем и Гарашанином донесено је било ново Устројство Савета, које је представљало врхунац саветске моћи. „Савет је био господар и законодавне и административне власти; Кнез поред њега није значио ништа више... нап је Савет постао прави Млетачки Сенат“. На први поглед изгледало је да је Савет сада јачи него икада, али, посматран изнутра, Савет је био слабији но икада, јер је био поцепан на Кнежеву групу, са десет, и Гарашанинову, с једанаест чланова. Због тога су Гарашанин и Вучић помишљали да покушају оборити Кнеза с помоћу Народне Скупштине. Ну тешкоћа је била што су на сазивање Скупштине имали да пристану Савет и Кнез, који као да је погађао шта се управо намерава са сазивом Скупштине. Сада почињу да дижу главу и Обреновићевци, који такође траже сазив Скупштине, а тако исто и један део млађе интелигенције београдске, либерали, чији либерализам проистиче из њиховог национализма, а који су као најпотпунију организацију народне самоуправе сматрали Народну Скупштину. Најзад је Кнез морао попустити, те је тако 28 октобра 1858 издан био закон о Народној Скупштини, са две врсте народних посланика: изабраних и посланика по положају. Власт Скупштине није била никаква. Она је могла само изјављивати жеље, али није могла да чини законодавне предлоге. У очи састанка Скупштине, која је била сазвана за 30 новембар 1858, организован је био са три стране јак и озбиљан покрет против Кнеза. Први центар беху Гарашанин, Вучић и Миша Анастасијевић. Други центар беху либерали и Обреновићевци, дакле мешовита група која жели да поврати Обреновиће, у нади да ће они дати народу политичке слободе. Воће ове странке беху Јеврем Грујић, секретар Савета, Милован Јанковић, Стевча Михаиловић, Јован Илић и др. Трећем центру на челу био је богат марвени трго-

вац из Смедерева, Филип Станковић, који је био агент Кнеза Милоша. Изгледа да је у ту заверу умешан и руски конзулат. Великаши (Вучић, Гарашанин, Анастасијевић) намеравали су да, после пада кнеза Александра Карађорђевића, образују једну привремену владу, једно намесништво, које би, ради избора новога кнеза, сазвало једну нову Скупштину. Шта би даље радили, а нарочито кога би хтели изабрати за кнеза, о томе се може само нагађати. Либерали, пак, противни беху намесништву Анастасијевић-Вучић-Гарашанин. Њихова је намера била да, чим великаши предложе Кнежево збацивање, и то се прими, сву власт пренесу на Народну Скупштину, која ће одмах прогласити Милоша Обреновика за кнеза. Тај план начинио је био, у главном, фанатични Обреновићевац, песник Јован Илић, док је Јеврем Грујић, „више либерал него Обреновићевац, више мислио на уздизање Скупштине до суверене власти, него на васпостављање династије Обреновића“. Грујић је због тога желео да се пре збацивања Кнеза донесе у Скупштини нов закон по коме би Скупштина била трећи чинилац у законодавству, поред Кнеза и Савета. Пошто је пројекат закона о Народној Скупштини измењен по напоменама Гарашанина, примила га је Народна Скупштина 8 децембра, па се онда прешло на питање о збацивању кнеза Александра. 10 децембра, под председништвом Мише Анастасијевића, закључила је Скупштина једногласно да Кнез, кога је Скупштина изабрала за кнеза, врати Скупштини кнежевску власт, коју му је она дала. Кнез је депутацији, која му је по налогу Скупштине тражила оставку, раздрљивши груди узбуђено викнуо: „Убите ме, ако сам вам крив! Волим и да ме убијете, но тако са мном да чините!“ Потресена овим призором, депутација је дала 24 сата кнезу на размишљање, и ако на то није била овлашћена. За то време одигравале су се у конаку дирљиве сцене. Кнегиња Персида била је навалила да Кнез иде у Крагујевац па да се стави на чело војске, али се слаби Кнез није могао одлучити на то, него је ноћу, на Гарашаниновим колима, утекао у град, ставивши се под заштиту београдског паше, чиме је Кнез извршио над собом акат политичкога самоубиства. Чим је сутра дан, 11 децембра, достављено Скупштини да је Кнез утекао у град, извикаше Обреновићевци кнеза Милоша за кнеза, што и народ прихвати на улици. Председник Анастасијевић збуњен беше овим препадом, те се Грујић у тој забуни начинио кнезом, давши прочитати спремљену прокламацију о промени кнеза и акат о постављању Стевче Михаиловића за команданта београдске војске. После тога Грујић одмах саопшти окупљеном народу одлуке Скупштине. Дабогме да све то није било правилно. Скупштина је дужна била чекати да Савет потврди њену одлуку о збацивању Кнеза. Исто тако Скупштина није могла приступити избору новога кнеза док место старога кнеза не би надлежним путем оглашено за упражњено. Али је неоспорно да се Св.-Ан-

дрејска Скупштина понашала као једна суверена Скупштина, која је сву власт узела у своје руке. Иако су либерали имали још доста тешкоћа да, насупрот „великаша“, одрже у снази закључке Скупштине, ипак је испало на крају крајева онако како су они желели.

С падом Александра Карађорђевића 1858. пада и уставобранитељски режим, а Скупштина узима сву власт у своје руке. Престала је, дакле, власт два господара који нису дали један другом владати. „Уставобранитељи су, тим речима завршује Г. Јовановић своју лепу књигу, морали пасти, јер саветска олигорхија коју су представљали није се могла помирити и сложити с једним јаким владаоцем“. *Јов. Радонић.*

Giuseppe Sanarelli, *Tuberculosi ed evoluzione sociale.* Milano, Fratelli Treves, 1913. Стр. 334. Цена 3·60 лире.

Поред многих чисто социалних зала највећем делу савременог друштва грози још и безброј физиолошких болести, да тако још помноже и учине непрорачунљивим све тегобе и неизвесности судбе савременог породичног, те и опште-друштвеног, живота. Од свију болести које подгризају корен „друштвене ћелијице“ — да тако назовемо и ми породицу — најзначајније су сполне болести и туберкулоза (сушица, хектика или и суха болест). Док сполне болести, а нарочито обе најтеже: сифилис и трипер, разривају брак одмах већ првих година, и врло брзо дају видети од какве ће трајности и социалне корисности бити евентуални подмладак из таквих бракова, подрива сушица подмукло и гадно већ развијену породицу, одузима мајку и очеве већ полуодраслој деци, старије сестре ситнијој браћи без мајке, одрасле кћери и синове родитељима који већ старе и гледају у њима ослонце својих старачких дана. Шта значи чињеница (а утврдили смо је већ екзактно за цео наш српски живаљ Баната) да до 80%, па и 90%, свију умрлих између 15 и 36 године свога живота оставише своје породице: мужеве и децу, жене и млађу браћу, старе родитеље, подлегавши сушици, него да је туберкулоза најљући непријатељ нашег народа, велика разорна снага основâ нашег друштва! Кошени последњих четрдесет и педесет година од ње, нисмо у стању да сагледамо развојну линију тог страховитог непријатеља. Већином се предадосмо резигнираној готовости да нашу тужну статистику оболевања и умирања од туберкуле видимо из дана у дана све црњом, све препунијом. Нешто потпуна безвредност наше статистично-контролне организације, а још више несагласност самих позваних научника о узроцима распростирања саме сушице, онемогућише засада сваки покушај таковог гледања развојне линије епидемичне сушичавости нашег живља, не можемо, дакле, да правилно оценимо степен данашње зара-

женности, као ни вероватне прилике, с посебним обзиром на зараженост хектиком, у ближој будућности.

Бележимо овде наслов једне занимљиве и паметне књиге која треба да расветли социалну условљеност зараза хектиком и која поставља извесну законитост развојне линије те заразе у свакој средини. Као немедецинар, не могу никако критички пратити извађања писца, али гарантује за солидност Санарелија топао пријем књиге од стране стручне критике у Италији. Санарели развију посве нову теорију о могућности сузбијања заразе, критикујући, у првом делу књиге, све досадашње теорије. Развој хектике у Енглеској подлога је његове критике досадашњих профилактичних и репресивних метода, односно њихових теорија. Опште је познато да туберкуларни бацил живи симбиотично с највећим делом људи. Јасне је да би свеколико човечанство морало подлећи дејствима тих бацила, којих је пун ваздушни омот земљине кугле — када не би било нечега што му даје отпорне сноге, према дејствима тог бацила. Робустност и „једрост од здравља“ нису никако ти који спасавају човечанство од смрти, јер видимо како једрина здравља сеоског живља и неких примитивних, дивљачких племена никако их не спасавају умирања у јектици аматице. Нека, дотле свежа и здрава, дивљачка племена Јужне Америке узумрла су потпуно, чим су дошла у додир са срединама, зараженим бацилом туберкуле. Насупрот њима показују Жидови западних великих градова, све до Лођа и Солуна, врло малу смртност услед туберкуле, а они су „прастари“ т. ј. вишевековни становници великих градова, и нема крвне мешавине женидбама са села међу њима! Изгледа да је дуги градски живот — а град је родно и плодно тло кужног туберкуларног бацила — имунизирао жидовски живаљ против туберкуле. Селекцијом отпорнијих и постепеним имунизираньем учињена је сва пренасићеност ваздуха бацилом безопаспом по њихов живаљ. Али где бацил долази на село, или где неприлагођени сељани улазе у град (т. ј. у процесу индустријализовања и урбанизовања земље), коси хектика тисуће, у Европи годишње и три милијона, својих жртава. Енглеска се налазила у том стадију индустријализације и урбанизовања почетком тредесетих година прошлог века па све до 1850 и 60. Онда је умирало од јектике годишње 3·88 на тисућу становника, сада (1904—1910 године) само 1·17. Шта је учинило да је зараза толико сузбијена? У Енглеској није никада организована права систематска борба против туберкуле. Долазе у обзир више социалнохигијенских мера којима је приписивана заслуга што је толико опао број жртава хектике. Болнице за сушичаве почеле су тек у најновије доба примати већи број оболелих, па и данас су још увек саразмерно врло малобројне а број умирања опада, већ од шездесетих година почевши. Набавка добре пијаће воде за градове, као и заштита фабричког радништва прописима творничне хигијене, такође не могу бити главнијим

узроцима тог опадања умирања од хектике, јер видимо како још увек расте број умирања од сушице у другим градовима и земљама, са знатно бољом пијаћом водом и творничном хигијеном, као н. пр. у Паризу и Будимпешти, а нарочито у Норвешкој. А и старање за бољу пијаћу воду, као заштита радника, такође је тек из последњих двадесетак година озбиљно вршено, док је, као што већ рекосмо, опадање умирања много ранијег датума. Па и развој друштвене хигијене, као и сузбијање осталих заразних болести, не показују знатнијег утицаја на развојну линију туберкуле. Видимо како у Француској и Норвешкој, поред све интензивније и екстензивније социалне хигијене, остаје број умирања исти, одн. још те и расте. Не може се појава тумачити ни сузбијањем алкохолизма, јер смо чули како у земљи где се од свег културног света највише пије, у Енглеској, опада смртност од хектике, док у идеалној земљи умерењака, у Норвешкој, расте. Тврдило се да у Енглеској ростбиф и спорт пригушавају Кохов бацил туберкуле. Види се како је потребно више демологијског знања: та зар није јасно, да малени број имућних — а само је њима дат ростбиф и спорт — не може више но за две трећине снизити број умирања, и то још у Енглеској, која је најпролетарскија земља, легло декласираних и нереисираних! Санарели нам тумачи случај Норвешко тиме да се, с развојем новчаног газдинства, тек сада увлаче у везу са осталим крајевима неке чисто аграрне области, које су досада биле нетакнуте хектиком, те и не селектиране и неприлагођене дејству бацила, и у њима скаче број жртава. Нити имућност, нити већа чистоћа у Енглеској последња два-три деценија може бити главним фактором опадања умирања, које је почело још оних деценија када су и већа чистоћа и „благостање“ (т. ј. боље станарске прилике услед социално-политичких мера у том смислу). Једино селекција и несвесно самопречишћавање, подешавањем бацилом препуњеној атмосфери, последњих 50—60 година могу нам објаснити сузбијање хектике у Енглеској као и помањкавање свега тога, дакле и њезино ширење, у Норвешкој. Према томе је јасно да мора сваком рашћењу смртности услед хектике следити доба застоја па и опадања, без сваког даљег мешања социалне хигијене, — из саме конституције људи и закона њезиног функционисања.

Санарели изводи из те своје теорије закључак за практичну примену, т. ј. за културно-полититично становиште према туберкули: нема смисла спасавати већ заражене, јер то нити много помаже њима самима а још мање ће користи видети друштво од таковних ровитих чланова, него треба разним мерама (нарочито реформом станарских прилика, у смислу шумских и ливадних „вила-колонија“) гледати да сви чланови који још нису довољно прилагођени дејству бацила долазе у што већој мери и до чистог, од бацила неокуженог, ваздуха, и да се тако постепено прилагоде. За децу би требала летишта, да не би

била изложена концентрираном нападају бацила. За наше прилике било би неопходно потребно сузбијати уобичајену „чисту собу“ и тиме ширити просторије за становање.

У колико је Санарелијева теорија тачна, нарочито у погледу Норвешке и Енглеске (а то су уједно главне подлоге читаве теорије), имало би да покаже детаљно статистично испитивање по ужим областима Енглеске и Норвешке. У сваком случају је једна занимљива теорија која може давати подстрека и за ближа опажања у својим срединама.

Мирко М. Косић

ИЗ НАЈНОВИЈЕ УГАРСКЕ ПОЉОПРИВРЕДНЕ КЊИЖЕВНОСТИ

Све више и све јасније излазе на видик неуспеси угарске пољске привреде у погледу производње културних биљака, као знаци назадовања „аграрне“ Угарске а предзнаци тешкога потреса целог привредног стања свих народā који живе у тој држави. Последице неуспеха показују се у најразличитијим облицима у свима гранама пољопривредног угарског живота. У критичним прошлим годинама — слободно можемо узети у рачун време од 1896 до 1910 год. —, када приноси пшенице, те за Угарску најважније (јер заузима $^1/_4$ ораће земље) културне биљке, опадају, а и жетве осталих житā се минимално повећавају, а за исто време се становништво са преко $2^1/_2$ милиона душа умножило; док, дакле, неуспеси пољске привреде из године у годину бивају све већи, све судбоноснији — у томе тешкоме времену не опажамо све до скора никакве кораке, никаквих предузећа меродавних фактора̄ да зло, које очигледно долази, отклоне. Тек у најновијем времену, у прошлим двема годинама, наилазимо у томе погледу барем на неко извесно интересовање некојих фактора̂ за тај неповољни развитак угарске пољске привреде.

Нехотице нам се намеће питање: како је могуће, да кругови који су у Угарској позвани да се о томе најважнијем предмету брину апсолутно нису све до скора за то марили и зашто се на основу интересовања, које у томе правцу у најновије доба донекле постоји, није развио никакав успешан рад?

На то, као и на врло важно питање повећања приноса културних биљака у Угарској, даје нам одговор расправа познатог мађарског привредног књижевника Арнолда Даниела под насловом: *Повећање производње* (Többtermelés): „На који начин би могуће било преобразити заосталу угарску пољску привреду у онако интензивну земљорадњу као што ју имају европске државе на Западу.“ (Свеска 45 Књижнице XX века — A Huszadik Század könyvtára).

Ту привредну студију, премда је препуна врло добрих мисли, богата у оригиналним опажањима а написана са великим

одушевљењем за напредак Угарске, — поред свију тих добрих својстава, није примило јавно мнење у Угарској онако као што би се томе надао свако ко пажљиво прати привредне односе у Угарској.

Читајући прве стране ове студије, чини нам се као да се у писца њена пробудила савест једнога народа, који је, занемарујући свој најглавнији задатак (а то је постизавање што већег приноса пољопривредних биљака), толико грешио да ето од 1896 године овамо пољопривредни сталеж, који је у Угарској врло велик, не уме више да испуни своје дужности у оној мери, како то од њега с правом захтева друштво ове земље.

Док је у просеку год. 1887—1896 на једнога становника долазило 343 кгр. пшенице и ражи, дотле је у времену од 1897—1906 год. износила та множина само 302 кгр. а у год. 1907—1911, шта више, само 291. Када приносе свију главнијих биљака узмемо у рачун, онда видимо да се стање последњих година нешто поправило, што нам ваља приписати повећању приноса кукуруза и кромпира. Дакле, у држави некада гласовитој са производње пшенице и осталих жита опадају приноси тих биљака, и мањак се допуњује — кукурузом и кромпиром! А будући да се и принос кромпира тек незнатно повећао, остаје једна једина биљка, која сада веће жетве даје него пре 10—15 година. Повећање приноса кукуруза износи $2^1/_2$ центе по хектару, и то је једини напредак угарске пољске привреде. Јер ни у погледу сточарства не напредујемо.[1] Због тога је све мања и количина стајскога ђубрета, са којим би требало да, бар делимице, враћамо земљи хранљиве материје, одузете жетвом. На тај начин се још више троши снага оранице, те се назадовање убрзава.

На важно питање: како ће се угарска пољска привреда даље развијати, писац се не устручава да искаже истину, која по њему гласи: угарска пољопривреда све дотле не може напредовати, док у Угарској постоји садашњи аграрни систем. А у чему се састоји тај систем? У искључивом доминирању интереса великог поседа и у истовременом занемаривању малог човека, сељака, шта више у спречавању напредовања малога поседа.

И тако се писац већ у почетку свога дела дотиче предмета, који доцније у току расправе потпуно осветљава.

Даниел групише своје мисли око пет значајних тема, а те су: (1) Повећање приноса културних биљака је питање опстанка државе; (2) Јесу ли природне прилике Угарске таке, да би се и код нас могла радити земља на модеран интензиван начин; (3) Повећање приноса биљака и велики посед; (4)

[1] То нам доказују ови бројеви: На 100 ха посејане земље било је 1870 год. 110 ком. стоке, 1895 само 96, а 1911 и тај се број и даље смањио на са само 89 ком.

Повећање приноса биљака и мали посед; (5) Програм рада у интересу повећања приноса пољопривредних биљака.

Језгро идеја̄ прве тачке приказали смо у досадашњем разлагању. На питање о којем је на другом месту реч одговара писац да је и у Угарској могуће повећати приносе културних биљака у истој мери као што су то учинили пољски привредници Немачке Царевине, и то у току саразмерно краткога времена. Природне прилике (земља, клима) у Угарској су повољне за увођење модерне интензивне земљоradње.

На овоме месту морамо истаћи, да Даниел заслужује велику похвалу што се латио задаће да побије чврсто укорењено, али потпуно неосновано, мишљење угарских пољских привредника, које се састоји у томе, као да је угарска клима од тако неповољног утицаја на производњу културних биљака, да се због тога код нас не може економисати на западно-европски модеран интензиван начин. Потпуно има право писац када тврди да угарска клима није никаква препрека интензивном газдовању. Утицаји угарске климе су само због тога у толикој мери неповољни што је у Угарској занемарено обрађивање земље. Подвуцимо дебелим потезом ту пишчеву ставку и допунимо ју још с тврдњом, да је начин, како се у Угарској земља обрађује, потпуно погрешан, па ћемо тек онда имати пра̄ву слику о томе занемареноме пољопривредном раду. Сасвим погрешна обрада земље је најглавнији узрок великих неуспеха угарске пољске привреде. У томе правцу ваља пре свега увести дух модерног економисања, ако нам је стало до тога да напредујемо.

Одобравајући те пишчеве мисли, радо смо га пратили у току његовог таког разлагања, све до означене последње ставке. Но никако му не можемо за право дати, када препоручује идеје Камбела и Демчинскога као неке нове системе при обрађивању земље. Морамо констатовати да у томе питању писац нема доста темељне спреме: у вишем стручном, специјално пољопривредном, образовању недостаје му у томе правцу позитивног знања (нарочито што се тиче позитивних и негативнух корелација̄, које у животу биљака имају неизмерно важну улогу) и критичног прегледа преко огромног материјала, који налазимо баш о томе питању у најновијим публикацијама.

Као врло много њих, тако је и писца занела, уз велики бубањ распростртa, американска реклама о Камбеловом начину обрађивања земље, као о неком сасвим новом систему. Међутим је факат, да Камбелов т. зв. систем није ништа ново, него су исто то још пре 150 година̄ у Немачкој практичари изводили а теоретичари препоручивали. То признају и сами Американци, њихови највећи стручњаци, међу њима и познати John A. Widtsoe, који је баш у томе питању, т. ј. у регулисању воде у земљи, амерички капацитет. Што је новога код Камбела, то је ње-

гова специјална справа: Subsurfacepaker, којим он збија доње слојеве а растреса најгорњи танак слој земље.

Ни Демчински није оригиналан. Писац нема право кад вели да је, после Камбелове „системе“, Демчинскога начин производње цереалијâ други највећи агрономски проналазак последњих годинâ и да је тај начин директно револуционог значаја. То никако не стоји, нарочито не за угарске пољопривредне прилике. Ево због чега. Демчински постизава веће жетве на тај начин, што, било загртањем, било пресађивањем, приморава биљке да своје жилице у највећој мери разгранају. Тај начин може водити повећању приноса само у оним областима, где то допушта клима, јер разграпавањем жилица, дакле већим бокорењем, биљци ће требати више времена за развитак, она ће доцније сазрети. А баш тога ваља да се чувамо у Угарској.

Код нас морају све главне културне биљке рано сазрети; то захтева наша клима. Узмимо за пример пшеницу. Она мора у Угарској Равници сазрети, дакле потпуно завршити вегетацију, до првих јулских дана. Поступамо ли по Демчинскога методи, она ће доцније сазрети, уђи ће са својом вегетацијом у јулску жегу, зрно ће се смежурати, те ће принос бити уништен или тек сасвим мален. И код других биљака тежимо у Угарској за раним врстама. Нарочито важи то за кукуруз, јер нам ваља после њега што брже спремити земљу за идући озими усев.

У осталом, нити за Камбелове а ни за Демчинскога идеје не можемо тврдити, да оне сачињавају неке „системе“ обрађивања земље, јер свакоме раду пољскога привредника, при обради земље, мора бити основа познавање природних закона, познавање физикалних, кемијских и биолошких процесâ у земљи, климе и својстава биљака, односно биљних врста, које се производе. У свакоме појединоме случају морамо, према тренутним и локалним приликама удешавати начин радова, ту нема места никаквом рецепту, ни строгоме пропису а ни „систему“.

Близу 90 стр. заузимају пишчева занимљива расправљања о утицају повећања приноса културних биљака на велики и на мали посед.

Даниел мисли, да је у интересу угарског великог поседа, да угарске жетве остану малене, јер тиме остаје цена хране велика а надница умерена, јер радна снага има данас малу вредност, при данашњем екстензивном начину економисања у Угарској. Научимо ли сељака, дакле малога поседника, на разумно економисање, приноси биљака морају се за кратко време у великој мери повећати. Последица томе ће бити то, да ће пасти цепа пшенице, кукуруза и других главних биљака, баш због веће производње, а радна снага ће куд и камо поскупити, јер разумно економисање захтева много више радне снаге, и

она се, у томе случају, и много боље може наградити, из узрока, што у интензивном пољопривредном предузећу радна снага много више и вреди.

Интерес малога поседа, сељака, налаже нам да спроведемо таку реформу угарске пољске привреде која ће имати цељ: повећати приносе културних биљака и тиме привредно ојачати целу државу.

Та реформа ће отештати опстанак великог поседа, који данас заузима у Угарској, од 27 милиона катастралних јутара земље у култури, близу 11 милиона јутара, дакле преко 40 процената. А то и треба да се догоди, јер такав снажан сталеж великих поседника спречава привредни напредак целе државе и, као непријатељ сваке демократске струје, чини неизмерне штете целоме народу.[1]

Неповољан утицај, преко мере снажнога, великога поседа на развитак угарске пољске привреде осећа се — по Даниелу — у највећој мери у ширењу стручнога пољопривроднога знања међу угарским сељацима и малим поседницима. Стручно образовање сељака је у Угарској занемарено. Сасвим је друкчије у западно-европским државама. У Белгији, на пример, од 7 милиона становника, живе од земљоradње два милиона. За тај мален земљорадднички сталеж, премда су онде ниже пољопривредне школе у великом броју, мала Белгија одржава још и око 8000 добрих пољопривредних курзова: док је у Угарској за 12 милиона угарских ратара број годишњих пољопривредних курзова само 650! Те курзове посећују око 25000 земљорадника, а то чини, од 12 милиона угарских земљорадникâ, само две десетине процента (0·2%). Али немојмо мислити да и те две десетине процента земљорадника добива стручно пољопривредно поучавиње, које му користи доноси. 530—550 тих предавањâ, односно курзова, не бави се у опће пољопривредним питањима него поучавају пољопривредника домаћој индустрији, а само шестина свију курзова, дакле свега 100—120, распростиру пољопривредно стручно знање. Али организација и тога врло маленога броја курзова је погрешна,

[1] О подели пољопривредно употребљене земље на поседнике даје јасан преглед табела и уз њу прикључене примедбе расправе E. Halbrohr-a, под насловом: *Der ländliche Hypothekarkredit in Ungarn* (Halle a. S. 1913, страна 80—82). Од око два милиона угарских поседникâ, преко милион њих — тачно 56·3 % — имају у рукама свега само 70-ти део земље. То су поседници са мање од 5 јутара земље; на једнога долази само 1·6 ха. Близу 900.000 поседника — тачно 42·89% — имају у рукама скоро половину земље. То су поседници са 5—100 јутара земље; у просеку има један поседник 64·9 ха. Обе ове категорије сачињавају заједно 99·12% свију поседника, али је у њиховим рукама само нешто више него половина пољопривредно употребљене угарске земље. Око 0·8% износи број поседникâ са 100—1000 јутара и ови располажу са преко 15% површине. Само 0·09% свију поседникâ износи број оних, који имају преко 1000 јутара земље. У рукама тих 1859 великих поседникâ налази се трећина целокупне обрађене земље у Угарској.

јер се већином у таком једном курзу обухвата сав, или толики материјал из свију грана пољске привреде, да га слушаоци не могу сварити.

Угарска влада реферише у својим годишњим извештајима о 3—5000 популарних пољопривредних предавања, која се у држави преко године одржавају. Само врло мален део тих предавања има за предмет пољопривредна питања. Па ако је баш и о пољопривреди реч, онда је и ту предмет тако опширан, да га за један сат — толико трају така предавања — нити може предавач добро обрадити, а још мање може имати слушалац од тога користи. На 125 стр. Даниелове студије наилазимо на врло занимљиве примедбе о тим популарним пољопривредним предавањима. Наслов таког једног „пољопривредног популарног предавања“ беше: *О кашљи* (!) („шлог“), а другога: *О угарским бањама* (!), затим *О моралној покварености* (!) и т. д.

Сасвим је разумљиво зашто угарски пољски привредник под упливом таког система не производи више пшенице од 11·7 метр. центи по хектару, док је принос ове биљке у Белгији 24 метр. центе.

Угарска броји милион и пô малих поседника, који живе у 12,000 општинâ. Да би се тај многобројни сталеж са успехом могао пољопривредно стручно образовати, потребно би било да се одржавају годишње најмање 3—4000 вишенедељних пољопривредних курзова. На тај начин би могла свака општина доћи у времену од 3—4 године једанпут до таког једног курза.

И, ту се писац дотиче питања које и нас угарске Србе занима, а то је: на каквом језику треба одржавати пољопривредне курзове, намењене маломе поседнику и сељаку, да ли свугде само на мађарском или на језику угарских народности?

Сасвим је природно, вели Даниел, да поучавање само онда може бити успешно, ако оно бива на језику дотичне народности. Ако Немац или Словак саслуша мађарско предавање које не разуме, сасвим је јасно, да он не може ни напредовати у своом пољопривредноме послу, јер поуку није ни разумео. А шта то значи за напредак целе државе, на то нам даје најбољи одговор чињеница, да су у Угарској само 40% малих поседникâ Мађари, а 60%, дакле већи део, чине народности. Ако се Угарска буде бринула једино само за напредак мађарских малих поседникâ, онда ће занемаривати већи део тога сталежа, те се неће моћи постићи ни половина онога успеха који би Угарска постигла када би цео тај слој становништва образовала.

Стога налаже интерес целе државе да се угарски меродавни фактори побрину за ширење пољопривредног стручног знања међу малим поседницима свију угарских народности и да се предавања и курзеви из пољске привреде одржавају и на језику осталих угарских народности.

Реформу угарске пољске привреде морамо спровести на демократској основи. Малога поседника, сељака, морамо научити разумном економисању. Да тај задатак испунимо, потребна је пре свега јака организација, која ће моћи годишње одржавати 3—4000 вишенедељних, добро смишљених пољопривредних курзова. Предмети тих курзова морају бити: у првом реду разумно обрађивање земље а затим производња цереалија̂. Те курзове ваља држати зими, и о предмету који се предаје ваљало би поделити међу слушаоцима, популарно написане, расправе, књиге. Ради демонстрације требало би у хатару општине под закуп узети комад земље и на њему показати сељаку у току од више година̂ све оно у пракси, чему смо га на предавању поучавали. Опажали се у општини успех предавања о разумном обрађивању земље и производњи цереалија̂ у повећању приноса културних биљака, онда можемо даљи корак учинити и у програм идућег курза узети разумно ђубрење, питања из сточарства и т. д.

Та велика организација захтевала би 1000 до 1200 теоретски и практично образованих пољопривредних стручњака — народних учитеља̂ — и стала би државу годишње 10—15 милиона круна. Данас Угарска троши на ширење стручног пољопривредног знања међу сељацима, у место тих 10—15 милиона, само тек стотинити део своте, само 100—150 хиљада круна. Има ли држава за ту цељ толико новаца? — Треба да има; ако нема, мора створити, јер ти су тропкови неизмерно потребни за привредни напредак целе државе.

Докле год се не спроведе реформа угарске пољске привреде у демократском правцу, угарска пољопривреда не може напредовати.

Са стручнога пољопривреднога гледишта значај Даниелове студије лежи нарочито у томе, да нам она приказује еминентну важност ширења стручнога знања и означује разумно обрађивање земље као први услов напредовања угарских пољских привредника. Драгоцен је и прикупљени статистички материјал у књизи.

Берлин *Д-р Емил Поповић Пеција*

БЕЛЕШКЕ

Историја

Р. — Пре неколико година је питање римокатоличке цркве међу Србима много занимало и узрујавало наше разборите људе, а црногорским политичарима правило доста главобоље, и поуздано је, да ће се опет сада о њему много расправљати док не

падне одлука о српској римокатоличкој цркви. Повесничка, преко нужна, подлога за то расправљање дата је у књизи Ст. Станојевића, *Борба за самосталност католичке цркве у Немањићској држави* (Издање Срп. Краљевске Академије 1913), и она се у расправи о том питању, без велике штете, не сме обићи, да се иначе у одлучивању не би пошло кривим путем и изазвала тако једна народна несрећа. Писца су на писање могли потаћи политични, нарочито културно-политични, разлози, али је расправљање чисто и једино научно. Зато је и врло занимљиво, јер се види сасвим јасно, како су Срби израдили, да се питање њихове митрополије — основане 18 марта 1067 год. — реши начином необичним на римској курији, а једини који су они могли примити. Српски владари, и зетски краљеви и Немањићи, хтели су и за своје поданике румокатоличке вере имати само таког митрополита, који је њихов поданик, и зато су сви, без и једног изузетка, бранили самосталност барске митрополије против жеља Дубровчана, да од барске архиепископије начине своју епископију. Срби то нису могли допустити, и у борби за своју римокатоличку цркву, која народно развијање неће ометати, били су срећнији од Мораваца и Хрвата, где је народ мислио као и Срби, али не владари, него су сви, из политичких разлога, попустили космополитском утицају латинског свећенства. Вредно је констатовати да, поред ове велике разлике, ипак има и сличности у борби Срба и Хрвата за своју цркву, и то бар у времену, кад је борба била врло жестока и кад су у њој одлуке падале. Главна је, наиме, борба око самосталности барске митрополије завршена у исти мах кад су и Хрвати добили, истина, мала, али за нас све важна права за словенски језик у служби Божјој у време великог папе Вићентија IV (1243—1254). Овога Ст. Станојевић пластично црта и оштро карактерише, као и друге папе, који су имали решавати у дугој борби између сиромашне барске и богате дубровачке митрополије. Уопће се писац трудио да увуче питање о ком је расправљао у вртлог светских догађаја, да га у њима и с помоћу њих схвати. У овом облику и обиму та је тежња код нас још новост, а већ имамо забележити красне резултате рада у том правцу. У исти мах ево К. Јиречек у својој културној повесници Срба и Ст. Станојевић овде утврђују, да су културни утицаји Запада на Србе много јачи, него што се то раније — највише због вере — замишљало. Нарочито је то било вредно на овој борби утврдити, да се види, како су православни Немањићи будним оком пратили западне утицаје и како су у својој западној политици радили по чврстим, јасним и на принципима основаним правилима. Традиција је овде била, дакле, много јача, него што би се очекивало, и ко би мислио, да је друкчије било, због наглих измена владара, који су један другога збацивали, тај не би редовно имао на својој страни истину. Остаје да се овако опширно, научно и оштроумно проучи по-

литика српских владара и у другим правцима, па да дочекамо мала изненађења, као и са западном им политиком овде.

Р. — Чешки универзитет у Прагу много се труди око популарисања науке и предавања за народ и штампом издаје, да тако доспеју и онима у руке, који их нису имали среће слушати. Као четврта свеска шестој серији Sbírka přednášek a rozprav, изишла је књига: *Janko J., O pravěku slovanském*, која је раздељена на шест предавања и још јој је додан разборито изабран списак књига, потребних и згодних за упознавање са словенским прадобом. J. Јанко је филолог и највише с помоћу своје науке расправља о старој домовини Словена, суседима им, крајевима које су они у Европи населили, како су у њима живели, чим су се бавили, какве су им биле куће и одело, шта су јели и пили, да ли су били мирни или ратоборни, у шта су веровали, какви су им били обичаји — у кратко, о целокупном животу старих Словена. Иако филолог, он није ни-ошто занемарио и повесничке изворе, него их је, као и језик, проучио, и зато му је и успело у краткој књизи (272 стр. мале 8⁰) дати тачну и прилично јасну слику словенског правека, дакле оно, што је код нас већ поодавно покушао Т. Маретић са својом књигом *Словени у давнини*. Разлика је између њих највећа, наравно, у том, што је J. Јанко могао обрадити најновије научне резултате и дати расправу с резултатима који сада вреде као последња реч у науци. — Матица Хрватска се је, без сумње, угледала у ове едиције чешкога универзитета у Прагу, када је у свом овогодишњем колу издала ред предавања, која је на Пучком Свеучилишту у Загребу држао проф. J. Шиловић под патписом: *Узроци злочина*. Књига се по ваљаности може такмачити с најбољим чешким књигама у овој збирци, која је Хрватима била као узор.

Старине

= Откако је лањске године преузео, после смрти Јосифа Хампела, уређивање археологијског органа Мађарске Академије (*Archaeologiai Értesitő*) Геза Нађ, програм тога научног журнала је проширен. Нови уредник обећава да ће се ограничити просто описивање откопавања и археологијских налазака, а обратиће се већа пажња на расправу научних резултата опћега карактера. Више ће се пажње поклонити, него досад, страној археологијској литератури, која је досад код Мађара мало била позната, тако на: скандинавску, финску, румунску, пољску, чешку, српску, хрватску и бугарску. Увући ће се у круг приказивања и даља археологијска истраживања (на пример, мисирско, вавилонско, и т. д.). Откако је нови уредник преузео уређивање журнала, доносе се не само наслови чланака него и кратка садржина им на немачком, француском или енглеском језику.

= Уметничке резбарије у српској православ-

ној цркви комораиској. Мађарски археологијски журнал *Archaeologiai Értesitö* (XXXIV књ. 2 бр. стр. 119—132) доноси у најновијој свесци чланак под горњим натписом. Срби су се населили у Коморану у XVI веку. За турско доба су се одликовали као шајкаши на Дунаву а после прогнања Турака обогатили су се као трговци. Кад је Јосиф II, познатом својом наредбом, укинуо многе католичке манастире, укинут је и манастир камалдулских калуђера у Мајку, не далеко од Тате; црква и њен намештај, с уметничким резбаријама у бароку, буду процењени и, уз посредовање краљевског комесара, продани на лицитацији год. 1785. На лицитацији се појавио изасланик богате коморанске српске општине и купио је дивни црквени намештај (столове, певнице, орманове), који је после уметнут у православну цркву, често и на силу, тако да је уметност погдешто оштећена. Наше простодушне Коморанце није много бунило што су на овом црквеном намештају биле изрезане сцене из живота св. Ромуалда (живео у X веку), оснивача католичког камалдулског реда. Писац поменутог чланка, Д-р Јулије Алапи, потанко описује и оцењује појединце сваку слику (у мађарском археологијском журналу има осам фотографских снимака) и изриче о целом делу овај суд: „Резбарије су рађене у храстовини и овај тврди материјал дао је доста муке уметнику, чије име не знамо. Али о његову раду можемо говорити само с признањем. Једно стоји: изврсно је цртао, јер је своје ликове и прилике израдио без замерке. Резбарије имају још једну врлину: дивну преспективу слика. Кад узмемо све у обзир, видимо да је овај барок уметнички рад првога реда и да је међу нашим уметничким спомеиицима један од најбољих". — Ово је лепа страна коморанске цркве. Сад долази наличје. Комоpански српски трговци су изумрли (спомен им је сачувао Јокаји у свом роману из Коморана: *Златан човек*, „Az aranyember"). Већина Коморанаца се раселила, мали остатак се претопио. Коморанска српска црква с уметничким резбаријама у бароку пуста је. Садашња општина православна хоће ове драгоцености — да прода држави. Стога ова коморанска уметност има у овај мах већи интерес од обичног.

= Турски споменици из Београда у Угарској. У Мађарском Народном Музеју у Будимпешти налази се надгробна плоча Дамад-Али-паше из год. 1741. Она је, како се мисли, за време турског рата 1789/90 пренесена, као трофеја, из Београда. те је доспела у Мађарски Музеј. На сличан начин је доспела плоча, с натписом, с Хаџи-Бешир-агина бунара у Београду од год. 1741 у Јужноугарски Музеј у Темишвар. Снимке обе плоче доноси *Archaeologiai Értesitö* у последњој свесци (стр. 132—138) с описом, транскрипцијом турског натписа им и преводом и коментаром натписа.

Култура

М. М. К. — У недоглед нарасла производња дела о свима

безбројним појавама и „питањима“ социално-културног живота нашег, толико сложеног, доба учинила је немогућим познавање ма и важнијих и вреднијих радова о разним развојним моментима једне од тих појава, односно питања. Да би модерни човек ипак био бар принципски оријентован о покретима у култури свога доба, издају се разне компресиране студије строго научног карактера, али без материјалне пренатрпаности. Сада је почела да издаје позната немачка наклада Тајбнер у Лајпцигу годишњи преглед развоја и стања појединих области друштвено-културног живота. У првом годишњем прегледу, од 1913 (*Das Jahr 1913.* Ein Gesamtbild der Kulturentwicklung, herausgegeben von Dr. D. Sarason. Leipzig, Teubner 1913, стр. VII + 549, формат Lex. Цена, у платно пов. 15 марака), налазимо 18 главних рубрика. Признати стручњаци реферишу сваки о својој области и о томе шта се дешава на њој. Разуме се да им је немогуће ограничити се баш само на календарску годину, у овом случају 1913, него прате значајније струје по више година у назад, јер само тако се и може дати приближно тачна представа о појединој културној појави. На првом се месту приказује развој политике, немачке унутрашње (и то са разних партијских становишта, све од по једног угледног члана странке) и светске. Говори се, даље, о развоју војске и морнарице, законодавства, социјалне политике, привредних организација, спорта,... женског покрета, одгоја и наставе, разних привредних грана, технике, астрономије, хемије и других природних наука, етнологије, психологије и социологије, културне историје, књижевности, уметности и музике с позориштем, филозофије и религије. Ову књигу морамо препоручити свима нашим југословенским књижницама, не, можда, што би били уверени да је предузеће савршено успело — то је готово и немогуће, кад се заузима став оцењивача према појавама јучерашњег дана — него што добро знамо и осећамо неизмерну потребу да се наш интелигенат одржава у вези са тежњама и покретима културних скупина и с решењима, привременим и коначним подједнако, до којих се дошло. Што данас занима и тишти Запад стовариће се сутра на плећа мале Славије, Југословенства и Русије, који су носиоци сутрашње културе Европине и њезини браниоци према монголској Азији. Паметно је и мудро познавати већ данас све тешкоће сутрашње велелепности.

М. Ш. — Дела књижевника и уметника била су доскора, као што би се у нас рекло, „пусто масло“. Док су сваки комадић земље, шта више и свака појединa животиња, дрво или камен били заштићени као материјална својина, с духовном својином појединаца могао је чинити свако што је хтео. Нису били ретки случајеви, да су поједини издавачи долазили до великога новца с помоћу дела оних, који су у исти мах умирали од глади. Бернска унија од 1886 требало је да учини томе

крај, и она је заиста у многом чему и постигла свој задатак, јер су њезине одредбе имале утицаја на законодавство појединих држава и на специјалне уговоре, које су државе између себе склапале. Све нам то укратко и стручњачки приказује Ретлисбергер у својој књижици *О праву књижевника и уметника* (*Du Droit des Auteurs et des Artistes dans les rapports crées par les Unions Internationales et notamment par l' Union Prototype de Berne de 1886.* Par Ernest Röthlisberger. Bern 1913. A Francke, 46 страна); према првобитној унији у Берну, износи нам у њој шта је учињено касније у интернационалним унијама. Бернска унија је била, као што вели писац, првобитно једно прибежиште, а данас је постала једна тврђава, која служи као основа за све операције против фалсификатора и узурпатора духовнога имања.

Књижничарство

М. III. — Као што је познато, при берлинској краљевској библиотеци постоји биро за извештавање (Auskunftsbureau). За незнату суму од неколико десетина пара (управо за онолико, колико износи поштарина) може свако без разлике питати, да ли коју од ређих или и непознатих књита (и за ону, дакле, за коју се зна само по натпису или и само слути да постоји) има која било велика јавна библиотека немачка, и у врло кратком року биће од поменутога биро-а извештен, да ли те књиге има у немачким библиотекама, и, ако је има, у којој се библиотеци находи. Сада тај веома корисни биро проширује своју делатност издањем једнога великог каталога, у који ће бити унесени сви немачки и страни часописи, што се находе у великим јавним библиотекама и у замашном броју специјалних библиотека немачких (*Gesamt-Zeitshriften-Verzeichnis*). Поред свакога натписа часописа биће стављено и име библиотеке која га има. Збирка ће ова обухватити око 16.000 натписа. Она ће бити од великога интереса за свакога ко се бави књигом и науком: из ње не само да ће моћи сазнати и за часописе који су му дотле били непознати и, уједно, где ће доћи до њих, него ће имати у прегледу сређене часописе своје и сродних струка, и из њега видети, у колико су гране појединих наука заступљене и засебним часописима, — збирка ће ова, дакле, приказивати и гранање садашњих наука. Словенске ће књижевности бити, без сумње, слабо представљене, а нарочито јужно-словенске, јер наших часописа има врло мало и у оним библиотекама немачким, које су нам, географијски, најближе, и у којима има највише наших читалаца. Али колико било недостатака да покаже овај покушај, свакојако ће и он бити „мост“ (Оствалдов израз), који ће спајати разне науке, показивати додирне тачке и тиме појачавати духовну радну организацију међу људима разних струка и разних народности. — Када је реч о овој врло добро уређеној библиотеци, која, као мало која, служи књижевности и науци, излазећи у сусрет свима књижевни-

цима и научницима, да напоменемо и признање, које јој је ових дана учињено, а опет у интересу њезине службе. У Берлину је основано Друштво Пријатеља Краљевске Библиотеке, којему је смер, да помаже библиотеку у куповању књига, рукописа, музикалија и т. д. Председник је томе друштву проф. Д-р Лудвиг Дармштетер, који је Крал. Библиотеци поклонио своју знамениту збирку научних автографа. Друштво је себи ставило у задатак, да се брине и о томе, да литерарне оставине и аутографи књижевника и научника прећу у својину Крал. Библиотеке. — Ако се не би и у нас могло овако друштво основати, требало би порадити бар на томе, да се покрај наших највећих библиотека састави један одбор, који би се старао о свему томе за своју библиотеку, бар у ономе опсегу, за који она чини једно средиште.

Исељавање

М. — Насељавање Нове Србије, где има много пустих или остављених земаља, врло је актуелно питање. И наш свет у Угарској и у Хрватској се заинтересовао за ову ствар, на неким местима се и заталасао на сеобу, иако су из Србије пуштене у свет опомене да се не пренагли. Врло је добро дошла у овај час књижица Јаше Томића *Сеоба у Србију и чија да буде земља у ослобођеним крајевима* (Београд 1914, издање Геце Кона, цена 1 дин. стр. 65 у 8⁰). Књига има два чланка, као што се већ из наслова види. У првом се говори о „исељеничкој грозници“ која је после рата за ослобођење и одржање нових крајева захватила и наше ратаре из Карловачке Митрополије. Тенденција је практична: писац хоће, у првом реду, да обрати пажњу на опасност од жустрог и непромишљеног исељавања, али се није задржао само на том, него је додирнуо и општа принципска питања и актуалне теме о исељавању у монархији. У другом чланку се говори о социалној и политичкој страни аграрног питања у Новој Србији и предлаже праведно и радикално решење његово у корист сељака. Питање исељавања је за нас овде, који смо по Бачкој и Банату наретко посејани, питање велике важности. Стога и ова књижица заслужује опћу пажњу.

НОВЕ КЊИГЕ

(У овом одељку ће се објавити члановима Матице Српске и осталим читаоцима *Летописа* свака нова књига која се пошље Матици. Књиге иду у Матичину Библиотеку)

Јосип Миличић, З. (Песме). Издање Јована Тошовића у Дубровнику 1914. Ц. 1 дин.

Мићун М. Павићевић, Наши хероји. Књига III. Издање књижаре А. Рајнвајна, Цетиње 1914. Ц. 50 п.

М. М. Ускоковић, Чедомир Илић. Роман. Издање Геце Кона, Београд 1914. Ц. 3·50 дин.

Лав Н. Толстој, Хаџи-Мурат. Превео Ник. Николајевић. Напредак, Земун 1913. Ц. К. 2·50.

Исидора Секулић Стремницка, Писма из Норвешке. Издање С. Б. Цвијановића, Београд 1914. Ц. 2·50.

А. Шопенхауер, Паренезе и максиме. Превео др. Свет. Предић. Издање И. Ђ. Ђурђевића, Сарајево 1914. Ц. К. 1·50.

Joza Ivakić, Selo u hrvatskoj književnosti. Izd. Gj. Trbojevića, Rijeka 1914. Ц. 60 п.

Др. Јован Цвијић, Географски и културни положај Србије. Издање И. Ђ. Ђурђевића, Сарајево 1914. Ц. К —·50.

Тих. Остојић, Прилози за историју Црне Горе новијега доба. Из LII књ. „Споменика" Срп. Крал. Акад. Београд 1914.

Milleker Bódog, A törököknek első betörései Dél-Magyarországba Zsigmond és Albert királyok idejében és Keve és Krassó vármegyék megszünése. 1393—1439. Temesvár 1914.

Ив. С. Павловић, Грађа за историју српско-турског рата 1876—1878 год. Прешт. из „Ратника". Београд 1914.

Д-р Велимир Бајкић, Критичке студије о нашим ратовима 1912 год. Београд, изд. књижаре Геце Кона 1914. Ц. 1·50 дин.

Јаша Томић, Сеоба у Србију и чија да буде земља у ослобођеним српским крајевима? Београд, издавач књижара Геце Кона, 1914. Ц. 1 дин.

Hrvatski Narodni Kalendar 1914. Zagreb 1913. Ц. 40 ф. Izdalo ABC društvo hrvatskih sveučilištaraca za poučavanje nepismenih.

Љуб. Лотић, Љубомир Стефановић трговац новосадски. Нови Сад 1913.

Д-р С. Ебел, Колера. Превео Мих. Соларић парох, у В. Писаници. [Здравствена Библиотека, св. 1]. Карловци 1914. Ц. 50 ф.

Извештај суботичке српске певачке дружине за године 1912. и 1913.

Забавна библиотека

Knj. 14. Herman Bang, Grofica Urna. Zagreb 1914. Ц. 1 К.

Knj. 16. и 17. Henryk Sienkiewicz, U žarkoj Africi. Preveo Julije Benešić. Zagreb 1914. Ц. 2 К.

Музикалије

Влад. Боберић, Химна Св. Сави. За мушки збор. Оп. 3. К 1·—.

— —, Српска Мазурка. Оп. 4. К 1·80.

— —, Баркарола. Оп. 5. К 1·80.

ГЛАСНИК

ПРВА ПЕВАЧКА СЛАВА СРБА ПЕВАЧА

Наши Сомборци су још једном показали да у њиховој души има једна лепа црта, које немају многи наши грађани у овим крајевима: у њих је развијен смисао за велики стил, они осећају у себи снаге да изводе велика дела. У данашње време, где већина наших грађана непрестано говори да се „не може“, да ми нисмо кадри ништа, да немамо средстава ни људи, или где се, и не говорећи ништа, наши људи просто извуку из сваког јавног заједничког предузећа, вреди да се истакне ова позитивна црта Сомбораца. У доба кад наша многа већа места показују потпуну импотентност за какав већи друштвени рад, где женске задруге дремају, певачка друштва занемељују, читаонице једва таворе, соколи се старачки мичу — дужност нам је показати на лепу амбицију Сомбораца, који централизују у својем месту певачку вештину и приређују националну културну светковину у великим сразмерима. Колико се види из листа *Гусала*, званичног гласила Савеза Српских Певачких Друштава, сомборски грађани су веома смишљено организовали рад, спремили су све што треба, мислили су чак и на ситнице, те ће, нема сумње, прва певачка слава Срба певача потпуно успети. Свакојако очекујемо да ће од ове славе биту и користи за српску уметност.

Певачка слава ће бити о Духовима и трајаће три дана. Осим репрезентативних и забавних скупова, светковина ће се састојати из концерата на литургијама, утакмицâ певачких друштава, и предавања. Симпатичан уметак је у овој певачкој слави (други дан) десетогодишња прослава младачког и свежег „Балкана“, певачког друштва загребачких академичара, на којој ће предавати Г. Милоје Милојевић *О српској музици и значају рада „Балкана“*. На свечаној седници свих српских певачких друштава (трећи дан) предаваће Д-р Тихомир Остојић, секретар Матице Српске, *О улози и задаћи српских певачких друштава око народног просвећивања*.

У овом лепо састављеном и богатом програму опажамо само један недостатак. Како ће се на Духове стећи у Сомбору преко 1400 певача из свих наших крајева, не би требало ову,

свакојако ретку, прилику пропустити, да се претресу нека важнија питања која се тичу наше музике, певачких друштава и свега што засеца у ово двоје. Ми ћемо се на овој светковини науживати српске песме и лепога певања, али треба да с ње понесемо и идеје које ће наша певачка друштва и наше певаче руководити у даљем раду. Те идеје водиље треба да се роде из духовног укрштаја наших музичара разних места и крајева. Међутим, у програму нигде не налазимо помена о неком конгресу српских певача и музичара, већ ако се то не разуме под „свечаном седницом свих српских певачких друштава“ која ће бити трећи дан славе. Али је тада истакнута само тема о улози и задаћи певачких друштава око народног просвећивања. А има још доста актуелних питања која се односе на нашу музику и на рад певачких друштава. Очекивали смо да ће Савез на овом великом састанку српских певачких друштава изнети извесне конкретне теме за дискусију. Међутим, ово се, можда, може у програму још допунити.

Према овоме полету Савеза Српских Певачких Друштава и великом труду који су његови представници уложили, мислимо да сваки културни Србин зна шта му је дужност. Сви треба и морално и материјално да потпомогнемо да се ова прва певачка слава с успехом и на корист српске културе изведе. На Духове ове године треба да буде Сомбор рочиште свих просвећених Срба. *Тих. О.*

ДВАДЕСЕТПЕТОГОДИШЊИЦА ПРОФЕСОРСКОГА ДРУШТВА

Из примативније културе на виши један ступањ пење се човек удруживањем, управо диференцираном поделом рада, при чему се, радећи према симпатијама и способностима, све дубље залази у ствари и прелази на решавање све тежих проблема. Леп пример тако сложног, сложеног и смишљеног рада, богатог у успесима, пружа нам Професорско Друштво у Србији, које је навршило двадесет пет година од свога постанка.[1]

Идеја о оснивању друштва пала је на прослави стогодишњице Вука Ст. Караџића (1888). Професорско Друштво је сакупило уједно све јаче и боље професорске снаге свога доба. Организовању се брзо приступило (1889). На честим конференцијама је створен нацрт друштва и донесена су правила. Одмах се бацио поглед на целокупно стање средње школе у Србији; одмах се свестрано схватио положај наставника као учитеља, васпитача и родољуба. На широкој основи је утврђен задатак Друштву, и рад је отпочет с великом енергијом и одушевљењем. Већ прве године, 1890, почиње се издавати орган Друштва *Наставник*, уз обилату сарадњу пријатеља средње школе.

---

[1] Види *Наставник*, 9—12 свеска за год. 1913: М. А. Костић, *Двадесетпетогодишњица Проф. Друштва.*

Исто тако, већ од прве године се држе годишњи зборови средњошколских наставника са предавањима и дискусијама. Друштво је лепо напредовало, и свега је једанпут имало да издржи тешку кризу: 1898 године, када се X годишњи збор Професорскога Друштва изразио против тада донесеног закона о средњим школама, који закон није остварио захтеве Друштва. Због пресије државних органа, Проф. Друштво је почело опадати, а лист је престао излазити, тако да је целом Друштву претила опасност да се коначно растури. Али набрзо београдски професори узеше ствар у своје руке и енергичном истрајношћу поново оживеше Друштво, које данас — поред огромног моралног успеха — располаже и са 10.064·93 динара готовине.

Рад Професорског Друштва може се поделити на неколико одељака. У Друштву се свестрано претресала питања о животу у школи и раду на њој; водиле се живе дискусије, доносиле резолуције о држању и раду наставника, стварале се представке на Министарство Просвете, и заједнички се радило са Министарством Просвете, стварајући наставничке програме и законе. Мерило је увек било на висини савремене педагогике. Питања су се проучавала темељно, а захтеви су били увек скроз напредни и у пуној мери национални.

Врло је важан рад па унапређењу наставе и васпитања у средњим школама. На годишњим зборовима држано је о томе до данас 29 предавања. Расправљало се о општим, принципијелним питањима, али залазило се и дубље у методику појединих предмета, увек захтевајући да наставници раде на што јачој научној основи.[1] Предавања су већином штампана у *Наставнику*. — Васпитању ученика је посвећена такође велика брига. Проучавано је „Доба младости, његова психологија и педагогија“, говорено је о „Љубави према ученицима“, вођене су дискусије „О ученичким казнама“, „О школи и алкохолном питању“, „О пушењу“. Нарочито на конференцијама београдских наставника 1911 године се претресало питање „О моралном васпитању ученика“ с обзиром на кућу, школу и друштво. Том приликом је донета важна резолуција, коју би без поговора могли потпуно усвојити и наши наставници, и наше друштво. Ту се, између осталог, тражи да „наставници путем наставе утичу на васпитање ученика; да више и рационалније опште с ученицима у школи и ван школе и да се старају да боље проуче ђачку природу: да теже што већој сагласности и једноликости у понашању према ученицима и оцењивању њихових

[1] Примера ради, наводимо ова предавања: *О гимназијској методици, О непрекидности наставе у средњим школама, О живим језицима у гимназији, Српски језик у нашим средњим школама, О училима природних наука у средњим школама, О цртању слободном руком, Графичка уметност, као предмет општег образовања, Предавање науке хришћанске у средњим школама, О правилима за писање уџбеника, О лепом писању, О установи феријских курсева за наставнике средњих школа, и т. д.*

поступака; да обрате већу пажњу ученичкој лектири, да преуреде ђачке књижнице и дружине; да обрате већу пажњу на владање ученика ван школе и на њихове станове.“ Поред тога потребно је: да буде што више везе између наставника разних школа; створити јачу везу између куће и школе путем конференција, школских савета, и т. д.; појачати сарадњу свих друштвених чинилаца у васпитању омладине; апеловати на штампу, да буде обазривија при доношењу свега онога, што се тиче школе и ученика“. (За нас нарочито важно!). Поред наставе је врло важно и физичко и естетичко васпитање.

Неуморно је радило Професорско Друштво на реформи средње школе, на изради наставних планова и програма. — Живот средње школе у Србији тесно је везан за рад Проф. Друштва. Ово се, одважно и издржљиво, борило за што напредније уређење школе. Својим примедбама, ограђивањима и представкама, Друштво је спутавало, у извесним годинама, назадњи рад Министарства Просвете, те уништавало застареле наредбе, а помагало и дозиђивало све што је савремено, напредно и добро. Већина предлога и жеља Проф. Друштва остварена је: оно је извело измену наставног плана, ставивши тежиште у националну групу предмета, и побољшало положај и углед наставника у држави, јер се увек залагало за уређење професорске плате. — Ваља приметити да се послу прилазило најозбиљније, и да се питања нису решавала преко ноћ и насилно: питање коначне ревизије наставног плана одгођено је 1905 године због недовољног броја чланова, а 1906 због подељеног мишљења о типу средње школе.

Нема сумње, *Наставник*, као орган Проф. Друштва, много је допринео и унапређењу средњошколске књижевности. У њему су штампана предавања српских наставника, приказиване новине у науци, српске и стране школске књиге, и доношени су чланци о свима школским питањима, почевши од уџбеника и дисциплине до испита зрелости и старања за професорске плате. — Проф. Друштво је покушавало и са издавањем *Ђачке књижице*, потом и ђачког листа *Дом и школа*, али ни једно ни друго се није могло одржати.

Проф. Друштво је, поред школских ствари, почело да мисли и на шири и организованији рад на зближавању средњих школа у Краљевини, Српству и Југословенству. Постепено се радило на узајамности између српских, бугарских, па хрватских и словеначких наставника. Приређивани су излети у Софију, Загреб и Љубљану, где су се Срби упознавали са уређењем средњих школа суседних земаља, а суседе су упознавали са уређењем српских школа. Друштво има везе и са Друштвом Средњошколских Професора у Босни и Херцеговини, и са истоименим друштвом у Далмацији, а одржава везе и са гимнази-

јама у Н. Саду, Карловцима, Земуну, на Ријеци и на Цетињу, уколико их на своје зборове позива.

Рад Проф. Друштва и даље се грана. Да би ђаци упознали Отаџбину и народ, постарало се Друштво да се створи правилник о организацији ђачких екскурзија. Похвале је достојан и културни рад Друштва на народном просвећивању, држањем популарних предавања, а, поред осталога, мисли се и на оснивање Средњошколскога Музеја, који би представљао постепени развитак школе, и где би била стална изложба модерних учила за средњу школу.

Професорско Друштво је, као што се види, жив организам, који неуморно ради, вршећи, тако рећи, надзор над животом средњих школа, брижно исправљајући погрешке, попуњавајући недостатке, са широком националном љубављу, са великом оданошћу према напретку и науци, штитећи увек интересе школе, Отаџбине, а и професорскога реда.

Овом обилатом и благотворном раду можемо пожелети само што више успеха. Још — узимајући у обзир прилике наших средњих и виших девојачких школа - могли би и ово приметити: колегије гимназија у Н. Саду и Карловцима, па колегије препарандије мушке и женске у Сомбору и виших женских школа јако су усамљене. Међу наставницима има врло слабог додира, те је потпуно искључено систематско развијање рада у школи на ширим основима. Ми досада нисмо улазили у велики комплекс рада, па би, зато, и наш школски живот благотворно утицало организовање средњошколских наставника, и што чешћи додир, како међусобно, тако и са Професорским Друштвом у Србији.

С. Б.

---

† АРМИН ПАВИЋ
1844—1914

11 фебруара о. год. умро је професор хрватске књижевности у загребачком универзитету Армин Павић.

Међу нашим стручњацима риједак је тако изразит методичар, какав бијаше Павић. Држао се цијелога живота једнога. Од прве му расправе, штампане у *Извјештају* гимназије вараждинске год. 1867 (O dubrovačkijeh prevodiocih gerčkih tragedijah Vetranića, Bunića i Lukarevića), па све до посљедње му радње, Цара Константина VII Порфирогенета De Administrando Imperio (Rad, 1906), он је свеђ анализовао текстове по логичном поретку и склопу. У Павића бијаше развијена старокласична метода која с неповерењем искључује што је у тексту противријечно, неразборите, неоправдано. Та филолошка метода имаћаше и своју идеју о естетици, све по правилима Аристотеловим. Нарочито јој се свиђало на дуго и на танко испитивати композицију пјесничкога дјела. Тако је радио покојни Павић. Једна

му је радња као и друга. Имао је свеђ сталну, омиљену грађу, којој примењиваше своју методу. Једна тема му бијаше дубровачка књижевност, и ту нарочито *Осман*, па дубровачка драматургија, друга му бијаше тема народна поезија о Косову, а трећа, и то много година до смрти, цар Константин Порфирогенет, што прича о поријеклу Хрвата и Срба. Додајмо још и четврту рубрику: Аристотел; његову је *Поетику* превео год. 1869 и посветио је бискупу Ј. Штросмајеру.

Као млад стручњак је устао против панегиричког писања старије илирске генерације о Дубровчанима. И њега је, вели, Апендини варао, а он друге. Али проучивши саме текстове, млади се Павић дао на то да скине образину с лажи, наиме, одвеђ прегоњену хвалу о словинској Атини. Правда је ту по сриједи. Хвала дубровачке Атине бијаше у наших Илираца у толико неоправдана, што је била празна; људи су говорили интимно о стварима, које ни видјели нијесу; оправдана је та хвала била само ако узмемо у обзир хисторијску позадину и васпитну тенденцију Илираца. А тај моменат Павић је слабо уважавао. Он уопће није проучавао средине, из које се извија дјело, него га је узео као готову чињеницу и примијенио на њу правила савременога укуса, т. ј. укуса Павићева времена, боље да кажемо, нормативну Естетику њемачку, која за онда још ићаше трагом Аристотеловим. С том мјером Павић је мјерио и талијанску књижевност, а не само дубровачку. Због те настраности, он је улазио у полемике (с Јагићем, Луком Зором, с Фр. Марковићем и Ст. Новаковићем). А понајвише због своје теорије о композицији *Османа*.

А. Павић мишљаше испрва, да је Гундулић пјевао двије пјесме и сам их склопио, а затим Павић мишљаше, да је тај посао иза Гундулића учинио други пјесник, много горега укуса, који је сустао при XIII пјевању, оставивши „незграпну контамипацију“ Гундулићевих пјесама недоготовљену. То је она њемачка „Liedertheorie“ о Хомеру, онда сва она Лахманова „Textkritik“ о *Нибелунзима*. Павић је с великом помњом рашчинио *Османа* и доказивао да не може бити дјело једне руке. (O kompoziciji Gundulićeva Osmana, Загреб, 1875, Rad 37).

С истим критичким ножем приступио је А. Павић народним пјесмама косовским, али ту већ с другом намјером, не да их раскида него да их споји у једну цјелину. Држао је Новаковићеву композицију косовску недовољном, јер да у њој нијесу све пјесме, које овамо иду. Дао се на големи рад, да стих по стих склада и да реконструира ону пјесму —, која је некада опјевала све догађаје на Косову. Павић је истакнуо, да овамо иду и специфично хрватске пјесме, забиљежене и издане што Јукићем, а што опет Хиљфердингом и Миклошићем (Narodne pjesme o boju na Kosovu god. 1389, Загреб, 1877). Српскохрватски сепаратизам обузео је Павића, као и многе људе ње-

гова времена, и он радо истицаше значајке хрватске, за разлику од српских, и у овоме послу.

Напокон, и посао око цара Константина Порфирогенета може бити да је нашао побуде у политичким догађајима Павићева времена. У политици стајаше Павић уз бана Куена чак као одјелни предстојник богоштовља и наставе. Иза пада Куенове владе, он се вратио својему давному послу, студију о композицији текста Константинова, сада тексту онога списка, који прича о поријеклу Хрвата и Срба, све у цињу да га реконструира отприлике унако, како је зар изишао из царева пера. Радња је сва основана на конјектурама и наишла је на негодовање критике Јиречекове и Јагићеве.

У Павићу, да укратко бацимо поглед на његов живот, проговара интелигенат једнога покољења, које бијаше придављено врло неповољним политичким режимом, а разочарано од младачких идејала, запаљених на огњу илирске романтике. Отријезнио се интелигенат и чини му се да ваља растријезнити и будити на отпор све њих око себе. Из крајности падаху у крајност, из ентузиазма младога срца у сухи критички посао разума. Павић је у себи једна типична фигура хрватске интелигенције, која је из генералне афирмације пала у радикално одрицање. Срцем то бијаху добри Хрвати, али несретни људи.

За хисторију хрватске књижевности Павић је више заслужан тим, што је изазивао размишљање, него ли што ју је сам унапредио. Својом скепсом изазивао је друге, да су испитивали ствари тачније, него ли би сами били хтјели. Нарочито је много учинио усудивши се већ године 1871, гдје још није било критичких едиција Дубровчана, написати чак једну монографију: **Historiju dubrovačke drame** (изишла у издању Југославенске Академије, којој бијаше чланом).

Павић је учитељ данашње средње генерације, учитељ Ђуре Шурмина, професора хрв. књижевности, те класичног филолога Ђуре Керблера, који нарочито разрађује тему класицизма у Дубровчана.

Д-р Драг. Прохаска

Год. 1914 Свезак 2

РАД И ИМЕНИК МАТИЦЕ СРПСКЕ

СЛУЖБЕНИ ОРГАН
Излази као прилог уз Летопис

ГОДИНА 89 ОД ОСНОВАЊА МАТИЦЕ СРПСКЕ

ВАЖНИЈЕ ОДЛУКЕ

О Књигама за Народ економијске садржине

У V седници Збора за Друштвено Просвећивање и Књиге за Народ (3 јула 1913) одлучено је под бр. 47, при претресу општег програма Књига за Народ, међу осталим, да се повери стручним људима да израде програм о књигама за ратарево стручно образовање у агрикултури.

Овој одлуци Збора изишао је на сусрет Савез Српских Земљорадничких Задруга у Загребу, пославши Матици Српској свој предлог о Књигама за Народ економијске садржине. У пропратном писму Савез је изнео и мисли, како да се овај програм изведе. Из тога писма износимо оно што је најглавније.

Нацрт програма има три дела: (А) *Ратарство*, (Б) *Сточарство*, (В) *Разно*. Сваке би се године издала једна, највише две књижице, а могло би се почети ма с којим делом, т. ј. с првом књигом Ратарства или с првом књигом Сточарства и т. д. Нацрт програма би најпре требало послата стручно образованим људима (колико их имамо, Саваз је послао и списак тих људи), да кажу о њему своје мишљење. То би се питање, међутим, могло најбоље решити једном анкетом. Том би се приликом могао уједно поделити и рад, т. ј. присутни би се могли одма и изјавити, које теме примају да обраде. Добро би било, можда, да се за поједина дела распише натечај. Натечај има ту добру страну да би се на једну тему јавиле две или више обрада, те би се могла одабрати најбоља. Али може лако да се деси — како немамо много стручних људи — да који натечај остане без успеха. Ту ће се морати опет притећи првом начину. Кад би се, с временом, обрадиле све теме, наведене у нацрту, имала би наша књижевност згодну стручну библиотеку из економије за народ, која би свакојако подигла вредност и осталим Књигама за Народ, да и не спомињемо, да би таким радом Матица испунила и једну велику празнину у књижевности, наме-

њеној економијском образовању народа, које ми данас, заправо, и немамо. Оно што је досад штампано из економије, намењивано је понајвише интелигентнијој класи читалаца, а већ је махом и распродато.

На основу овога нацрта добили бисмо свега 31 свеску Књига за Народ, и то: 12 из ратарства, 9 из сточарства, 10 о другим потребама ратарским.

*

Саслушавши предлог Савеза Српских Земљорадничких Задруга о Књигама за Народ економијске садржине, Књижевни Одбор је, под бр. 25 ех 1914, одлучио: (1) да се Савезу изрече захвалност на свесрдној помоћи коју указује Матици при изради програма Књига за Народ, (2) да се нацрт програма упути идућој седници Збора за Друштвено Просвећивање и Књиге за Народ, који ће онда сазвати стручну анкету наших економијских стручњака, (3) да се за потребу Збора и анкете нацрт програма штампа.

РАД ОРГАНА МАТИЧИНИХ

Књижевни Одбор

II седница, 18 (31) марта 1914 год. (бр. 32—64).

Извештај Г. Буда Будисављевића Приједорског, члана Књ. Одељења, да је на свечаној прослави Његошевој, коју је приредила акад. дружина „Његош“ у Загребу, заступао Матицу и да је на свечаној академији био изабран за председника, узима се на повољно знање (бр. 35). — Рукопис пок. Османа Ћикића *Стана* изузетно се враћа, на молбу уредништва *Гајрета* у Сарајеву, ради евентуалне публикације у том листу (бр. 39). — Примају се: *Вања Александрович*, приповетка Исидоре Секулићеве (бр. 40), *Песме* Милете Јакшића (бр. 41), чланак Д-ра Ј. Дедијера *Нова Србија* (бр. 42), чанак проф. Н. М. Петровског из Казана *Како је Копитар год. 1840 бранио Вука* (бр. 43), чланак Милутина Јакшића *Зашто је Св. Сава отишао у калуђере* (бр. 44), из збирке *Из мојих ратних песама* употребиће се евентуално две (бр, 48). — Не примају се: чланак *Теизам и атеизам* (бр. 47), песма *Рањеном брату* (бр. 49), песме *Са гондоле* и *Загрљај ноћи* (бр. 50). — Секретарев извештај о 297 књ. *Летописа* узима се на знање (бр. 53). — Чланови Матичини ће добити за год. 1914 као редовно коло *Књига Матице Српске* ова 3 дела: (1) *Буња и други из Раванерада*, приповетке Вељка Петровића, (2) Шекспиров *Кориолан* у преводу Д-ра Свет. Стефановића, (3) *Социологија*, I део, Мирка М. Косића (бр. 54). — Покренуће се још ове године ванредно коло књига Матице Српске (бр. 55). — Збор за Друштвено Просвећивање и Књиге за Народ држаће се у четвртак 17 (30) априла (бр. 57). — Учињене су припреме за штампање овогодишњег кола *Књига за Народ* и поверава се Редакционом Одбору да ово изведе (бр. 58). — Узима се на повољно знање извештај пароха опав-

ског К. Костића о предаваньима за народ прошле зиме (бр. 59). — Узима се на знање одлука Управног Одбора о организацији повереника за целу Карловачку Митрополију (бр. 62). — Узима се на знање извештај о Библиотеци за год. 1913 и одлуке Управног Одбора о даљем уређењу Библиотеке (бр. 63). — Извештај пододбора за стипендије о владању и успевању Матичиних питомаца који су поднели извештаје за I одсек шк. год. 1913/14 узима се на знање.. При оцени владања и успевања пододбор се држао строго Правила за Матичине питомце. На основу Правила обуставља се стипендија питомцу Ђ. Ј. због рђавих оцена у владању и успевању. Питомцима који нису потпуно одговорили Правилима подељена је опомена (бр. 64).

Пододбор за Сиротиште

I седница, 28 марта (10 апр.) 1914 (бр. 1—6).

Одлучује се у којима ће просторијама зграде бити Сиротиште. Расписаће се стечај на питомачка и на надзорничко место тако да се Сиротиште може отворити 1 септ. о. год. Бира се пододбор за набављање намештаја, дечјег одела и рубља. Прима се у начелу предлог да се просторије из дворишта издаду Женској Добротв. Задрузи за Раделичку Школу.

Управни Одбор

IV седница, 8 (21) марта 1914 год. (бр. 91—115).

VI извештај секретарев о организацији повереника за Карловачку Митрополију узима се на знање (бр. 94).

V седница, 15 (28) марта 1914 год. (бр. 117—134).

Прима се у начелу предлог о издавању ванредног издања Књига М. С. (бр. 120). — Одлучује се да се посвршавају журни већи послови у Библиотеци (бр. 122). — Узима се на знање фискалов извештај о оставини пок. добротвора Николе и Рахиле Кнежевића из Шурјана (бр. 131).

VI седница, 5 (18) априла 1914 год. (бр. 135—141).

Ова је седница сазвата нарочито ради једног предмета, наиме, да се свестрено претресе фискалов извештај о грађанској парници против Арк. Марковића, ради накнаде Матичина новца, и да се фискалу даду потребна упутства. Учињени су сви потребни кораци и мере да Матица већ једном дође до свога иметка (бр. 137). — Одлуком Кр. Курије добила је Матица закупнину земље Л. К. Манојловића у износу од К 17.014·53 (бр. 138).

VII седница, 2 (15) маја 1914 год. (бр. 142—178).

Коло Младих Срба у Будимпешти обраћа се Матици Српској с молбом да се изашље I секретар Д-р Тих. Остојић у Будимпешту да одржи академској омладини предавање о раду и задатцима Матице Српске и о раду на народном просвећивању. С обзиром на то да је потребно да се омладина предобије за сарадњу на Матичиним пословима, учиниће се по молби (бр. 148). — Извештај секретарев о Матичиним зборовима у Турском Бечеју и Врањеву и о упису нових 16 чланова узима се на новољно знања (бр. 148). — На предлог секретарев, одлучује се да се у будуће сва Матичина књижевна издања штампају у једној штампарији, а не, као досад, у свима новосадским, па и страним. Разлог оваком предлогу је то, што на последњи начин Мати-

чине књиге нису могле да дођу до боље техничке израде, а сад, кад хоћемо да развијемо живљи рад на издавању књига, морамо више обратити пажњу и на уметничку израду наших књига. Наше штампарије, на и новосадске, удешене су претежно за штампање новина, плаката, рачуна, ситнијих послова, разних извештаја и т. д. Колико штампају књиге, то су већином популарне ствари (календари, песмарице и т. д.), код којих се више гледа на јефтиноћу него на уметничку израду. Стога оне и немају штампаћи материјал за савршенију уметничку израду књига. Појединa штампарија би се могла одлучити да инвестира веће своте на штампаћи материјал само тако, ако би Матица пренела штампање свих својих издања (свега око 25 књига) у ту штампарију и учинила уговор на више година. Само тако би се могао испунити захтев Матичин да штампарија набавља свагда нова слова, и то у довољној количини, ћирилицу и латиницу једнога стила у свим величинама и облицима, и с акцентима, читаве гарнитуре слова за наслове и т. д. Позваће се све новосадске штампарије да поднесу у том смислу понуде (бр. 150). — Извештај фискалов о имању Арк. Марковића у Србији узима се на знање (бр. 160).

ОРГАНИЗАЦИЈА ПОВЕРЕНИКА

I

Општа организација

Како су сад настала мирнија времена, започети рад на организацији повереника Матичиних ће се наставити и спровести до краја. Ради се на томе да Матица има у свакој српској општини поуздана и агилна члана, по већим местима и више чланова, који ће стајати с Матичином управом у сталној вези и потпомагати скупљање претплатника и чланова. У ту сврху Управни Одбор је установио и Правила за повереннке (бр. 119/У. О. ex 1914), која тачно регулишу права и дужности повереника. Матица ће, према овим правилима, и наградити, колико може, ревност својих повереника. Али, у главном, рад повереника се мора оснивати на родољубљу и културној свести. Матица тражи таке помагаче и савезнике, а рад таких помагача се не може довољно наградити материјалним средствима. Њихова права награда ће бити задовољство њине савести и признање српског просвећеног друштва.

Матица ће се, за кратко време, обратити у сваком месту на извесне људе који су или досад већ радили с Матицом и били њени повереници или о којима је добила информацију да су вољни бавити се опћим народним послом. Управа Матичина се узда да од позватих нико неће позив добити. С мало труда, а без свог икаквог трошка, сваки ће повереник суделовати у једном важном и корисном народном послу. Скуп свих тих малих

учинака у раду на народној култури биће једно велико културно дело.

Од успешне организације, односно од одзива повереника, зависиће даљи развитак и полет Матице Српске, а с њима свакојако и развитак наше просвете и књижевности у овим крајевима.

II

Матичин збор у Турском Бечеју и Врањеву

На Благовести о. год. сазвали су чланову Матичини и пријатељи српске књиге и просвете у ова два места зборове, да се на њима посаветује о том како да грађанство ова два места што боље потпомогне послове Матичине. На зборове је позват тога ради I секретар Матице Српске.

За оба збора издат је овај штампани заједнички позив:

Позивамо све чланове Матице Српске, као и све пријатеље српске књиге и просвете, да изволе доћи на договор који ће се одржати сад о Благовестима 25 марта (7 априла) о. год. у Турском Бечеју у просторијама Трговачке Омладине у 11 часова пре подне. Истога дана у 5 часова после п. одржаће се договор у Врањеву у просторијама Српске Читаонице. На оба збора предаваће Г. Д-р Тих. Остојић, секретар Матице Српске, о задатцима наше Матице, као и о програму Књига за Народ. Дођимо, браћо, у што већем броју на овај збор и покажимо тиме нашу културну свест и нашу љубав према српској књизи и просвети. (Следују потписи).

У Т. Бечеју је било на збору преко 50 учесника, међу њима и женскиња. Збор је отворио подужим говором члан Матице Српске Г. Д-р Богдан Давидовић, адвокат. После секретарева предавања позвао је члан Матичин Г. Д-р Пивнички, адвокат, да се упише одма за члана ко хоће, и одма се уписаше: Светозар Туцаков, економ (платио I рату), Вукашин Туцаков и Влада Бајин, економи (целу чланарину), Душан Давидовић, бербер (I рату), Бранко Пецарски, књижар (I рату), Ј. Теодоровић, благајник Нар. Штедионице (I рату), Срп. Арачка Штедионица (I рату). За поверенике су се примили Лепосава Јовановићева, учитељица, Ж. Чиплић, учитељ, и Звонимир Тогмачев, штедионички чиновник, све агилни млађи чланови интелигенције. Старији чланови су обећали своју моралну помоћ при скупљању чланова и растурivању Књига за Народ.

У Врањеву је отворио збор, на ком је било око 60 учесника (међу њима и леп број женскиња), парох, преч. Г. М. Боберић. После секретарова говора, позвао је председник Читаонице Г. Петровић, умировљени учитељ, присутне да се упишу у чланове Матичине. Уписали су се и платили одма: економи Штева Ковачев, Рада Марчић Касин, Живко Влашкалин, Тома Главашки, Емил Главашки (сви по I рату), Срећа Шијачки, димњачар (I рату), Иван Главашки Перин, опћ. благајник (I рату), Сава Рајковић, учитељ (I рату); Михајло Главашки, економ, који

је већ члан Матичин, уписао је за члана своју жену Ангелину и платио одма целу чланарину. За поверенике су се примили: Арк. Милетић, учитељ, П. М. Нићин, трговац, Пера Зубанов, учитељ, све агилни чланови врањевачке интелигенције. Остала интелигенција је обећала повереницима своју моралну помоћ. Г. Петровић је изјавио да ће порадити да се из Врањева упишу у чланове Матичине још најмање њих десет.

ГЛАСОВИ ШТАМПЕ

1. *Критика према Матици*

Ми разликујемо две врсте критике. Има критика непријатељска, и има родитељска. Једна настаје из мржње, и она убија, а друга из љубави, и она исправља, помаже, негује. Овим никако не кажемо да је прва увек штетна, да њу треба утући. Има она своје оправдање, место где је потребна. Толике књижевне појаве изазивају праведни гнев естетичара или народног просветиоца, и тада је благословен бич који тера трговца из храма, и сва је штета што му власт није свемоћна.

Само, така критика према Матици није на свом месту. Нико још није тврдио да је Матица, као таква, од штете, нити је ко нашао друго једно друштво угарских Срба, које би било у стању њене фондове, све и кад би се могли њему поверити, боље искоришћавати у културне наше сврхе. Нема, даље, код нас другога неког, спасоносног друштва, ћоме би Матица сметала, па да би је због тога требало уништити....

За један део, за просветнички део Матичина рада, ми тврдимо да је добар, да га треба само наставити, да заслужује најживљу и најсрдачнију потпору. Због свега тога, ми радо одређујемо своје становиште према Матици овом тачком из резолуције бпештанске омладине: „Омладина признаје извесно преображавање и препорађање Матице Српске иза последњег јој удара, и признаје Матицу Српску за књижевно и народно-просветилачко средиште у Угарској које, као такво, има стајати изван попришта страначке борбе, чији рад не сме бити питање страначке тактике, него само питање националног и културног оздрављања овога огранка нашега народа“.

Матица врши још једну службу код нас: оснива народне књижнице. Јер, кад Матица каквој просветној организацији дарује преко 100 свезака својих Књига за Народ, она је тиме основала народну књижницу. А с којом год народном књижницом смо досад имали посла, скоро свака је за квасац имала дар Матичин.

(*Српска Просвета* 1914, бр. 5)

2. *Каква треба да је Главна Скупштина*

Треба тражити начина да Матица Српска пружи народу нашем све што је у данашњим приликама могуће, а за то је потребно да она свима нама постане једнако корисна и мила, да се храни снагом свију нас, не исцрпљујући је, него јачајући.

За ово, потребно је да се њени послови извршују споразумом и сарадњом и под одговорношћу свију наших странака и група. С мало добре воље, то би се врло лако могло постићи. Шта смета томе да сви Срби буду у Матици солидарни, да се радују сваком њеном успеху и да га признају, да са љубављу покрећу напред њене послове? . . .

У овом погледу наш предлог гласи:

На Главну Скупштину да се увек иде с међустраначке конференције, на којој се о свему споразумело, а сама Главна Скупштина да буде свечаност, народна светковина.

(*Српска Просвета* бр. 6/7)

КЊИГОВОЂСТВО И БЛАГАЈНИЦА МАТИЦЕ СРПСКЕ

Чланарина Матице Српске

УПЛАЋЕНА ОД 25 МАРТА ДО 11 МАЈА 1914

(Римска цифра означује рату коју је члан уплатио)

Беловар: Српска Читаоница IV; **Ст. Бечеј:** Иван Јелчић с. парох. пом. III, Јоца Хорватски ек. III; **Турски Бечеј:** Влада Бајин ек. I—V, Душан Давидовић берберин I, Бранко Пецарски књижар I, Српска Арачка Штедионица I, Јован Теодоровић благ. Нар. Штедионице I, Вукашин Туцаков ек. I—У, Светозар Туцаков ек. I; **Вел. Бечкерек:** Јоца Крижанов месар II, Д-р Миша Матејић лекар III, Каменко Михајловић ек. I, Лазар Радичев трг, III; **Буте:** (Америка) Душан Богић парох I; **Врањево** (Арач): Живко Влашкалин ек. I, Ангелина Михаила Главашког I—V, Емил Главашки ек. I, Иван Главашки Тајин опћ. благ. I, Тоша Главашки ек. I, Рада Марчић Касин ратар I, Штева Ковачев ек. I, Аркадије Милетић уч. II, Сава Рајковић уч. I, Звонимир Толмачев чин. Штед. I, Турско-беч. Арачка Трг. Омладина II, Срета Шијачки димничар I; **Врбовско:** Олга Марковић поштарица и посједница V; **Граҳово:** (Црна Гора): Школа V; **Г. Дубраве:** Никола Ј. Кукић опћ. биљежник II, Стева Микашиновић опћ. благ. I; **Мали Јарак** (Н. Сад): Мојсило Летић ек. I; **Јозепово:** Милош Станковић ек. II; **Мађ. Кањижа:** Гедеон Јованов јеромонах IV; **Вел. Канижа:** Глигорије Јовановић прив. чин. III; **Карловчић:** Павле Зековић парох I; **Сријем. Карловци:** Гојко Михајловић богослов II; **Кисач:** Зоран Акшамовић парох III; **Кишфалуба:** Стеван Михалџић парох III; **Коренита:** Љубомир Јовановић уч. II; **Маглај:** Д-р Јоаким Перендија ветеринар II и III; **Марошвашарҳељ:** Д-р Ђорђе Сурдучки адв. канд. II; **Меленце:** Добротворна Задруга Српкиња III, Д-р Тима Замуровић лекар IV, Коста Јан-

ковић опћ. бележник III, Милољуб Маркуш благ. III, Љубомир Петрић благ. III; **Митровица**: Љубомир Кораћ официјал II и н. р. III, Српска Читаоница и Књижница I; **Н. Сад**: Стеван Дунђеров трг. II, Јован Обрадовић поседник II, Милош Ралетић трг. II, Српска Читаоница II; **Огулин**: Драгиња Лончар рођ. Трбојевић I—V; **Окучани**: Српска Читаоница V; **Орловат**: Васа Дрндарски уч. н. р. I, Александар Николић уч. н. р. I, Ђура Поповић надбележник н. р. I, Душан Радојчевић бележник н. р. I; **Петрово село** (бачка): Исидор Јаковљевић парох III и IV; **Пирош**: Лазар Сомборац ратар I; **Плашки**: Јован Косановић умир. пуковник II, Константин Поповић кр. жуп. госп. повереник ½ III; **Рума**: Емилијан Грбић парох II, Д-р Јован Мишковић лекар III и IV; **Сентомаш**: Ђока Срђанов ек. I; **Сомбор**: Д-р Мирослав Лукић лекар III и IV; **Темишвар**: Анђелко Станојев књиговођа штед. I, Иван Берић управ. штед. I; **Тисахиђош**: Тисахиђошка Земљорад. Задруга I; **Товаришево**: Ђока Вучетин ратар I; **Фенлак**: Димитрије Вујковић парох н. р. I; **Уљма**: Љубомир Јовановић шк. управ. IV; **Чента**: Светислав Поповић парох III.[1]

ПРЕГЛЕД САДРЖИНЕ 2 СВЕСКА

СТРАНА

Важније Одлуке

О Књигама за Народ економијске садржине 43

Рад органа Матичиних

Књижевни Одбор 44

Пододбор за Сиротиште 54

Управни Одбор . . . . . —

Организација повереника

I Опћа организација 46

II Матичин збор у Т. Вечеју и Врањеву 47

Гласови штампе

1 Критика према Матици 48

2 Каква треба да је Главна Скупштина 49

Књиговођство и Благајница

Чланарина, уплаћена од 25 марта до 11 маја . . . . . —

---

[1] Међу овима има 31 нов члан.

Изашла је из штампе нова књига:

М. М. УСКОКОВИЋ

ЧЕДОМИР ИЛИЋ

:: РОМАН ИЗ БЕОГРАДСКОГ ЖИВОТА. ::

Од како је Г. Ускоковић издао пре четири године свој познати роман *Дошљаци*, није се појавио ни један нови роман из српског живота. *Чедомиром Илићем* Г. Ускоковић даје свој други роман, такође из београдског живота. У њему се цртају наше савремене прилике, типови, догађаји и средине. По изјави једног од наших првих критичара, који је имао у рукама рукопис овог дела, Г. Ускоковић је њиме не само потврдио репутацију одличног романсијера, стечену *Дошљацима*, него ју је још у многоме повећао.

Књига износи 325 страна осмине на најфинијој хартији.

ЦЕНА 3·50 ДИН.

Д-Р ВЕЛИМИР БАЈКИЋ

Критичке студије

о

Нашим ратовима 1912. године.

Садржај: 1) Неколико мисли у место предговора; 2) Наш полазни оперативни план у рату с Турцима и Г. генерал Магдаленић; 3) Вардарско и тракиско војиште и Г. П. Пешић, ђенералштабни пуковник; 4) Примедбе на Mars-ову историју српско-турског рата 1912 г.

Г. Бајкић, који је био у оба рата и који је балкански делегат Карнегијевог Института у Њујорку, излаже у овом делу своје критичке погледе на операције балканског рата 1912. г.

ЦЕНА 1·50 ДИН.

Књига се може добити у свима књижарницама или непосредно код издавача:

КЊИЖАРА ГЕЦЕ КОНА – БЕОГРАД. I, Кнез Михајлова улица, 1.

Цел Матице Српске. Матица Српска је друштво, које има цел да материјалном и умном снагом потпомаже, развија и распростире књижевност и вештину српску, а тим путем да подиже просвету Народа Српског (§. 1. Устава).

Члан Матице Српске може постати сваки ваљан Србин који у благајницу Матичину положи 100 К одједанпут или положивши 20 К обвеже се, да ће остало у годишњим честицама за идуће 4 године положити (§. 3. Устава).

Ко се ове године упише за члана и плати прву рату од 20 К, добива сва овогодишња издања Матичина.

БИБЛИОТЕКА МАТИЦЕ СРПСКЕ

Позив на претплату

Год. 1914 изићи ће у Матичину издању:

6 књ. *Летописа* (књ. 297—302). Свака књига ће имати око 7 табака (свега 42 табака),

3 *Књиге Матице Српске*, и то:

бр. 47. *Буња и други из Равнграда*, приповетке Вељка Петровића,

бр. 48. Шекспиров *Кориолан*, у преводу Д-ра Свет. Стефановића,

бр. 49. *Социологија* (I део), од Мирко М. Косића.

Чланови Матице Српске ће добити *Летопис* и 3 књиге бесплатно (свега 80—100 штампаних табака).

Ко се ове године упише за члана и исплати прву рату од К 20, добива све ове књиге.

Цена у претплати

6 књ. *Летописа* стоје за Аустро-Угарску . . .	К	6·—
за Србију, Црну Гору и остале земље . . .	„	8·—
Појединa књига *Летописа* засебно стоји . . .	„	1·50

Цена *Књига Матице Српске* објавиће се доцније.

Књиге за Народ с *Календаром* Матице Српске изићи ће и ове године у своје време. Цена им је (5 књига и *Календар*) 1 круна. Чланови Матичини добивају их у пола цене (50 пот. и 10 пот. поштарине — свега 60 пот.).

Претплата се шаље

Благајници Матице Српске у Нови Сад (Ujvidék, Hongrie).

За Србију прима претплату

Књижарница С. Б. Цвијановића у Београду

(Кнез-Михајлова ул. 16)

Цена је ове књиге ЛЕТОПИСА К 1·50 за Аустро-Угарску, 1·80 дин. за Србију, Црну Гору и остале земље.
